

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

“TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ 2000-2020”

“TURKEY-AZERBAIJAN RELATIONS 2000-2020”

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Murat ALADAĞ

TEZ DANIŞMANI:

Dr. Öğr. Üyesi Serdar KESGİN

GİRESUN - 2021

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 28/05/2021 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Murat ALADAĞ'ın "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri 2000-2020" başlıklı tezini incelemiş olup aday 29/06/2021 tarihinde, saat 15:30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA	
Üye	Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI	
Üye (Danışman)	Dr. Öğr. Üyesi Serdar KESGİN	

ONAY

/ /2021

Prof. Dr. Güven ÖZDEM

Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri 2000-2020” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

07/07/2021

Murat ALADAĞ

ÖNSÖZ

Türkiye ile Azerbaycan Devletleri'nin ilişkilerini çeşitli yönleriyle inceleyen ulusal ve uluslararası çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı, Türkiye'nin bakış açısını ve bölge üzerindeki politikalarını ortaya koyarken, bir kısmı da iki devletin ilişkilerine tesir eden olaylar ve Azerbaycan'ın Kafkasya jeopolitiğindeki yeri ve önemi ile ilgilidir.

Elinizdeki bu tez ise; Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin son yirmi yılına odaklanmıştır. İki devletin siyasi, sosyal, ticari ve askeri ilişkileri kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Aynı zamanda bölge jeopolitiğinde önemli emelleri olan güçlerin iki devletin ilişkilerini etkileme kapasitesi, uluslararası ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmiş ve sonuçlarına yer verilmiştir.

Diğer önemli bir başlık ise tezin en son bölümüne konu edilmiştir. Tezin yazım aşamasında gerçekleşen Karabağ Savunması (Zaferi), yapılan analizleri ve tezde ortaya konulan görüşleri daha anlamlı hale getirmiştir.

Tez içeriğinin objektif ve tutarlı olması için Türkiye ve Azerbaycan yayınları olabildiğince derinlemesine incelenmiş ve farklı kaynaklardan istifade edilmeye çalışılmıştır. İki devletin resmi istatistik verilerinin yanı sıra uluslararası kurumların verileri de kullanılmıştır.

Tez çalışmam sırasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösteren değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Serdar KESGİN'e, kütüphanesini bana açan, ilgisini esirgemeyen Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA'ya teşekkürü borç bilirim.

Çalışmam boyunca bana anlayış gösteren ve destek olan eşime ve çocuklarıma müteşekkirim.

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin tarihi ve ilişkilere etki eden unsurlar öne çıkarılarak incelenmiştir. İki ülkenin jeopolitik konumu ve sahip oldukları zenginlikler nedeni ile büyük güçlerin bölgeye olan ilgisinin ilişkiler üzerinden yarattığı etkilere yer verilmiştir. Diğer taraftan bölgede yer alan süper güç olarak nitelendirilen komşu Rusya ve dini münasebetleri nedeni ile İran ile olan ilişkilerine de yer verilmiştir.

İki ülke ilişkilerinin, uluslararası ilişkilerin temel kavramlarının (realizm) tanımladığı şekli ile sadece menfaat ve güç unsurları üzerine kurulmadığını, modern anlamda devletlerden beklenenin ötesinde samimi ilişkilerin varlığı “Kafkas İslam Ordusu’nun işlevi, Kardeş Kömeği (Kardeş Yardımı) ve en son Karabağ zaferinde Türkiye’nin sonuna kadar verdiği desteklerden yola çıkılarak ortaya konulmuştur.

Tezin ana konusunu oluşturan iki ülkenin son yirmi yıllık ilişkileri ve devlet başkanlarının ilişkilerin gelişimine etkileri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Devlet başkanları dışında iki ülkenin kamuoylarındaki karşılıklı hassasiyeti ve iki ülkede etkin olan toplum önderlerinin de ilişkilerin gidişatı üzerindeki etkisine yer verilmiştir. Ayrıca iki ülke ilişkilerini hamasetten çıkarıp karşılıklı stratejik yatırımların ve işbirliğinin pekişmesine vesile olan “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” ile ilişkilerin kurumsal hüviyete bürünen boyutu incelenmiştir. Sadece iki devlet ilişkilerini değil, bölge üzerinde etki doğuran enerji ve ulaştırma projelerinin mahiyetleri hakkında detaylı analizler yapılmıştır.

Yapılan çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde “Tarihi Arka Plan ve Kavramsal Çerçeve”, ikinci bölümünde “İlişkilerin Seyri ve Analizi”, üçüncü bölümde ise “İlişkilerin Geleceği” üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Azerbaycan İlişkileri, Jeopolitik, Güney Kafkasya, Enerji

ABSTRACT

In the study of “Turkey-Azerbaijan Relations 2000-2020” the history of the relations between two countries and the factors that affected these relations are analyzed. Beside the impacts of the shared historical and cultural values and geopolitics over the relations, historical struggles of regional and global powers over the geography are included.

The study is indicating that the relations of two countries cannot be described based on the basic concepts (realism) of international relation which focused on mutual benefits and power factors. There are more needs to be analyze in relations of Turkey-Azerbaijan such as intimate cultural and historic ties.

The main subject of this thesis is studying the last twenty years of relations and impacts of presidents of both countries on the improvement of relations. Additionally, the reciprocal sensitivity in the public opinion of two countries and influence of community leaders over the relations are included. Also “Strategic Partnership and Mutual Assistance Agreement” that strengthened reciprocal strategic investments and cooperation and institutionalized the relations are examined. Furthermore, contend of the energy and transportation projects which effects the region are analyzed in detail.

The study consisted of three chapters. It is dwelled on “Historical Background and Conceptual Framework” in the first chapter, “Course of Affairs and Analysis” in the second chapter, “Future of the Affairs” in the third chapter.

Key Words: Turkey-Azerbaijan Relations, Geopolitics, South Caucasia, Energy

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	II
KISALTMALAR	VI
TABLOLAR VE HARİTALAR	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHİ ARKA PLAN VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	7
1.1 ANADOLU-AZERBAYCAN TÜRK TARİHİ VE KÜLTÜRE BOYUT	9
1.2 KAFKAS İSLAM ORDUSU, BİRİNCİ AZERBAYCAN DEVLETİ VE KARDAŞ KÖMEĞİ	12
1.3 TÜRK SOVYET İLİŞKİLERİNDE AZERBAYCAN	15
1.4 KARABAĞ SORUNU	19
1.5 SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE’NİN KAFKASYA POLİTİKASI	23
1.6 RUSYA’NIN ROLÜ	25

İKİNCİ BÖLÜM

2. İKİLİ İLİŞKİLERİN SEYRİ VE ANALİZİ	30
2.1. 2000 YILINA KADAR İLİŞKİLERİN ANA HATLARI	32
2.2. 2000 YILINDAN SONRA İLİŞKİLER.....	37
2.2.1 Siyasi ve Diplomatik İlişkiler.....	37
2.2.2 Enerji Boyutu ve Ekonomik İlişkiler	49
2.2.3 Savunma ve Güvenlik Boyutu	60
2.3 İLİŞKİLERDE DİĞER HUSUSLAR (EĞİTİM, KÜLTÜR ,SANAT	66
2.4 İKİLİ İLİŞKİLERDE GEÇİCİ KRİZLER.....	71
2.4.1 1995 Askeri Darbe Girişimi ve İki Devlet Arasında Gerginlik	72
2.4.2 2009 Bayrak Krizi Ve Tamiri	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İLİŞKİLERİN GELECEĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER.....	76
3.1. TÜRKİYE’NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI VE AZERBAYCAN’IN YERİ.....	77
3.2. AZERBAYCAN’ININ TÜRKİYE’DEKİ YATIRIM VE ENERJİ POLİTİKALARI.....	82
3.3. 2020 KARABAĞ SAVUNMASININ SONUÇLARI.....	88
 SONUÇ	96
KAYNAKÇA.....	101
ÖZGEÇMİŞ.....	129

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ACG: Azeri-Çıralı-Güneşli

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi

AHC: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi

ASAM: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi

ATİB: Azerbaycan Türkiye İşadamları Birliği

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BOTAŞ: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi

BÖP: Büyük Öğrenci Projesi

BTC: Bakü – Tiflis – Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

BTE: Bakü – Tiflis – Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı

BTK: Bakü – Tiflis – Kars Demiryolu Hattı

DEİK: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

FİFA: Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla

GUAM: Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü

IMF: Uluslararası Para Fonu

İHA: İnsansız Hava Aracı

İKÖ: İslam İşbirliği Teşkilatı

KÖKSAV: Kök Soy ve Stratejik Araştırmalar Vakfı

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

PETKİM: Petrokimya Holding A.Ş.

SETAV: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı

SİHA: Silahlı İnsansız Hava Aracı

SOCAR: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STK: Sivil Toplum Kuruluşu

TANAP: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

TAP: Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı projesi

TASAM: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TİKA: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TRACECA: Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılık Koridoru

TUSAM: Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi

TÜDEV: Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı

TÜRKSAM: Türkiye Stratejik Analizler Merkezi

TÜRKSOY: Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

YDSK: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

TABLÖLAR VE HARİTALAR

Tablolar:

Tablo 1: Azerbaycan Ekonomik Verileri

Tablo 2: İki Ülkenin Son Yirmi Yıllık Dış Ticaret Miktarları

Tablo 3: Türkiye'nin Azerbaycan'a Sektörel İhracatı

Haritalar:

Harita 1: Demir İpek Yolu Projesi

Harita 2: Bölgenin Enerji Üssü Türkiye

GİRİŞ

1915 yılında Çanakkale savaşına binlerce Azerbaycan Türkü gönüllü olarak katılım sağlamış, sonrasında Bakü'yü kurtarmak için Kafkas İslam Ordusu teşkil edilmiş ve yüzlerce gönüllü en zor zamanda orduya dâhil olmuştur. Kafkas İslam Ordusu'nun ruhu ile Çanakkale ruhu iki ülkenin ilişkilerinde her daim var olmuştur. Osmanlı'nın Nuri Paşa komutasındaki birliklerini Azerbaycan'a göndererek, Kafkas İslam Ordusu'nun oluşumuna doğrudan destek sağlayıp Bakü'yü kurtarması ise kimi tarihçilere göre aynı zamanda Azerbaycan'ın Türklüğünü ve Müslümanlığını kurtarmıştır.

İki devlet arasındaki siyasi ilişkiler 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması ile başlamıştır. 1921 yılında Türkiye'ye büyükelçi olarak gönderilen İbrahim Muharrem oğlu Abilof sefaret heyeti ile birlikte Trabzon ve Kastamonu üzerinden Ankara'ya giderken Kastamonu ziyareti yerel basında konu olmuştur. Açık Söz Gazetesi'ne verdiği mülakatta Azerbaycan'ın Türkiye'ye ve Türk milletine tarih boyunca bakışını çok güzel bir şekilde ifade eder. Gazetenin başyazarı İbrahim Habib Sevük "Kardeş Hükümetin Sefiri" başyazısında şu ifadeleri kullanmıştır; *Dünyada hiçbir hükümet Azerbaycan'la bizim kadar yekdiğerinin kardeşi değildir ve dünyada Azerbaycan Türkleriyle Anadolu Türkleri kadar birbirinin aynı bir millet gösterilemez¹*. İbrahim Habib Sevük tarafından 1921 yılında dile getirilen bu ilişki ve toplumsal yakınlık coğrafyada yaşanan her türlü olumsuzluğa ve engellemeye rağmen devam etmiştir.

1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması, Soğuk Savaş'ın son bulması ve sonrasında SSCB'nin Aralık 1991'de kendini feshetmesi, dünya politikasında yepyeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Soğuk savaşın sona ermesi ile 1917 yılında kurulan SSCB'nin çöküşü neticesinde yeni devletler kurulmuş ve Kafkasya haritası yeniden şekillenmiştir. Sovyetlerin dağılması ile iki kutuplu dünya sistemi bir nevi sona ererken ABD'nin tek başına hâkim olacağı tek kutuplu sistemin yolu açılmıştır.

¹ Mehmet Serhat Yılmaz, "Azerbaycan İlk Sefaret Heyeti Kastamonu'dan Geçışı (8-10 Ekim 1921), Mehmet Serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı (Ed.) I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, s.320.

Türkiye açısından, komşu sayısında meydana gelen artış ve değişiklik jeopolitik konumun önemini arttırmıştır.

Yaklaşık 70 yıl boyunca Sovyetlerin merkezden planlayıp yönettiği bölgeler, büyük oranda refah kaybına uğrarken SSCB'nin kendi sanayisi ve ekonomisi güçlenmiştir. Sovyetler, kontrolleri altındaki bölgelerde kültürel ve dini baskı yapmış, özellikle milletleri milli ve dini kimliklerinden uzaklaştırma politikaları uygulamıştır. 1980'li yılların sonunda dünya üzerinde siyasi, sosyal ve ekonomik etkisi ile SSCB'nin sistemi sorgulanır hale gelirken, işgal ettiği bölgelerdeki milletler kendi devletlerini kurmak için harekete geçmiştir. Uzun yıllar devam eden “Soğuk Savaş’ın²” sonuna gelinirken, SSCB'nin dağılması ile birlikte başta Kafkasya olmak üzere yeni bağımsız devletler oluşmaya başlamıştır. Bağımsızlığını ilan eden devletlerden biri de Güney Kafkasya'nın ve Hazar'ın anahtar ülkesi Azerbaycan'dır.

Türkiye ve Azerbaycan bulundukları coğrafyanın iki önemli egemen devletidir. Her iki devlet de Karadeniz ve Hazar Havzası'nda Rusya, Gürcistan, Ermenistan ve İran ile ortak coğrafyayı paylaşırken benzer etkilere maruz kalmışlardır. Tarih boyunca maruz kaldıkları bölgesel ve yerel sorunlar coğrafyanın kader olduğunu ispatlamaktadır. İki ülke arasında ortak olan sadece coğrafya değildir. Aynı ırkı, dili, dini, kültürü ve gelenekleri de paylaşmaktadırlar. Dolayısıyla, Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerini incelerken bu ortak ve hassas konuları incelemeden meseleye tam vakıf olamayız. İki devletin sahip olduğu ortak değerler, aralarındaki ilişkilerin boyutunu, içeriğini, niteliğini ve niceliğini doğrudan etkilemektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün “*Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz kederi bizim kederimiz*” sözü ile Azerbaycan'ın kurtarıcı ve kurucu cumhurbaşkanı olarak kabul edilen Haydar Aliyev'in “*İki devlet tek millet*” sözleri ilişkilerin derinliği ve önemi noktasında söylenmiş en önemli ifadelerdir.

Uluslararası ilişkiler açısından bakıldığında, iki ülke ilişkilerinde jeopolitiğin her daim önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Azerbaycan'ı değerli yapan bir diğer boyut ise, hiç şüphesiz jeopolitik konumudur. Zbigniew Brzezinski tarafından Güney Kafkasya'nın “*jeopolitik mihver*

² “Soğuk Savaş: iki Süper güç olan ABD önderliğinde Batı Bloku ile Sovyetler Birliği'nin önderliğinde Doğu Bloku ülkeleri arasında 1947'den 1991'e kadar devam etmiş olan uluslararası siyasi ve askeri gerginlik olarak tanımlanır.” (çevrimiçi) <https://www.britannica.com/event/Cold-War> (Erişim Tarihi: 01.10.2020)

devleti” olarak nitelendirilen Azerbaycan, Karadeniz ve Hazar Denizi’nin arasında, Batı ile Doğu ve Kuzey ile Güney geçişlerinde ulaşım ağının tam ortasında olması sebebiyle tarihte ve günümüzde birçok devleti ilgilendiren bir coğrafya olmuştur. Azerbaycan; Türkiye için Orta Asya’ya açılmanın anahtar ülkesi, Rusya için Hazar’a, petrol kaynaklarına ulaşmanın ve Kafkasya’da güvenliği sağlamak için kontrol edilmesi gereken alan, İran için Şiiliği yaymanın ve jeopolitik üstünlük sağlamak için Türklere bırakılmayacak kadar değerli bir ülkedir. Azerbaycan günümüzde dahi NATO gibi dünyanın en büyük askeri güvenlik teşkilatının kendine dahil etmek istediği, AB’nin ulaştırma ve enerji güvenliği için özel ilgi gösterdiği Güney Kafkasya’nın kilit ülkesidir.

Bağımsızlığını ilan ettikten sonra, uzun yıllar iç sorunlarla ilgilenmek zorunda kalan Azerbaycan’ın dış politikasına şekil veren ve devletlerle ilişkilerini belirleyen en önemli unsur “Karabağ Sorunu” dur. İktidara gelen devlet başkanlarının ilk hedefi Karabağ’ın Ermeni işgalinden kurtarılması olmuştur. Karabağ Sorunu iktidar değiştiren, devletlerle ilişkileri belirleyen, ülkenin yeraltı ve yerüstü ulaşım ağlarının yolunu değiştiren ve bütün Azerbaycanlıları hatta Türkleri birleştiren en önemli sorundur. Karabağ sorunu o kadar hassastır ki Azerbaycan’ın “*iki devlet tek millet*” olarak gördüğü Türkiye ile olan ilişkilerinde dahi belirleyicidir. 2009 yılında Türkiye, Ermenistan ile ilişkileri normalleştirme ve sınırları açma girişiminde bulunduğu iki ülkenin kamuoyunda büyük rahatsızlıklara sebep olmuştur. Bu rahatsızlığı fark eden Türkiye, zamanla Ermeni Açılımından vazgeçmiş ve Karabağ’ın işgali sonlanmadan sınırların asla açılmayacağı garantisini vermek zorunda kalmıştır.

Bağımsızlığından sonra Türkiye’den ağabeylik rolü bekleyen ve ekonomik olarak fazla gelişmemiş olan Azerbaycan, Türkiye ile çok yakın ilişkiler içinde olurken zaman zaman liderlerin tavırlarına göre ilişkiler farklı şekiller almıştır. Uluslararası ve bölgesel konjonktür iki devletin ilişkilerini etkilemiştir. İki devlet kurdukları ilişkilerde, özellikle Rusya’yı rahatsız etmemeye çalışırken İran yayılmacılığını da dikkate almışlardır. Diğer taraftan tek kutuplu sistemin belirleyici olan ABD’nin de bölge üzerindeki politikaları ve İran ile olan münasebetleri de Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini etkilemiştir.

İki devletin ilişkilerinde etkili olan ve bölgede güçlü kılan unsur ise enerji ve ulaştırma politikalarıdır. Azerbaycan'ın "*asrın projesi*" olarak dünyaya duyurduğu Bakü-Tiflis-Ceyhan" enerji boru hattı projesi iki ülke ilişkilerinin en büyük ve ilk somut çıktısıdır. Azerbaycan petrolünü Dünya'ya Türkiye üzerinden satma imkânı doğmuş ve zaman içerisinde yeni boru hatları buna eklenerek Azerbaycan'ın milli geliri ve refahı artmıştır. İmzalanan stratejik işbirliği anlaşmaları çerçevesinde enerji ve taşımacılık başta olmak üzere hayata geçirilen projeler iki ülkenin bölgedeki etkisini artırmış ve küresel ölçekte de güçlendirmiştir. Türkiye ile işbirliği sayesinde ekonomik olarak güçlenen Azerbaycan Güney Kafkasya'nın en önemli ülkesi haline gelirken, Karabağ'ı işgal eden Ermenistan ise benzer bir gelirden yoksun olduğu ve dışarıya açılmadığı için ekonomik olarak çok gerilere düşmüştür.

İki ülke ilişkilerinin diğer önemli bir boyutu savunma ve güvenlik boyutudur. Türkiye, 1991 yılından itibaren askeri işbirliğine başladığı Azerbaycan'a askeri eğitimler başta olmak üzere ortak tatbikatlar, modernizasyon ve savunma sanayi gibi alanlarda destek sağlamıştır. Ermenistan'ın Rusya tarafından sürekli silahlandırılması ve desteklenmesine karşı, Türkiye'nin askeri yardımı Azerbaycan için hayati derecede önem arz etmiştir. Uzun yıllar devam eden askeri yardımlar ve savunma sanayi alanındaki gelişmeler Azerbaycan Ordusu'nun daha donanımlı hale gelmesini sağlamış ve Ermenistan'a karşı üstünlük kazandırmıştır. Azerbaycan'ın Türkiye ile olan askeri münasebetlerinin en büyük kazanımı ise Türkiye'nin desteği ile 44 gün süren Karabağ Savunması ile elde etmiştir.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin son yirmi yılını incelerken, bu dönemde Türkiye'de iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ve doğal olarak yürütmenin başı olan günümüzde Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın dış politikasını; özelde ise Güney Kafkasya politikasını incelemiş olacağız. Diğer taraftan 2003 yılından beri Azerbaycan'ın başında bulunan Devlet Başkanı İlham Aliyev'in dış politikasını ve Türkiye ile olan ilişkileri analiz edeceğiz.

14 Kasım 2001 tarihinde kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi yaklaşık bir yıl sonra, Kasım 2002 yılında %34 oy oranı ile tek başına iktidara gelmiş ve yirmi yıla yakın bir süredir iktidarını devam ettirmektedir. Genel olarak partinin seçim beyannamelerindeki jeopolitik bakış açısı, Doğu ile Batı arasında sadece köprü

olmak değil, tarihten ve coğrafyadan güç alan, jeopolitiğin nesnesi değil öznesi olmayı hedefleyen bir bakış açısına sahiptir. 2019 yılında Ak Parti tarafından yayınlanan “Hükümetlerimiz Döneminde Dış Politika Gelişmeleri (2002-2019) Raporu’nda, dış politika şu şekilde tanımlanmıştır: Milli değerleri esas alan, yurttan barış cihanda barış ilkesini hayata geçirmeye çalışan, insani ve girişimci, hakkaniyet eksenine dayalı bağımsız pro-aktif siyaset ve perspektif üreten, güçlüünün değil haklının yanında olup tüm dünya için adalet, özgürlük ve demokrasiyi savunan bir dış politikadır”.³ 2007 seçim beyannamesinde ise daha geniş bir bakış açısı ile Türkiye’nin jeopolitik kodlarına yer verilmiştir. Beyanname Türkiye’yi Avrupa’nın, Asya’nın, Akdeniz’in, Karadeniz’in, Hazar’ın, Balkanlar’ın, Ortadoğu’nun ve Kafkasya’nın ülkesi olarak tanımlamıştır. 2007 seçim beyannamesinde bu kadar detaylı bir şekilde izah edilen dış politika kodlarından bir tanesi Türkiye ile Azerbaycan arasında sorunlara sebep olmuştur. “*Komşularla Sıfır Sorun*” politikası kapsamında Ermenistan ile sınırların açılmasının müzakere edilmesi Azerbaycan kamuoyunda büyük rahatsızlığa yol açmıştır. İki devletin kamuoyunda büyük rahatsızlığa sebep olan bu olay, ilerleyen yıllarda Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerini hamasetten kurtarıp, somut çıktılarının olacağı bir seviyeye getirmesine vesile olmuştur.

Azerbaycan’ın bağımsızlığından sonra dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Ebulfez Elçibey ile Cumhurbaşkanları Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev aralarındaki kişisel dostluk ve ikili münasebetler ülkelerin ilişkilerinde olumlu sonuçlar doğurmuştur. Sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde Ermeni açılımına kadar ilişkilerin olumlu seyri devam etmiş, hatta “*asrın projesi*” olarak nitelendirilen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı hayata geçmiştir. Fakat ilişkilerin kurumsallaşmasını sağlayan ve birçok uzman tarafından stratejik ortaklık olarak nitelendirilen anlaşma ancak iki ülke arasında yaşanan “bayrak krizinden” sonra yapılabilmektedir. 21 Aralık 2010 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi, 2 Şubat 2011 tarihinde TBMM tarafından onaylanan “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” iki ülke arasındaki en önemli anlaşma olmuştur. Aynı yıl Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuş ve ikili ilişkilerin stratejik ortaklık boyutuna çıkmasına zemin hazırlamıştır. Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım

³ “Hükümetlerimiz Döneminde Dış ilişkilerde Gelişmeler (2002-2018)”, Ak Parti, Şubat 2019 s. 8.

Anlaşması'nın diğer bir sonucu ise Karabağ sorununun barışçıl yollarla ve uluslararası kurumlar marifeti ile çözüm umudunun azalması neticesinde iki ülke arasında askeri ilişkiler, savunma sanayi ve ortak tatbikatların önünün açılması olmuştur. Gürcistan'ın da dahil edildiği üç ülkenin savunma bakanlarının katıldığı ortak toplantılar askeri işbirliğine yeni bir boyut kazandırmıştır. İlişkilerin güçlenmesine büyük katkı sağlayan anlaşma somut meyvelerini her alanda vermiş ve vermeye devam etmektedir. Birçok analistin stratejik ortaklığı tanımlarken belirlediği kıstaslardan olan; siyasi, ticari, güvenlik alanlarında çok boyutlu ilişki, tarafların yapacakları herhangi bir hamleden önce diğerini bilgilendirmesi, karşılıklı müzakere, kamuoyu birlikteliği ve ortak bakış açısı kriterleri iki ülke ilişkilerinde mevcuttur.

Türkiye'nin 2016 yılı 15 Temmuz'unda yaşamış olduğu hain darbe girişimine ABD tarafından destek verildiğinin dillendirilmesi ve AB ülkelerinin darbecilerin ilticasına rıza göstermeleri, Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinin gelişmesine sebebiyet vermiştir. Rusya'nın Türkiye'de artan yatırımları ve son dönemde ABD ile ilişkilerin gerilmesine yol açan S-400 hava savunma sisteminin Türkiye tarafından satın alınması Rusya ile ilişkileri geliştirirken, Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasının daha etkin hale gelmesine de yol açmıştır. Rusya'ya karşı temkinli bir ilişki içerisinde olan Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bu dönemde her anlamda olumlu etkilenmiştir. En son Karabağ Savunması (zaferi) Türk askerinin Azerbaycan'a gözlemci olarak yerleşmesi ve Nahçıvan koridorunun açılma ihtimali önemli kazanımlardır. Diğer önemli bir kazanım ise dünyanın yeni ipek yolu olarak nitelendirilen “*bir kuşak bir yol*” kara ulaşım projesidir. Ticari yük taşımacılığını daha hızlı ve daha az maliyetli hale getirecek olan proje, önemli geçiş güzergâhında bulunan iki ülkenin jeostratejik ve jeoekonomik önemini derecede arttıracaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHİ ARKA PLAN VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Anglosakson jeopolitik okulunun kurucusu Halford Mackinder 1904 yılında yaptığı çalışmada Avrasya'nın jeopolitik ve jeostratejik önemini vurgularken Kafkasya'yı yeryüzünün merkez bölgesi (*heartland*) olarak niteler ve zengin kaynakları nedeni ile gelecekte savaşların hedefinde olacağını belirtir.⁴ Mackinder'in kıtasal gücü temel alan yaklaşımını benimseyen Amerikalı Jeopolitikçi Spkymer ise kenar-kuşak (*rimlan*) olarak tanımladığı doğu Avrupa'dan başlayarak Sibiryaya kadar uzanan kara gücü ile deniz gücü arasında kalan tampon bölgenin önemine binaen; bölgeye hakim olanın Avrasya'ya hakim olacağını Avrasya'ya hakim olanın Dünya'ya hakim olacağını belirtir.⁵ Mackinder'in jeopolitikçi çizgisini devam ettiren Zbigniew Brzezinski'de en büyük tehdit olarak Rusya'yı işaret ederken batı uygarlığının devam edebilmesi için Avrasya'nın önemini vurgulamıştır.⁶

Asya ve Avrupa'nın önemli kesişme noktasında yer alan, zengin enerji rezervlerine sahip Azerbaycan aynı zamanda jeopolitik, jeoekonomik ve askerî-jeostratejik açılardan küresel ve bölgesel güçlerin çıkar ve çatışma merkezinde bulunur.⁷ Tarihi İpek Yolu olarak da bilinen bölge, Avrupa ile Pasifik arasında ticaret bağlantısını sağlarken bir taraftan da Arap, Asya ve Avrupa uygarlıkları arasındaki ekonomik ve ticari bağlantıyı kurmaktadır.⁸ Tarihine baktığımızda, bölge sürekli bir mücadele alanı haline gelmiş ve imparatorluklar arasında el değiştirmiş, dolayısıyla jeopolitik durum sürekli değişmiştir. Bölgedeki mücadele Azerbaycan kimliğinin şekillenmesini etkilemiştir.⁹ Soğuk savaş süresince Azerbaycan'ın içinde bulunduğu Güney Kafkasya'yı Türkiye'den ayıran SSCB, aynı zamanda bloklar arası bir sınır olarak görmüş ve Anadolu etkisinden ayrı tutmaya çalışmıştır.¹⁰ Bu süreçte Kafkasya

⁴ “Kara hâkimiyeti teorisi”, (Çevrimiçi), <https://www.britannica.com/place/heartland>, Erişim tarihi: 31.01.2021

⁵ Sezgin Kaya, **Rusya'nın Doğu Politikası**, Ekin Yayınları, Bursa, 2013, s.9.

⁶ Sezgin Kaya, a.g.e., s. 10.

⁷ Ali Hasanov, **Güney Kafkasya, Hazar-Karadeniz Havzaları ve Azerbaycan'ın Jeopolitiği**, Ötüken Yayınevi, Haziran 2016, İstanbul, s. 8

⁸ Tayyar Arı, “Orta Asya’da Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapılar, Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri” **Orta Asya ve Kafkasya**, MKM yayıncılık, Bursa, 2010, s. 13 (çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/329761006_Orta_Asya'da_Siyasal_Toplumsal_ve_Ekonomik_Yapilar_Guvenlik_Sorunlari_ve_Isbirligi_Girisimleri (Erişim Tarihi: 31.01.2021)

⁹ Hasanov, a.g.e., s.19-23.

¹⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik ve Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları,42. Baskı, İstanbul, Ocak 2010, s. 110-113.

Sovyet yayılımının en önemli bölgelerinden biri olmuştur.¹¹ İki kutuplu dünyanın ayaklarından birisinin dağılması beraberinde doğan güç boşluğu için mücadele, diğer yandan ise bağımsızlığına kavuşan devletlerin etnik mücadelelerine sahne olmuştur. Eskiden aynı blokta bulunan müttefik ülkeler arasında ve bölgede kısmen güçlerini koruyan Türkiye ve İran gibi ülkelerin de oyuna katılması ile yeni bir mücadele alanı doğmuştur.¹² SSCB'nin dağılışı aynı zamanda uluslararası sistemde değişiklikler getiren, ideolojik blok yapılanmasının sona ermesi, küresel sermayenin ve devlet dışı örgütlerin de güç kazanmasının yolunu açmıştır.¹³ Soğuk savaş döneminin sona ermesi dünya üzerinde jeopolitik boşluklar doğurmuştur. Bu alanlardan bir tanesi de Güney Kafkasya'dır. Alan olarak çok küçük bir alanı kapsamasına rağmen stratejik ve jeopolitik önemi nedeni ile büyük güçlerin ilgi odağındadır.¹⁴ Coğrafi konumu ve yakın hinterlandında barındırdığı yeraltı ve yerüstü kaynakların zenginliği ayrıca inançlar bakımından önemli bir geçiş ve yerleşim yeri olan Azerbaycan tarih boyunca birçok savaşa sahne olmuştur.¹⁵

Günümüzde uluslararası sistemde devletlerin çıkarları ideolojiler üzerinden değil ulusal, bölgesel ve küresel olmak üzere üç farklı coğrafi ölçüt üzerinden şekillenmektedir.¹⁶ Realist teorisyenler uluslararası ilişkileri sadece ulusun çıkarlarına dayandırsalar da, Türkiye ile Azerbaycan ilişkisinde durum biraz farklı işlemiştir. Türkiye Azerbaycan arasındaki ilişkilere rekabetin değil işbirliğinin esas alındığı bir çerçeveden bakılabilir. İki ülke arasında ortak değerlerin fazla olması beraberinde birbirini etkileme, başka bir deyişle yumuşak güç unsurlarını etkili ve olumlu bir şekilde kullanma imkânı vermektedir.¹⁷ Ünlü Rus Stratejist Aleksandr

¹¹ Davutoğlu, a.g.e., s.125.

¹² Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası/Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2010, s. 40-43.

¹³ Pınar Yürür, "Yakın Geçmiş Perspektifinden Türkiye'nin Komşu Siyasetine Bakışı", s. 4-5, **Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Komşu Siyaseti**, edt, Pınar Yürür, Arda Özkan, Detay Yayıncılık, Ankara, 2016

¹⁴ İ. Yaşar Hacısalihoğlu, "Jeopolitik Düzlemde Güney Kafkasya", **Güney Kafkasya'ya Güncel Bakış Sempozyumu**, T.C Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Harp Akademileri Basım Evi Yeni Levent – İstanbul 2006, s. 7-10. (çevrimiçi) https://www.msu.edu.tr/saren2/files/sempozyum_yayinlari/Guney_Kafkasyaya_Guncel_Bakis_Ocak2005.pdf Erişim tarihi: 01.02.2021

¹⁵ Reha Yılmaz, "Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 2, (2010), s.69-93. (çevrimiçi), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/802119> (Erişim tarihi: 16.12.2020)

¹⁶ Hasanov, a.g.e, s. 6-7.

¹⁷ Kadir Sancak, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Kamu Diplomasisinin Önemi Ve Türkiye'nin Azerbaycan'da Resmi Kurumlarla Yürüttüğü Kamu Diplomasisi Faaliyetleri", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Elektronik Dergisi, Cilt:9 Sayı: 22,2018, s. 298-313 , (çevrimiçi)

Dugin, *Türk jeopolitiğinin temel saikinin Türk etnik menşeyinin kadim katmanları olduğunu* ve tarihteki imparatorlukların merkezinde bu kadim faktörün yattığını belirtir.¹⁸ Avrupa’da başlayan milletleşme ve ulus devlet fikri, Osmanlı aydınları üzerinde etki gösterirken Osmanlı ile sürekli ilişki içerisinde olan Azerbaycan aydınlarını da etkilemiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısında başlayan Azerbaycan milli uyanışı Azerbaycan Türk kimliğinin korunmasında hayati bir rol oynamıştır. Türk kimliğinin korunması aynı zamanda Türkiye ile olan ilişkilerinde belirleyici olmuştur. İki ülkeyi birbirine bağlayan bu kadim ögenin yanında hiç şüphesiz aynı dine mensubiyetlerinin de etkisi büyüktür.

1.1 ANADOLU-AZERBAYCAN TÜRK TARİHİ VE KÜLTÜREL BOYUT

Çok eski bir tarihe sahip olan Azerbaycan’a Türk boyları milattan önce İskitler ve Sakalarla gelmeye başlamıştır. Sonra diğer Türk boyları Orta Asya’dan gelip devletler kurmuşlardır. Bölge çok kısa bir dönem Arap hâkimiyetinde kalmış olsa da günümüze kadar Türklerin hâkimiyetinde olmuştur.¹⁹ Selçuklu İmparatorluğu 1015 yılından itibaren bölgede hâkimiyet kurmuştur. Alparslan’ın Anadolu’ya gelişi Azerbaycan üzerinden olmuştur. Sonrasında İlhanlı, Altınordu, Timur, Karakoyunlu ve Akkoyunlu, Kaçarlar ve Safeviler idaresinde kalan Azerbaycan 17. yüzyılda hanlıklar dönemine girmiştir.²⁰ Hanlıklar Osmanlı, Safevi ve Rusya arasında savaflara sahne olmuş ve 1828 yılında imzalanan Türkmençay Anlaşması ile Rusya hâkimiyetine geçmiş beraberinde İrevan (günümüz Erivan’ı), Nahçıvan ve Karabağ hanlıklarındaki Türk nüfus göçe zorlanırken bölgenin Ermenileştirilmesi hızlanmıştır.²¹ Milattan önce 7. yüzyıldan başlayan Türk hâkimiyeti, Rusların eline geçerken Azerbaycan toprakları ikiye ayrılmış, Türklerin kesintisiz egemenlik

https://www.researchgate.net/publication/329935939_Turkiye-Azerbaycan_Iliskilerinde_Kamu_Diplomasisinin_Onemi_Ve_Turkiye%27nin_Azerbaycan%27da_Resmi_Kurumlarla_Yuruttuğu_Kamu_Diplomasisi_Faaliyetleri , (Erişim tar: 27.12.2020)

¹⁸ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği; Avrasyacı Yaklaşım**, Çev. Vügar İmanov, 8. Baskı, İstanbul 2015, önsöz s. XII.

¹⁹ Elnur Hasan Mikail, Alper Tazegül, **Türkiye ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1990-2005)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2012, s.21.

²⁰ Hacer Göl, “**Geçmişten Günümüze Azerbaycan**”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 5 Sayı:1, Haziran, 2016, s.157-159. (çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/224455> Erişim tarihi: 17.02.2021

²¹ İrade Memmedova, “**18. Ve 19. Yüzyılların Başlarında Azerbaycan’ın Arazboyu Bölgeleri Ve Nüfusu (İrevan, Nahçıvan, Karabağ Hanlıkları Üzerine)**”, Avrasya Uluslar Arası Araştırmalar Dergisi, cilt 2 sayı 3 Temmuz 2013 s. 12-14. (çevrimiçi), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/155111> Erişim tarihi: 17.02.2021

sağladıkları Azerbaycan toprakları İran ve Rusya arasında pay edilmiştir.²² 18. yüzyıl sonlarına doğru etkili bir şekilde Kafkasya'ya hâkimiyet kurmaya başlayan Çarlık Rusya'sı Osmanlı ile yaptığı savaşlardan galip ayrılmış ve Kuzey Azerbaycan topraklarını uzun bir süre hâkimiyeti altında tutmuştur.²³ Her ne kadar Güney Azerbaycan'ı 1828 yılında Türkmençay anlaşması ile ayırmış olsalar da Kuzey ve Güney Azerbaycan, Türkiye ile sürekli bir etkileşim içerisinde olmuştur.

Azerbaycan toprakları her zaman Türk kültürünün, dilinin ve geleneğinin merkezinde yer almış ve etkileme gücüne sahip olmuştur. Tarihten günümüze Türkiye ile Kuzey ve Güney Azerbaycan'daki gelişmeler birbirinden bağımsız değildir.²⁴ Anadolu ile Azerbaycan tarih boyunca siyasi ve coğrafi olarak farklı yerlerde ve farklı devletlerin çatısı altında olsalar da kültürel bağları ve ilişkileri hiçbir zaman kopmamış ve Türklük şuuruna verdikleri sayısız eserlerle destek olarak günümüze kadar getirmişlerdir. İki ülkenin şairleri, yazarları, edipleri sürekli coğrafyada yer değiştirmiş ve karşılıklı olarak birbirlerini etkilemişlerdir. Kan kardeşlerinin memleketlerine göç edenler kendi memleketleri gibi görmüş ve oralarda sosyal ve kültürel hayata çok rahat bir şekilde tutunabilmişlerdir.²⁵ Türkiye ve Azerbaycan Türkleri aynı milletin fertleri olarak yıllar boyu aynı coğrafyada yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Devletleşme sürecinde çeşitli sebep ve etkilerden dolayı ayrı devletler kurmuş ve farklı çatılar altında yaşamışlardır. Osmanlı ve Safevi Devleti arasında çatışmalar halklar arasında kopma ve ayrılıklara sebebiyet verse de, Safevi Devleti'nin dağılması ile ortaya çıkan hanlıklar ile Osmanlı Devleti arasında yoğun ilişkiler olmuştur. Osmanlı ile Çarlık Rusya arasında yaşanan savaşlarda genel olarak Azerbaycan Türkleri Osmanlının yanında durmuşlardır.

Azerbaycan kültürünün ve dilinin korunmasında Hacı Zeynelabidin Tağıyev gibi Müslüman işadamlarının katkıları çok büyük olmuştur. Bakü'de ilk kız lisesini kurup eğitime önayak olmuştur. Hacı Zeynelabidin Tağıyev, Azerbaycan mücadelesi ve

²² Selçuk Duman, **Güney Azerbaycan Türklerinin Demokratik Hak ve Özgürlük Mücadelesi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 10-11.

²³ Mehman Ağayev, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, Kasım 2009, s. 13.

²⁴ Duman, **a.g.e.**, s. 129-130.

²⁵ Ziver Hüseyinli, **"Türkiye'de Güney Azerbaycan Şair ve Yazarları"**, Ed: Mehmet Serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, s. 96.

şuurunun oluşmasına emek verecek olan “Ali Merdan Topçubaşı, Fethali Han Hoyski, Nesib Bey Yusufbeyli, Neriman Nerimanov” gibi isimlerin yurtdışında eğitim almasına yardım etmiştir.²⁶ Rus Çarlığının desteği olmadan, Azerbaycanlı aydınlar ve işadamlarının önderliğinde halkın kendi dilinde eğitim almasının önünü açmışlardır. Türklük tarihinde derin ufuklar açan Gaspıralı İsmail, Tağıyev için ; “Kemal yaşında, qara saqqallı, qara papaqlı bir adamdır. Onu başı əmmaməli yox, başı əli fikirlərlə dolu, xalatl, cübbesi uzun yox, güzel əməllərdən libaslı gördüm” demiştir. Bu durum Tağıyev’in Azerbaycan kültürü, tarihi ve de ekonomisi için ne kadar değerli biri olduğunu göstermektedir.²⁷ 1907 yılında Tağıyev’in daveti ile İstanbul’dan yüzlerce öğretmen Bakü’ye giderek eğitim sürecine büyük destek vermişlerdir. Türkçe’nin ve diğer bilimlerin öğretilmesinde milli birlik duygusunun gelişmesinde önemli katkıları olmuştur.

1904-1905 yıllarında Rusların Japonlara yenilmesi ve Sovyet ihtilali, Azerbaycan Türkleri için bir nefes olmuştur. Bu dönemde tekrar Türklük mücadelesi ve toparlanma için faaliyetler başlanmıştır. 1908 yılından itibaren Rusya’nın baskılarını arttırması ve Osmanlı’nın Meşrutiyet ilanı Azerbaycanlı aydınların İstanbul’a gelmesini hızlandırmıştır. O dönemde İttihat ve Terakki hareketi ile yoğun ilişkiler içerisine giren aydınlar aynı zamanda Azerbaycan’da mücadele içerisine de girmişlerdir. Kültürel uyanış, örgütlenmeler ve büyük mücadeleler beraberinde Mehmet Emin Resulzade’nin başkanlığında Azerbaycan’ın bağımsızlığına gidecek yolu açmıştır.²⁸ 20. yüzyılın başı hem siyasi hem de kültürel ilişkilerin yoğunlaştığı bir dönemin başlangıcıdır. Özellikle milli şuurun oluşması ve iki ülkenin kullandığı Türkçe’nin birbirine yakınlaşmasında Bakü Müslüman Cemiyeti’nin çok büyük katkısı olmuştur.²⁹ Azerbaycan’ın bağımsızlığı ve milli uyanışında rol alan aydınlar Osmanlı Türkleri ile kişisel ilişkiler ve yayınları sayesinde Azerbaycan halkının Ruslaşması ve Farslaşmasına karşı koruma sağlamışlardır. Aynı zamanda

²⁶ Hüseyin Hilmi Aladağ, “**Devr-İ Hamîdîde Azerbaycan’ın İnşasında Cömert Bir İşadamı: Hacı Zeynelabidin Tağıyev**”, Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 9/1 2019, s. 69-85. , (çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/772135>, Erişim tarihi: 29.01.2021

²⁷ Aladağ, **a.g.m.** s.79.

²⁸ Sebahattin Şimşir, **Bir Kere Yükselen Bayrak Bir Daha İnmez - Mehmet Emin Resulzade**, post yayın dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2019, s.14-15.

²⁹ Nurhan Aydın, Ferhat Acar, “**Tercüman-ı Hakikat Gazetesi Işığında Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriye’si**”, ed: Emine İnanır, Osman Köse, Yasemin Ulutürk, **Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya -2-**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 503.

Azerbaycanlı aydınlar Türkiye’de çeşitli gazete ve dergiler çıkararak Azerbaycan bağımsızlık düşüncesinin oluşmasına ve yayılmasına büyük etki etmişlerdir. Özellikle İstanbul merkezli düşünce kuruluşları bu sayede Avrupa ve diğer ülkelerle ve aydınlarla temas kurarak bir aktarma mekanizması oluşturmuşlardır. Zaman içerisinde yükselen kültürel, ekonomik, diplomatik ilişkileri 21. yüzyılda en yüksek seviyelerine ulaştırmıştır.

1.2 KAFKAS İSLAM ORDUSU, BİRİNCİ AZERBAYCAN DEVLETİ VE KARDAŞ KÖMEĞİ

31 Mart olaylarından³⁰ sonra Azerbaycan Milli Şurası lideri Mehmet Emin Resulzade Osmanlı Devleti’nden yardım istemiştir. Osmanlı da 5. ve 15. Orduları Gence’ye göndermiş burada Azerbaycan Milli Ordusu ile birleşmiş ve Kafkas İslam Ordusu adını almıştır.³¹ Azerbaycan ve Dağıstan’ın zor durumda kalıp Osmanlı’dan yardım istemeleri neticesinde Enver Paşa, Kafkas İslam Ordusunu kurmuş ve başına kardeşi Nuri Paşa’yı görevlendirmiştir.³² Kafkas İslam ordusunun kurulmasından güç alan Azerbaycan Türkleri "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyet’ini kurmuştur. Bu olay Türklerin tarihteki ilk demokratik devlet denemesidir. 25 Mayıs 1918’de Gence’ye ulaşan Kafkas İslam Ordusu 1130 şehit vererek Bakü’yü İşgalcilerden ve Ermeni çetelerinden kurtarmıştır. Şuşa şehrine kadar ilerleyip işgalcileri yok eden Kafkas İslam Ordusu, Karabağ’ı ele geçirmek üzere iken, Mondros Mütarekesi ile engel olunmuştur.³³ Büyük kahramanlıklar gösteren Kafkas İslam Ordusu’nun komutanı Nuri Paşa Azerbaycan ve Türk dünyasında büyük bir hürmetle anılmaktadır.³⁴ Dönemin şartlarına bakıldığında Bakü’nün halen Türk İslam şehri kalması aslında Kafkas İslam Ordusu sayesinde. Enver Paşa’nın kardeşi Nuri

³⁰ 31 Mart Olayları (Vakası), Osmanlı Devleti’nde İkinci Meşrutiyet ilanından sonra yönetime karşı yapılan büyük kitlesel isyanlardır. Rumi Takvime göre 31 Mart 1325’te (13 Nisan 1909) başladığı için bu adla anılmıştır.

³¹ Nurhan Aydın, Ferhat Acar, “**Kafkas İslam Ordusu 5. Tümen Komutanı Mürsel (Bakü) Paşa’nın Azerbaycan’daki Faaliyetleri**”, ed: Emine İnandır, Osman Köse, Yasemin Ulutürk, **Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya -2-**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 335.

³² Mehmet mazlum Çelik, “**Bolşevik devrimi sonrası Türklerin imdadına Osmanlı yetişti: Bakü’nün Fethi**”, 15.09.2020, independent TR, <https://www.indyturk.com/node/244151/k%C3%BCl%C3%BCr/bol%C5%9Fevik-devrimi-sonras%C4%B1-t%C3%BCrklerin-ımdad%C4%B1na-osmanl%C4%B1-yeti%C5%9Fti-bak%C3%BCn%C3%BCn-fethi> Erişim Tarihi: 27.01.2021

³³ Erhan Afyoncu, “**Ölüm Döşegindeyken Bile Azerbaycan’ın Yardımına Koşmuştuk**”, Sabah Gazetesi, 11.10.2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2020/10/11/olum-dosegindeyken-bile-azerbaycanin-yardimina-kosmustuk>, Erişim tarihi: 27.01.2021

³⁴ Ruslan Rehimov, “**Bakü Fatih’i Nuri Paşa**”, Anadolu Ajansı, 15.09.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baku-fatih-nuri-pasa-/1584049>, Erişim tarihi: 27.01.2021

Paşa'nın komuta ettiği Kafkas İslam Ordu'su, Türk İslam tarihine ismini altın harflerle yazdırmıştır.³⁵ Ordunun komutanı Nuri Paşa için Mehmet Emin Resulzade şu ifadeleri kullanır; *“O zaman müthiş bir anarşiye maruz kalan, diğer taraftan da Bolşevik saldırılarıyla tehdit olunan Gence, Nuri Paşa'yı gökten inmiş halaskar bir melek gibi kabul etmişti. Halkın ona gösterdiği itibar, Gence tarihinde görülmedi.”* demiştir.³⁶

1911 yılında Milli Müsavat Halk Partisi'nin kurulmasını sağlayan Mehmet Emin Resulzade sadece bir parti değil aynı zamanda bir umut ışığı, milli ve dini benliği tekrar kazanma inancı getirmiş ve I. Azerbaycan Cumhuriyeti'ne giden yolu açmıştır.³⁷ 1918 yılında Mehmet Emin Resulzade başkanlığında kurulan I. Azerbaycan Cumhuriyetini tanıyan ilk devlet Osmanlı olmuştur. 4 Haziran 1918'de Osmanlı ile karşılıklı yardımlaşma anlaşması imzalanmış ve bu anlaşmaya dayanılarak askeri yardım istenmiştir.³⁸ 30 Haziran 1918'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan eden Azerbaycan Hükümeti, Osmanlı'dan Avrupa ile olan ilişkilerde elçilikleri vasıtası ile yardımcı olmasını istenmiş ve bazı elçilikler bu vazifeyi ifa etmişlerdir.³⁹ I. Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan petrol taşıma anlaşması, Azerbaycan'ın petrol sanayisinin gelişmesine ileride etki edecektir.⁴⁰

Azerbaycan'ın çeşitli bahanelerle işgal edileceğinin farkında olan Azerbaycan Milli Şurası bu dönemde Türkiye'yi uyarmıştır. 1918 yılında Kurulan I. Azerbaycan Cumhuriyeti 1920 yılında Bakü petrolleri de bahane edilerek Sovyet işgaline uğramıştır⁴¹. Devletin ömrünün çok kısa olması Kafkas İslam Ordu'sunun yaptığı yiğitliğin ve fedakârlığın boşa gittiği anlamına gelmemektedir. Ermeni ve Bolşevik zulmünden kurtardığı Azerbaycanlılara özgürlüğün ve bağımsızlığın nasıl kazanılacağını öğretmiştir.⁴² Bu dönemde bağımsızlık mücadelesi veren Türkiye ise büyük zorluklarla boğuşmaktadır. Buna rağmen Mustafa Kemal Atatürk'ün, Kazım

³⁵ Selçuk Türkyılmaz, “Kafkas İslam Ordusu ve Bakü'nün Kurtuluşu”, Gerçek Hayat Dergisi, 11.05.2016, (çevrimiçi), <http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/kafkas-islam-ordusu-ve-bakunun-kurtulusu/> Erişim tarihi: 27.01.2021

³⁶ Aydın, Acar, a.g.e., s. 346.

³⁷ Şımsır, a.g.e. s. 28-29.

³⁸ Şımsır, a.g.e. s. 47-48.

³⁹ Hasanov, a.g.e., s. 40.

⁴⁰ Hasanov, a.g.e. s. 44.

⁴¹ Şımsır, a.g.e. s. 50-51.

⁴² Aydın, Acar, a.g.e., s.360.

Karabekir'e gönderdiği bir telgrafta “*Azerbaycan’ın tamamen ve cidden müstakil bir devlet haline girmesine taraftarız ve bunun temini için Rusları gücendirmemek ve kuşkulandırmamak şartıyla teşebbüsât-ı lazimedde (gerekli çalışmalarda) bulunulacaktır*”⁴³denilmektedir. Nahcivan’ı Türk kapısı olarak isimlendiren Atatürk için, Kafkasya ve Türk dünyası önemli olmuştur. Kısa bir ömre sahip olan I. Azerbaycan Devleti 1920 yılında Kızıl Ordu’nun işgaline uğramış, sonra da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine katılmak zorunda kalmıştır.⁴⁴

SSCB’ye dahil olmasına rağmen Azerbaycan, milli mücadele döneminde Türkiye’yi ve Anadolu’yu asla unutmamıştır. 1921 yılında doğu cephesinde milli mücadele için ihtiyaçlar hasıl olunca Mustafa Kemal, Azerbaycan Sosyalist Devleti’nden borç para talebinde bulunmuştur. Gerekli yardımı derhal yerine getiren Azerbaycan Hükümeti’nin Başkanı Nerimanov’un gönderdiği mektupta şu ibareler yer almıştır. “Paşam, bizim Türk milletinde kardeş kardeşe borç vermez. Kardeş, her zaman kardeşinin elinden tutar. Biz kardeşiz, her zaman elinizden tutacağız ve tutmaya devam edeceğiz” demiştir. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin, iki devlet arasında reel politik bir anlayış ve sadece ulus devletin çıkarları gözetilerek yürütülmediğini 1921 yılında yazılan mektup kanıtlamaktadır.⁴⁵

Türkiye ile Azerbaycan Türklerinin güçlü ve kadim bir bağı bulunmaktadır. Çarlık Rusya’sı döneminde her ne kadar zarar gördü ise de Azerbaycan Türkleri kurdukları “Bakü Müslüman Cemiyeti Hayriye’si” vasıtası ile Osmanlı Devleti ile sürekli münasebetlerde bulunmuşlardır. Özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı’nın galibiyeti için yardım toplamış ve ulaştırmaya çalışmışlardır.

⁴³ Sevgi Bayat, “**Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri: Milli Mücadele Dönemi İki Dost Ülke**”, ed: Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namık Musalı (Ed.) **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, s. 325-330.

⁴⁴ Selçuk Ural, “**Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-Türkiye Diplomatik İlişkilerinin Kurulması Ve Üst Düzey Ziyaretler (1991-2002)**”, ed: Yunus Emre Tanstü, **Ahmet Cevad Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-V**, İksad Yayınevi, Gaziantep, 2020, s.32.

⁴⁵ Ali Nail Kubalı, “**Kardeş Kardeşe Borç Vermez**”, 26.10.2010, Milliyet Gazetesi, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ali-nail-kubali/kardese-kardese-borc-vermez-1190685#:~:text=%E2%80%9CMustafa%20Kemal%20Pa%C5%9Fa%2C%203%20May%C4%B1s,%2C%20Devlette%20hi%C3%A7%20para%20kalmad.&text=Baka%20kaynaklardan%20para%20temin%20edinceve.Pa%C5%9Fa%2C%20iste%C4%9Fi%20Azerbaycan%20h%C3%BCk%C3%BCmetine%20ilette.> Erişim Tarihi: 10.01.2021

En zor zamanlarda yapılan bu yardımlara “Kardeş Kömeği/ Kardeş Yardımı” denilmektedir.⁴⁶

Sovyet egemenliği döneminde uygulanan katı kurallar ve sosyalist ideolojinin etkisi altında bırakılan milletler temel dini haklarından mahrum bırakılmıştır.⁴⁷ Birinci Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde özellikle Türkiye’nin kuzey doğusu Rus işgaline uğramıştır. Bu esnada zarar gören birçok kişi mülteci durumuna düşmüş ve yardıma muhtaç hale gelmiştir. “Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti” özellikle zarar gören Müslümanlara yardım yapmak maksadı ile kurulmuş ve Rus makamlarından resmiyet kazanmıştır.⁴⁸ 1915 yılında Rus Devlet Duma’sı milletvekili Mehmet Yusif Ceferov tarafından sunulan kanun teklifi ile kurulmuştur. İşgal edilen Türk bölgelerinde müslüman mültecilere yardım yapmak amacı ile kurulan “Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti” bütün engellere rağmen Kafkasya’daki Müslümanların büyük destekleri ile Türkiye’deki soydaşlarına en zor zamanda yardımı ulaştırmıştır.⁴⁹ Sadece yardım ulaştırmakla kalmayan cemiyet aynı zamanda yetim kalmış Müslüman çocuklara da yetimhaneler açıp çocukların bakımını üstlenmiştir.⁵⁰ Cemiyete gelen bağışların tamamı Müslüman Azerbaycanlılar tarafından yapılmış ve cemiyette görev alan gönüllüler ise büyük engellemelere rağmen Anadolu’ya ulaşabilmişlerdir. En zor zamanda ve çetin şartlar altında yapılan bu üstün hizmetler, kardeşliğin derinleşmesine ve devamlılığına büyük katkı sunarken, Türkiye-Azerbaycan arasındaki vefanın en güzel örneğini teşkil etmiştir.

1.3 TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE AZERBAYCAN

Tarihten günümüze kadar Türk-Sovyet ilişkileri, Kafkasya’da güç mücadelesi üzerine kurulmuştur. Kafkasya özellikle Güney Kafkasya bağlamında, iki devlet ilişkilerinde dönemli derece belirleyiciliği olan ve etkileme kabiliyetine sahip devlet hiç şüphesiz jeopolitik konumu nedeni ile Azerbaycan’dır. Tarihsel olarak baktığımızda; Türk devletleri (Hunlardan Osmanlı Devleti’ne kadar) sürekli doğu-batı istikametinde ilerledikleri görülecektir. Diğer taraftan Rus İmparatorlukları ise

⁴⁶ Erhan Afyoncu, “**Kardeş Kömeği**”, Sabah Gazetesi, 04.10.2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2020/10/04/kardas-komegi> (erişim tarihi: 26.12.2020)

⁴⁷ Nizami Ceferov, Ahmet Tecim, **Kardeş Yardımı (Qardaş Kömeği)**, İpekyolu Neşriyat, 2. Baskı, Bakü, 2013, s.62.

⁴⁸ Ceferov, Tecim, **a.g.e.** s.114.

⁴⁹ Ceferov, Tecim, **a.g.e.** s. 116.

⁵⁰ Ceferov, Tecim, **a.g.e.** s.126.

Kuzey-Güney istikametinde genişlemeye çalışmışlardır.⁵¹ Jeopolitik bakış açıları zaman zaman değişmiş olsa da genel olarak yayılım ve genişleme şekilleri haritalar üzerinden de bu şekilde olmuştur. Türkiye ile günümüz Rusya Federasyonu ve daha öncesinde SSCB ile ilişkilerde bu çok net bir şekilde kendini göstermektedir. Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri söz konusu olunca Rus etkisi kendini gösterir. Hazar'a inme politikası ve Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ile olan tarihi geçmişi ve Türk jeopolitiği hemen devreye girer.

Bolşevik İhtilali sonrasında dahi, Rusya Güney Kafkasya'dan, özellikle Azerbaycan petrollerinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Bölgede Osmanlı varlığını sona erdirmek için her türlü hamleyi yapan Rusya, özellikle Ermeni çetelerini kullanarak büyük katliamlar yapmış, bölgeden çekilirken bile silahları Ermeni çetelere teslim etmiştir.⁵² Rusya şunun farkındadır ki Bakü'ye hâkim olan, Hazar Denizi ve dolayısıyla Güney Kafkasya, Kuzey Kafkasya ve Asya'da büyük avantaj sağlamaktadır.⁵³ Rusya'nın Güney Kafkasya'da kalıcı olma hedefine hizmet eden Ermenistan bu anlamda Rusya'nın vazgeçilmez ortağı ve Güney Kafkasya'yı kontrol merkezidir.

Bolşevik İhtilali döneminde kurtuluş mücadelesi veren Türkiye'den, 26 Nisan 1920 tarihinde Atatürk tarafından Bolşevik Rusya'sına siyasi ve askeri konularda ittifak yapmak ve emperyalizmle mücadele etmek için mektup gönderilmiştir.⁵⁴ Atatürk, İngiliz emperyalizminin vereceği zararı fark etmiş ve düşman azaltma yoluna gitmiştir. Güney Kafkasya'ya İngilizlerin yerleşmesini engellemenin yolu iki devletin işine gelmiştir. Bolşevik Rusya'sı için bir fırsat olan bu ittifak henüz yeni tanınmaya başlayan Azerbaycan için bir kayıp olmuştur.⁵⁵ Atatürk'ün İngilizlere karşı birlikte savaşılmaması fikrinin Azerbaycan hükümetinde aynı derecede etki yaratmaması güvensizliğe sebep olmuş ve ittifak kurduğu Bolşevik Rusya benzeri bir rejimin Azerbaycan'da kurulmasında herhangi bir beis görmemiştir.⁵⁶ Kuruluşundan itibaren yönünü batıya dönen Türkiye, 1921 yılında SSCB'nin Kafkasya ve Orta

⁵¹ Dugin, a.g.e, s. 13-14.

⁵² Hasanov, a.g.e, s. 29-30.

⁵³ Hasanov, a.g.e., s. 32.

⁵⁴ Coşkun Topal, "Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması", Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4/6, s.313-330. (Çevrimiçi) https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/karendergi_624d1.pdf Erişim Tarihi: 31.01.2021

⁵⁵ Hasanov, a.g.e., s.74-76.

⁵⁶ Hasanov, a.g.e., s. 77.

Asya üstünlüğünü kabul etmiştir. Bu durum soğuk savaş sona erene kadar devam etmiştir.

SSCB dağıldıktan sonra Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin esaslarını belirleyen temel ilkelerin olduğu anlaşma 1992 yılında imzalanmıştır.⁵⁷ O dönem Bağımsız Devletler Topluluğu Genel Kurmay başkanı olan Mareşal Yevgeny Shaposhnikov “Ermenilerin Nahçıvan’a saldırımları durumunda, Türkiye Karabağ Savaşı’na müdahale ederse, bu üçüncü dünya savaşına sebebiyet verir” demiştir. Böylece Türkiye soğuk savaşın sonunda Rusya ile bölgesel bir krizle karşı karşıya gelmiştir.⁵⁸ Mitat Çelikpala, “*Rus Başbakanı Mikhail Kasyanov’un Ekim 2000’deki ziyaretini iki taraf arasındaki ilişkiler bakımından bir dönüm noktası*” şeklinde değerlendirmektedir. Söz konusu ziyaret esnasında, Kasyanov şu açıklamaları yapmıştır: “*Rusya ve Türkiye rakip değildir. Biz ortağız ve hükümetlerimiz ikili ilişkilerimizi bu ilkeye göre geliştirecektir.*”⁵⁹ Soğuk savaş dönemi boyunca iki kutup arasındaki gerginliklerden dolayı Türkiye ile sınırlı ilişkiler kurabilen Rusya ancak savaşın sona ermesi ve yeni cumhuriyetlerin kurulması ile birlikte yeni siyasi ve ticari ilişkiler içerisine girmiştir.

Elçibey’in iktidarı bırakmasından sonra yerine gelen Haydar Aliyev ilk etapta Rusya yanlısı bir politika izlemiş ve Elçibey döneminde birinci sırada yer alan Türkiye etkisi ikinci plana düşmüştür. Azerbaycan, Rusya’nın tepkisini azaltmak için BDT’ye üye olmuş ve Elçibey döneminde imzalanan petrol arama sözleşmelerini askıya almıştır.⁶⁰ Azerbaycan için Rusya bir güç dengesi olup sadece bölgenin değil dünyanın sayılı askeri gücünü temsil etmekte ve bölge enerji hatları üzerinde belirleyici rolü bulunmaktadır.

Haydar Aliyev ve oğul İlham Aliyev Rusya ile çok yakın ilişkiler içerisinde olmuş ve stratejik ilişkiler kurmuşlardır. Rusya için Azerbaycan’ın önemi ise Kafkasya’da gücünü artırmak, Türkiye’nin Kafkasya’ya açılmasını ve güç

⁵⁷ **TBMM**, Tutanaklar Resmî Gazete ile yayımı: 10.12.1993 Sayı: 21784 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc077/kanuntbmmc077/kanuntbmmc07703927.pdf

⁵⁸ Kasım Kamer, “**Türkiye-Rusya İlişkilerinde Kafkasya Faktörü**” ed: Emine İnandır, Osman Köse, Yasemin Ulutürk, **Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya -2-**, Berikan Yayınevi, 2019, Ankara,

⁵⁹ Soli Özel, Belkis Gökçe Uçar, “**Türkiye Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu**”, EDAM, Ekonomik ve Dış Politika Araştırma Merkezi, , Dış Politika & Güvenlik 2019/11, s.11.

⁶⁰ Hafız Ceferli, “**Azerbaycan-Rusya Ekonomik-Politik İlişkiler**” İstanbul Üniversitesi SBE İktisat Politikası Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.1-2

kazanmasını engellemek, enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olmaktır.⁶¹ Gerek I. Azerbaycan Cumhuriyeti gerekse II. Azerbaycan Cumhuriyeti ile olan ilişkilerde Türkiye söylemlerde aşırı bir şekilde Azerbaycan'ın her türlü yanında olduğunu dile getirmiş olsa da muhakkak Rusya'nın bölgedeki üstünlüğünü dikkate almış ya da almak zorunda kalmıştır. Azerbaycan ile olan temaslarda daha çok kültürel öğeler ön planda tutulmuş ve devletin gücü nispetinde askeri ve ekonomik yardımlar yapılmıştır. Türkiye'nin devlet aklı Moskova'nın gücünü dikkate alırken diğer yandan Azerbaycan ile sürekli farklı düzeylerde ilişkiler içerisinde olmuştur. Bir nevi Azerbaycan iki devlet arasında zaman zaman sıkışmış ve alternatif arayışlar içine girmiştir. Bölgede olması ve nüfuzu nedeniyle İran ile dünyada belirleyici güç olması nedeni ile ABD ve AB ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Türkiye'nin batı blokundan kısmen bağımsız hareket kabiliyetine sahip olması ile birlikte ikili ilişkilerin yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Ankara ile Moskova arasında 2000'li yılların başından itibaren diplomaside olumlu rüzgârlar esmesi ekonomik ilişkilere de olumlu yansımıştır.⁶² 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgalinde TBMM'nin ABD askerinin Türk topraklarını kullanmasına izin vermemesi,⁶³ Rusya'yı memnun etmiştir. 2004 yılında, 32 yıl aradan sonra ilk defa bir Rus devlet başkanı Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁶⁴ 2008 yılında Rusya –Gürcistan savaşında Türkiye Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne uyacağını belirtmiştir.⁶⁵ SSCB dağıldıktan sonra Türkiye-Rusya ilişkileri normal bir seyirde daha çok ekonomik ilişkiler bağlamında devam etmiştir. 32 yıl boyunca Rusya devlet başkanlarının Türkiye'yi ziyaret etmemeleri, ilişkilerin ne denli soğuk ve sönük olduğunu da göstermektedir. Aynı zamanda 2001 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin çok boyutlu diplomasi ve komşularla sıfır sorun politikalarının krizlere rağmen Rusya ile meyvelerini verdiği de söylenebilir.

⁶¹ Ceferli, a.g.t s.3.

⁶² Vefa Kurban, Hatem Cabbarlı, “**Türkiye-Rusya İlişkileri ve Uçak Krizinin Rus-Türk Kamuoyundaki Yansılar**”,

Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi Cilt 10, Sayı 2, 2019, s. 105-118, (çevrimiçi)

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/765024> Erişim tarihi: 27.01.2021

⁶³ **TBMM**, Tutanaklar Dergisi, Dönem: 22 Cilt :6 Yasama Yılı : 1

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b039m.htm> Erişim tarihi: 27.01.2021

⁶⁴ “**Putin'in Tarihi Türkiye Ziyareti Devam Ediyor**”, 05.12.2004, amerikaninsesi.com,

<https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2004-12-05-11-1-87936197/820379.html> Erişim tarihi: 27.01.2021

⁶⁵ Hasan Kanbolat, “**Güney Osetya Savaşı Sonrası Montrö Sözleşmesi**”, 19.08.2008, [Hurriyet Gazetesi](http://hurriyet.com.tr),

<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/guney-osetya-savasi-sonrasi-montro-sozlesmesi-9696224> Erişim tarihi: 27.01.2021

İlişkilerde en sarsıcı gelişme ise 2015 yılında Türk hava sahasını ihlal eden Rus SU-24 uçağının Türk F-16'ları tarafından düşürülmesi olmuştur.⁶⁶ Krizin atlatılmasında ve ilişkilerin düzelmesinde Azerbaycan'ın çok büyük katkıları olmuştur. Türkiye ile Rusya arasında kriz çözücü pozisyona gelen Azerbaycan uyguladığı dengeli dış politikası sayesinde bölgede önemli bir aktör olduğunu da göstermiştir.

Türkiye ile Rusya 2000 yılından sonra önemli ortak projeler hayata geçirmişlerdir. Türkiye tarafından bakıldığında, özel sektörün başta inşaat yatırımları olmak üzere Rusya'da çok büyük projeleri bulunmaktadır. Rusya'nın da başta enerji sektörü olmak üzere birçok sektörde büyük ve stratejik projeleri bulunmaktadır. Bu durum iki devlet arasında karşılıklı bağımlılık oluştururken, karşılıklı dış politikaları yumuşamaya ve daha temkinli hareket etmeye de mecbur bırakmaktadır.⁶⁷ İki devlet arasında artan ticari ilişkiler Azerbaycan'a daha rahat hareket etme olanağı sunmuştur.

1.4 KARABAĞ SORUNU

Soğuk Savaş sonrası dönemde çatışma alanlarından biri olan ve dünya gündeminde fazlaca yer bulan sorunlardan biri de Karabağ Sorunudur. Sorunun temeli ise Ermenistan'ın, BM tarafından Azerbaycan toprağı olarak kabul edilen Karabağ'ı işgali etmesidir.⁶⁸ Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuğu andan itibaren Karabağ sorununu kucağında bulmuştur. Bölgedeki kargaşa ortamından yaralanan ve Batıdan da destek alan Ermenistan silahlanarak bölgeyi işgal etmeye başlamıştır.⁶⁹ BM'den önce 1920 yılında 1. Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıyan Paris Barış Konferansı, Karabağ'ı Azerbaycan'ın bir parçası olarak kabul etmiştir.⁷⁰ Tarih boyunca farklı güçlerin egemenliği altında girmiş olsa da Karabağ'ın nüfusu her

⁶⁶ Vügar İmambeyli, "Uçak Krizi" ve Türkiye-Rusya İlişkileri", SETA PERSPEKTİF, Sayı:119-Aralık 2015, (çevrimiçi),http://file.setav.org/Files/Pdf/20151231165033_ucak-krizi-ve-turkiye-rusya-iliskileri-pdf.pdf Erişim tarihi: 26.01.2021

⁶⁷ Ömer Göksal İşyar, "Türkiye Rusya İlişkileri, Günümüzde Doğu-Batı Rekabetinin Yeni Kırılma Noktaları (200-2013)", ed: Sezgin Kaya, Rusya'nın Doğu Politikası, Ekin yayınları, Bursa 2013, s. 153-154.

⁶⁸ Araz Aslanlı, "Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu", Eko Avrasya Yayınları, Ankara, 2013, s. 9.

⁶⁹ Cemalettin Taşkıran, Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, Genelkurmay Basım evi, Ankara, 1995, s. 2-3.

⁷⁰ Aslanlı, "Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu", s. 45-46.

daim Türklerden müteşekkil olmuştur.⁷¹ Ermeniler Karabağ'a gelişlerinin 150. yılı anıtını dikerek işgallerini ve bölgeye sonradan yerleştirildiklerini itiraf etmişlerdir.

Karabağ Bölgesi stratejik öneme haiz olmasının yansıra Büyük Ermenistan emellerine ulaşılması bakımından sembolik bir nitelik taşımaktadır.⁷² Ermenilerin bu hayali komşularla barış içinde yaşamalarına engel olurken Ermeni saldırganlığını ve motive etmektedir.⁷³ 1823 yılında Karabağ nüfus yapısına bakıldığında 15.729 Azeri Türkü, 4.366 Ermeni yaşamaktadır.⁷⁴ 1828 yılında Rusya ile İran arasında yapılan, Türkmençay Antlaşması Ermenilere Rusya'ya serbest göç etme hakkını vermediğinden, İran'da yaşayan Ermeniler yoğun olarak Karabağ Bölgesine yerleşmiş/yerleştirilmişlerdir. 1828-1829 Osmanlı Rus Harbi sonuncu imzalanan anlaşma ile özellikle Karabağ'da tampon bölge oluşturmak isteyen Rusya, Ermeni nüfusunun Karabağ'a göçünü kolaylaştırmıştır.⁷⁵ Arkasındaki uluslararası güçlerin desteği ile Azeri Türklerinin kendi öz vatanları olan İrevan Hanlığından (günümüz Ermenistan'ı) ilk tehcirleri 1828 yılında Ermeniler eli ile olmuş ve 1991 yılında ikinci tehcir ile bölge Ermenileştirilmiştir.⁷⁶ Karabağ'ın Ermeni işgali altına girmesi, Azerbaycan içinde büyük karışıklığa sebebiyet verirken, Türkiye açısından soğuk savaş sonrasında yaşadığı en büyük stratejik kayıp olmuştur.⁷⁷

1992-1993 yılları arasında Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılmak istememesi, Elçibey'in Türkiye ve Türk dünyası ile olan münasebetleri SSCB, Ermenistan ve İran'da derin endişelere sebebiyet vermiştir. Türk petrol şirketlerinin ilk defa Güneşli-Azeri, Çıraklı petrol sahalarına dahil edilmesi Elçibey döneminde olmuştur. Aynı zamanda petrol taşıma hattı konusunda da özellikle

⁷¹ Taşkiran, a.g.e., s. 191.

⁷² Salim Cöhlçe, **Büyük Ermenistan Kurma Projesi**, Ermeni Araştırmaları, Sayı 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, (çevrimiçi), <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergiler&IcerikNo=200> Erişim tarihi: 13.02.2021

⁷³ Haledin İbrahimli, **Değişen Avrasya'da Kafkasya**, Avrasya Stratejik Araştırmalar merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 46-47.

⁷⁴ Hayri Çapraz, "19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ Politikası", BELGİ Dergisi, sayı 3, Kış 2012/1, s. 234-236. (çevrimiçi), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/417276> Erişim tarihi: 10.02.2021

⁷⁵ Elnur, Kazımlı "Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve Karabağ sorunu", TASAM- Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 27.06.2018, s.101-111, (çevrimiçi)

https://tasam.org/Files/Icerik/File/Pages_from_karadenizkafkaskong_pdf_9d8flacf-2ae7-4c72-bea0-33b8b232aacc.pdf, Erişim Tarihi: 11.11.2020

⁷⁶ Sinan Oğan, "Yüzyılın Dramı... Azerbaycan'da Göçmen (kaçkın) Sorunu", 21.yy Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum bildirileri, Eko Avrasya, 02-05- Lefke, K.K.T.C, s.415-416.

⁷⁷ Davutoğlu, a.g.e., s. 127.

Türkiye hattı öne çıkarılmıştır. (Bakü- Tiflis-Ceyhan hattı) ⁷⁸ Petrol ve enerji hatlarının güvenliği ile direkt ilgili olan Karabağ sorununun çözümsüzlüğü bölgede etkin olan güçlerin menfaatleri doğrultusunda şekillenmiştir. Elçibey'in Türkiye ile münasebetlerini arttırıp batı yanlısı politikalar sayesinde alacağı destek ile kurtaracağını hesap ettiği Karabağ, iktidarının sonu olmuştur.

Kadın ve çocuk dahil yüzlerce kişinin katledildiği ve bir kasabanın haritadan silindiği “*Hocalı*” katliamında Türkiye'nin tutumu başta ülke içinde olmak üzere çok takdir görmemiştir. Türkiye'nin temkinli bir barış beklentisi içerisinde olması Ermenistan'ı adeta şımartmıştır. Türkiye'nin bölgeye müdahale edecek kapasitede olmayışının anlaşılması Karabağ işgalini kolaylaştırmış ve Azerbaycan yalnız bırakılmıştır. İslam Dünyası ve Türk devletleri farklı nedenlerden dolayı Azerbaycan'a gerekli desteği vermemiştir/verememiştir.⁷⁹ Türkiye zaman içinde bu sorunu uluslararası kamuoyunun gündemine getirerek Azerbaycan'ın haklılığını dünyaya anlatmaya ve ikna etmeye çalışmıştır.⁸⁰ Türkiye'nin, Karabağ Sorunu nedeni ile 328 km'lik sınırı bulunan Ermenistan ile başta ekonomik ilişkiler olmak üzere, birçok alanda ilişkileri askıya alması, Türkiye'nin Kafkasya politikasına belli alanlarda zarar vermiştir ve sekteye uğratmıştır.⁸¹

Azerbaycan ve Ermenistan arasında silahlı çatışmaları engellemek amaçlı 8 Mayıs 1994 tarihinde imzalanan ve 12 Mayısta yürürlüğe giren “Bişkek Protokolü” maddeleri: savaşı tarafların işgal ettikleri topraklardan geri çekilmeleri; nakliyat ve enerji temini alanlarında uygulanan ablukalarının kaldırılması; göçmenlerin yurtlarına geri dönebilmeleri; savaş suçlularının karşılıklı iade edilmesi ve Dağlık Karabağ'ın nihai yasal statüsünün belirlenmesi konularını içermektedir.⁸² Protokol özellikle muhalefet cephesinde büyük endişe yaratmış, gelecek dönemde Ruslardan oluşacak olan barış koruma gücünün Azerbaycan'a yerleşmesi tedirginliğe sebebiyet

⁷⁸ Ömer Göksal İşyar, “ **Azerbaycan ve Dış Politikası**”, ed: Tayyar Arı, **Orta Asya ve Kafkasya**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 75.

⁷⁹ Aslanlı, **Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu**, s. 103-104.

⁸⁰ Mustafa Bostancı, “**Hocalı Katliamının Türk Basınındaki Yankıları Ve Katliamın Türkiye Azerbaycan İlişkilerine Etkisi**”, ed: Mehmet Serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, s. 293-302.

⁸¹ İsmet Türkmen, “**TBMM Tutanakları Işığında Karabağ Sorununa Dair bir Değerlendirme**”, ed: Mehmet Serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, s.266-270.

⁸² **BM**, Bişkek Protokol Maddeleri, <https://peacemaker.un.org/armeniaazerbaijan-bishkekprotocol94>, Erişim tarihi: 01.12.2020

vermiştir. Dış politikada yumuşak güç kullanılarak başarılı olunacağı fikrine sahip olan Haydar Aliyev iktidara geldiğinde kendisini bekleyen en önemli sorun Karabağ Savaşı ve savaşın etkilediği ekonomik sosyal ve askeri sorunlar olmuştur. Denge politikası izleyen Aliyev, Karabağ sorununu Rusya'nın dışında uluslararası mecralarda çözüme kavuşturmak istemiştir.⁸³

Haydar Aliyev'in Karabağ Sorununun çözümünde en önemli ve etkili silahı yani petrolü en ideal şekilde kullanmış ve kısmen başarılı da olmuştur. Ekonomik faaliyetin çok önemli bir parçasını kapsamakla birlikte Karabağ Sorununun çözümü için koz olarak kullanılmıştır. Özellikle petrol arama ve çıkarma şirketlerine batılı firmaların dâhil edilmesi yolu ile Rusya'yı Karabağ konusunda zorlamaya çalışmıştır. Ustaca, denge siyaseti güden Haydar Aliyev İran'a dahi Hazar Denizi'nde kendi payından pay vererek gerginliğin azaltılmasını sağlamıştır. Yerine gelen oğlu İlham Aliyev de babası gibi denge politikasına özel önem vermiştir.

Karabağ Sorununun çözüme kavuşturulması ve bölgenin istikrarında dört devletin farklı derecelerde etkili olduğu söylenebilir. Bu devletler Türkiye, Rusya, ABD ve İran'dır. Türkiye aynı millet ve tarihten gelen kardeşlik bağları nedeni ile Azerbaycan'a en yakın devlettir. Rusya en güçlü komşusu, yüksek oranlarda ticareti olan ve bölge üzerindeki hâkim güçtür. Dünyanın süper gücü olarak nitelendirilen ABD ise, özellikle hidrokarbon kaynaklarının pazarlanmasında önemli etkiye sahip ülkedir. İran ise, sahip olduğu din-mezhep bağı ve kültürel etki ile kadim komşudur.⁸⁴ Yukarıda ifade edildiği üzere bu dört ülke Azerbaycan dış politikası hatta iç politikası üzerinde büyük etkilere sahiptirler.

Tarihin ve coğrafyanın beraberinde getirmiş olduğu ve içerisinde din ve milliyet sorunu barındıran Karabağ Sorunu II. Azerbaycan Cumhuriyetinin önündeki en büyük sorun olmuştur. İktidarlara devirmiş, ekonomiyi etkilemiş, ulaşım ve enerji geçiş hatlarının yerlerinin değişmesine dahi sebep olmuştur. Uluslararası kurumlarca ve BM tarafından Azerbaycan toprağı olarak resmen teyit edilen Karabağ yıllarca işgal altında kalmış, üzerinde yer alan nüfus ve yapı yok edilmiştir. Büyük güçlerin

⁸³ H. Mustafa Eravcı, Girayalp Karakuş, "Elçibey ve Haydar Aliyev Dönemlerinde Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve İran", ed: Mehmet Serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, s.84.

⁸⁴ Ömer Göksal İşyar, "Azerbaycan ve Dış Politikası" ed: Tayyar Arı, **Orta Asya ve Kafkasya**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 102.

Azerbaycan ve Kafkasya’da yer alan diğer devletlerin özellikle Türki Cumhuriyetlerin bağrına saplanmış bir istikrarsızlık oyununun en önemli parçasıdır. Ermeni diasporasının etkinliğini kullanarak oynadıkları bu oyun ancak 2020 yılı sonunda Azerbaycan Ordusu ve Türkiye’nin desteği ile bozulabilmiştir.

Karabağ Sorununda İran’ın rolünü değerlendirmeden konuyu sonlandırmak eksik kalacaktır. Halkın büyük bir kısmı İran ile aynı dini mezhebe tabi olan ve dünyanın en büyük ikinci Şii topluluğu olan Azerbaycan Karabağ Sorununda İran’dan destek görememiştir. Tam tersine Ermenistan’ın İran tarafından gizli ve açık bir şekilde desteklenmesi ilk etapta çelişkili görünmektedir. Nüfusunun yüzde 40 gibi büyük bir oranının Azeri Türklerinden oluştuğu İran’ın uyguladığı bu tutarsız ve çıkarıcı politika aslında güçlenecek olan Azerbaycan korkusundan kaynaklanmaktadır.⁸⁵ Aynı zamanda İslam adı altında bölgede oluşturmaya çalıştığı fars milliyetçiliğinin yansımasıdır.

1.5 SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE’NİN KAFKASYA POLİTİKASI

Soğuk Savaş boyunca Avro-Atlantik bloğunda yer alan Türkiye doğal olarak bu bloğun politikasına uygun hareket etmiştir. 1952 yılında NATO’ya üyeliği ve sahip olduğu askeri güç nedeni ile Avro-Atlantik bloğunun en doğu sınırını koruma ve tampon devlet görevini üstlenmiştir.⁸⁶ Batı ittifakında yer alan Türkiye’nin, Soğuk savaşın sonra ermesi ile birlikte ittifakla jeostratejik önemi üzerinden kurduğu ilişki de kısmen sonra ermiştir. Soğuk savaşın sona ermesi aynı zamanda Türkiye’ye Kafkasya politikasını gözden geçirme ve Türk kökenli devletler başta olmak üzere, bölgedeki devletlerle yeni ilişkiler kurma şansı vermiştir. SSCB’nin dağılması beraberinde yeni kurulan devletler ortaya çıkarırken bu devletleri tanıyan ilk devlet yine Türkiye olmuştur. İlk etap da kendini model ülke olarak tanıtmaya çalışan Türkiye, zamanla yetersiz olduğunu fark etmiş ve Rusya Federasyonu ile daha dengeli ilişkiler kurarken bölgede bağımsızlığını kazanan devletlerle daha çok ekonomik ve kültürel ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

⁸⁵ Ümit Nazmi Hazır, “**Karabağ İşgali Sorunu ve Yansımalar**”, Der: : Bahadır Bumin Özaraslan, **Kanayan Yara Karabağ**, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 131-132.

⁸⁶Göktürk Tüysüzöğlu, **Türkiye-Gürcistan İlişkileri**, , ed: Pınar Yürür, Arda Özkan, **Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Komşu Siyaseti**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 134.

Konuya Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bağlamında bakıldığında, Azerbaycan'ın içerisinde yer aldığı Kafkasya olarak tanımlanan bölge Asya ve Avrupa'nın omurgası niteliğindedir. Kafkasya'yı kontrolü altında tutan ülkeler Orta Asya, Hazar Havzası ve Karadeniz üzerinde egemenlik kurma ve yönetme imkanına kavuşurlar. Geçmişte farklı imparatorluların hâkimiyeti altına giren bölge günümüzde de o imparatorluların devamı niteliğinde olan Rusya, İran ve Türkiye'nin etkisi altındadır.⁸⁷ Kafkasya'da bulunan devletler ve özelde Azerbaycan Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan kapısı niteliğindedir. Soğuk savaş döneminde Türkiye'nin kendi iç sorunları ve iki kutuplu sistemin etkisi altında bulunan uluslararası sistemin olumsuz etkisi nedeni ile bölge ile ilişkileri kesilme düzeyine gelmiştir. Ticari ve siyasi anlamda, batı bloğuna entegre olan Türkiye ve doğu bloğunun sınır devleti işlevini gören Azerbaycan Kafkasya'da etki alanları sınırlanmış devlet konuma getirilmiştir.⁸⁸ 1990'lı yıllar aynı zamanda Türkiye'nin Kafkasya ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönemde Türkiye bağımsızlığını kazanan devletlerle ile siyasi, ticari ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için adımlar atmıştır.⁸⁹ SSCB'nin dağılması ile birlikte Azerbaycan ve Gürcistan'ın içerisinde bulunduğu Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur. Türkiye, bölgedeki istikrarın kalıcı olarak sağlanması ve başta ekonomik ilişkiler olmak üzere bölgenin refah ve barışını destekler nitelikteki ilk adımı atmıştır.⁹⁰ Devam eden süreçte bağımsızlığını kazanan Türki Cumhuriyetler ile artan münasebetler Türkiye'nin Azerbaycan üzerinden Kafkasya'da ki etkisini arttırmıştır.

Sovyetlerin dağılması Türkiye için bölgede bir açılım alanı oluşturmuştur. Türkiye'nin bölgesel güç olmasına zemin hazırlamış ve ivme kazandırmıştır. Fakat Türkiye bölge için uzun, orta ve kısa vadeli dış politika geliştirmesi gerekirken daha çok güncel olaylara verdiği reaksiyoner tutumlar sergilemiştir.⁹¹ Bunun temelinde ise

⁸⁷ Ahmet Sapmaz, **Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye etkileri**, Ötüken Yayınları, 2008, s.24 (çevrimiçi), <https://www.otuken.com.tr/u/otuken/docs/Transkafkasya.pdf> Erişim tarihi: 23.01.2021

⁸⁸ Derya Sürmelioglu, "**Türkiye-Azerbaycan İlişkileri**", edt, Pınar Yürür, Arda Özkan, **Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Komşu Siyaseti**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2016, s.234-235.

⁸⁹ Sürmelioglu, **a.g.m.**, s. 236

⁹⁰ Güney Kafkasya Ülkeleri ile İlişkiler, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa Erişim tarihi: 23.01.2021

⁹¹ Ali Faik Demir, "**Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası**", **Güney Kafkasya'ya Güncel Bakış Sempozyumu**, T.C Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Harp Akademileri Basım Evi Yeni Levent – İstanbul 2006, s.42-48. (çevrimiçi), https://www.msu.edu.tr/saren2/files/sempozyum_yayinlari/Guney_Kafkasyaya_Guncel_Bakis_Ocak2005.pdf Erişim tarihi: 01.02.2021

içerde yaşanan istikrarsızlıklar, hükümetlerin değişen bakış açıları ve Kafkasya’da bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin yeni sisteme adaptasyon sorunu bulunmaktadır. İlk defa 1991 yılında Süleyman Demirel’in parti programında Kafkasya’dan bahsedilmiştir. 1991 yılından sonra, Kafkasya politikası bütün hükümetlerin programlarında kendine yer bulmuştur.⁹²

Soğuk savaş sonrası Türkiye’nin Güney Kafkasya’da özelde Azerbaycan ile birlikte uyguladığı en önemli politika, Hazar Denizi’nde bulunan enerjinin batıya aktarılması ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi sayesinde Rusya’ya olan bağımlılığın azaltılması şeklinde olmuştur. AB ve ABD tarafından desteklenen politika Türkiye’yi Kafkasya’da zamanla söz sahibi yapmış ve güçlendirmiştir. Kafkasya ekseninde Türkiye için en önemli sorun ise diğer bölümlerde daha detaylı vurgulandığı üzere Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesidir. Türkiye ile 328 km sınırı olan Ermenistan, Türkiye’nin Kafkasya politikasında güçlü ve istikrarlı hareket etmesinin önündeki büyük engeli olmuştur. Bölgeye ulaşımın karadan yapıldığı düşünüldüğünde Azerbaycan’a ancak Gürcistan üzerinden ulaşım sağlanabilmiştir. Bu durum özellikle ticari anlamda maliyetlerin artmasına sebebiyet verirken enerji ve ulaşım politikalarını olumsuz etkilemiştir.

Nihayetinde Soğuk Savaş’ın sona ermesi, Türkiye’nin Kafkasya politikasında büyük değişiklikleri başlatırken, kültür, eğitim ve kısmen din üzerinden bölgenin Türkiye etkisine girmesi için önemli girişimler yapılmıştır. Türk işadamları bölgeye yönlendirilmiş ve devletin resmi organları vasıtası ile faaliyetler devam etmiştir. Temel sorun ise, Türkiye’nin ilk etapta yeterli güce sahip olmayışı ve müdahale araçlarından kısmen yoksun olmasıdır. Birçok uzmanın belirttiği üzere Türkiye’nin özellikle insan kaynağı noktasında zayıf olması, ekonomik yapının yetersizliği ve siyasi konjonktür gibi nedenlerden dolayı istenilen etki tam olarak oluşturulamamıştır. 2000’li yıllara doğru Kafkasya da etkinliğini arttıran Türkiye’nin, Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleri döneminde daha faal hale geldiği söylenebilir. Özellikle Hazar Deniz’indeki enerjinin batıya aktarılması ve ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması, ABD’nin bölge politikaları ile uyum gösterirken

⁹² Ali Faik Demir, *a.g.m.*, s. 42-48.

Rusya açısından endişe ve kaygıya neden olmuştur.⁹³ Türkiye bölgede her zaman barış ve istikrardan yana tavır alırken, bölgede sözü dinlenen ve etkileme kabiliyeti olan bir ülke rolünü oynamaya çalışmıştır. Bölge ülkeleri ile ticari işbirliğini artırırken bölgesel kuruluşlarda etkin rol oynamıştır.

1.6 RUSYA’NIN ROLÜ

Tarih boyunca Kafkasya’da büyük güç unsurunu barındıran devletlerden biri Rusya’dır. İmparatorluk olarak ortaya çıkışından itibaren emperyalist amaçlarını ulaşmak için sürekli yayılmacı bir politika izleyen Rusya, Kendisini Avrasya ile özdeşleştirmiştir. Bölgeyi Rus kurucu kimliği üzerinden tanımlamış ve diğer milletleri de bu kimliğin bir parçası olarak kabul etmiştir.⁹⁴

Kafkasya’nın son 500 yıllık tarihi Türk ve Rus ilişkileri tarihi olarak tanımlanabilir. Konumuz olan Azerbaycan ilişkileri bağlamında bakıldığında ise Kafkasya çatışma ve rekabet alanını oluşturur.⁹⁵ Güney Kafkasya ve doğal olarak Azerbaycan, Rusya’nın güneye inme ve Hazar Denizi’ne hakim olma politikasının en önemli noktasında bulunur. Rusya’nın Kafkasya başta olmak üzere kendi çıkarlarını tehdit potansiyeli taşıdığına inandığı bölgedeki en etkin millet olan Türk devletlerini sürekli kontrol altında tutmak istemiştir. 18. yüzyıldan itibaren Güney Kafkasya’da Hristiyan bir Ermeni Devleti kurma girişimine başlayan Rusya, 1806 yılında Karabağ Hanı Şuşalı İbrahim’i ve ailesini tamamen ortadan kaldırarak işe başlamıştır. Bununla da yetinmeyip Müslümanlardan önemli ve verimli toprakları satın alarak Ermeni ailelerini yerleştirmeye başlamıştır.⁹⁶ Rusya, Güney Kafkasya stratejisini 1828 yılında bölgedeki devletlerin günümüzde dahi sınırlarını belirleyen Türkmençay Antlaşması ile çizmiş, Gürcüler üzerinden Güney Kafkasya’ya yerleşmiş ve Ermenistan’ı bir proje devleti olarak Türkiye ile Türk dünyasının

⁹³ Emrah Denizhan, “Türkiye’nin Kafkasya Ve Orta Asya Politikası ve TİKA”, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2010 ISSN: 1309 -8012 (çevrimiçi) , <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117228> Erişim Tarihi: 23.01.2021

⁹⁴ Sezgin Kaya, a. g. e. , s. 2

⁹⁵ Ahmet Sapmaz, “Rusya’nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye’ye Etkileri”, Ötüken Yayınları, 2008, s.13 (çevrimiçi) , <https://www.otuken.com.tr/u/otuken/docs/Transkafkasya.pdf> Erişim tarihi: 23.01.2021

⁹⁶ Araz Aslanlı, “Kafkasya için Yürütülen Mücadele ve Karabağ Sorununun Doğusu”, Der: Bahadır Bumin Özaraslan **Kanayan Yara Karabağ**, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 16-17.

arasına yerleştirmiştir.⁹⁷ Rusya yapay denge oluşturarak Kafkasya'daki doğal dengeyi bozarken istikrarsızlığın oluşumuna zemin hazırlamıştır.⁹⁸

Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın güçlenmesi ve özellikle İran (Güney Azerbaycan) üzerinde etkili olmasını önlemek için Rusya her türlü müdahaleyi yapmıştır. 1910 yılında Setter Hanı büyük mücadeleler verip Tebriz şehrini Azerbaycan'ın başkenti ilan edince Rusya hemen İran Şahı'na desteğe gitmiş ve sonrasında Setter Hanı ve mücadelesi engellenmiştir.⁹⁹ Azerbaycan bu anlamda Rusya'nın Güney Kafkasya politikasında en çok kontrol edilmesi gereken ve jeopolitik yayılmanın önemli noktasıdır. Türkiye'ye tam anlamı ile entegre olduğu takdirde Rusya'nın jeopolitik hedeflerini tehdit edebilmektedir. Güney Kafkasya özelinde, Ermenistan'ı stratejik üs yapmak Azerbaycan'ı Şiilik üzerinden İran'a yaklaştırmak ve en önemlisi Türkiye'den uzaklaştırmak beraberinde Türkiye'nin Orta Asya'ya nüfuzunu engellemek Rus jeopolitiğinin temelini teşkil etmiştir.¹⁰⁰

Rusya, Orta Asya Türk cumhuriyetlerini hatta kendi içerisinde özerklik verdiği cumhuriyetlerden Türk ve Müslüman olan “Başkurdistan'ı, Tataristan'ı” dahi çok stratejik ve maharetli bir şekilde ayırtmıştır. Atlantikçi Deniz hâkimiyetine (ABD ve müttefikleri karşı) kara hâkimiyetini savunan Avrasyacı yaklaşım Türk ve Müslüman öğelerin bir araya gelmemesi için özel bir çaba sarf edilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁰¹

Rusya'nın tarih boyunca sıcak denizlere inme politikası izlediği bilinmektedir. Bu politika Rusya'nın güneye inme politikasının en önemli parçası ve hedefidir.¹⁰² Yaklaşık 200 yıldan fazla bir süredir Rusya'nın ekonomik, sosyal ve askeri etkisi altında olan Azerbaycan doğal olarak Rusya ile her düzeyde ilişkiler kurmuştur. Doğrudan Rusya karşıtı bir politikanın Azerbaycan'a fayda sağlamadığı 1992-1993

⁹⁷ Hasan Oktay, “**Kafkaslarda Barışın Önündeki Engeller ve Ermenistan**”, 21. Yüzyıl Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum bildirileri, Eko Avrasya, 02-05- Lefke, K.K.T.C, s.317-320.

⁹⁸ İbrahimli, **a.g.e.**, s. 1.

⁹⁹ Duman, **a.g.e.**, s. 23-25.

¹⁰⁰ Dugin, **a.g.e.**, s. 180.

¹⁰¹ Dugin, **a.g.e.**, s. 159.

¹⁰² Dugin, **a.g.e.**, s. 292.

yıllarında tecrübe edilmiş ve Haydar Aliyev bu durumu fark edip bağımsız bir ülke olarak ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir.¹⁰³

Soğuk savaş sona erdikten sonra Rusya başta Azerbaycan olmak üzere bölge ülkeleri üzerinde askeri, siyasi ve ekonomik gücünü yoğun olarak kullanmıştır. Daha farklı bir anlatımla Rusya uyguladığı politikalarla çıkarlarının gerektirdiği gibi sorun alanları çıkarmakta aynı zamanda sorunların devam etmesini ve çözümsüz kalmasını sağlamıştır. Yakın çevre politikasını izleyen Rusya'nın çıkarları ile uyumlu liderleri destekleyip iktidara gelmeleri için her türlü desteği sunmaktadır. Muhalif liderleri ise, Ukrayna ve Gürcistan'da olduğu gibi, ülke içerisinde çeşitli karışıklıklar çıkararak iktidarlarının devrilmesine zemin hazırlamaktadır.¹⁰⁴ Bölgedeki politik ve ekonomik yetkinliği güçlendirmek isteyen Rusya'nın hedefi Azerbaycan'ı kontrolü altına almaktır. Azerbaycan'ı kontrol etmek aynı zamanda Gürcistan ve Ermenistan üzerinde hâkimiyet, Türkiye sınırı ve İran'ı da kontrol etmek olacaktır.¹⁰⁵

Azerbaycan üzerinden Rusya'nın rolüne baktığımızda hiç şüphesiz jeopolitik konum devreye girmektedir. Coğrafi açıdan Güney Kafkasya'nın bir parçası olan Azerbaycan, Ortadoğu, Avrupa ve Asya'nın kesişim ve etki alanında yer alır. Bu durum Azerbaycan'ın jeopolitik önemini artırırken büyük güçlerin çatışma ve ilgi alanına sokmaktadır.¹⁰⁶ Azerbaycan'ın jeopolitik ve jeostratejik anlamda aldığı her karar ve attığı her adım muhakkak suretle Rusya tarafından takip edilir ve Rusya'nın çıkarları ve Kafkasya politikalarına tehdit eden her karar Rusya'nın daha fazla bu bölge üzerinde etki kumasına zemin hazırlamıştır. Karabağ sorununun yıllarca çözülmemesinin en büyük sebebi Rusya'nın tavrı olmuştur.

Tarih boyunca Ermeniler sürekli Ruslarla işbirliği halinde Azerbaycan'da büyük katliamlar yapmıştır. Güney Kafkasya'ya yerleşmek isteyen Rusya bunu çok

¹⁰³ Hatem Cabbarlı, Vüsale Abdullayeva, "Azerbaycan'ın Dış Politikasının Temel Özellikleri", 21.YY Türkiye Enstitüsü, Ocak-Haziran 2008 Cilt 3, Sayı 8-9, s.77-92

¹⁰⁴ Levent Ünal, "Tarihsel Gerçeklik Işığında Türkiye'nin Transkafkasya Politikası", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Bahar 2019; (26): 555-576, (çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/710872> Erişim tarihi: 23.01.2021

¹⁰⁵ Alaettin Parmaksız, "Jeopolitik Eksende Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", 21.YY Türkiye Enstitüsü, Ocak-Haziran 2008 Cilt 3, Sayı 8-9, s.63-76.

¹⁰⁶ Elnur, Kazımlı "Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve Karabağ sorunu", TASAM- Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 27.06.2018, s.103, (çevrimiçi), https://tasam.org/Files/Icerik/File/Pages_from_karadenizkafkaskong_pdf_9d8flacf-2ae7-4c72-bea0-33b8b232aacc.pdf, Erişim Tarihi: 11.11.2020

iyi kullanmış ve katliamlara göz yummuştur.¹⁰⁷ 1991 yılında Muttalibov'un Azerbaycan petrolünün yüzde 40'nı işleten SSCB devlet şirketlerini petrol konsorsiyumundan çıkarması, beraberinde 1992 yılında SSCB'nin desteği ile Ermeniler tarafından gerçekleştirilen kanlı Hocalı katliamını getirmiştir.¹⁰⁸ Rusya açısından Orta Asya ve Güney Kafkasya'da güç kaybetmek aynı zamanda enerji, ulaşım ve iletişim üzerinde güç kaybetmek anlamına gelir. Bu aynı zamanda Rusya'nın bölgesel çıkarlarının zarar görmesi ve etki alanı zayıflamasıdır.¹⁰⁹ Bu durumu önlemek ve bölge üzerinde caydırıcılığını artırmak için Ermenistan ile ortak askeri tatbikatlar, ortak birlik, savunma sistemleri transferi ve askeri üslerin kapasitelerini artırmaya devam etmektedir.¹¹⁰

Avrasyacı yaklaşıma göre; Kafkasya'da istikrarın ve refahın hakim olması için Rusya'nın bölge ülkeleri olan İran ve Türkiye başta olmak üzere işbirliklerini artırması ve çatışmalara girmekten çekinmesi gerekir. Bölgede meydana gelecek savaş ve istikrarsızlıklar ancak Atlantikçi yapı olarak tasvir edilen ülkelerin işine yarar.¹¹¹ Uzmanlara göre son yıllarda istisnalar dışında özellikle Güney Kafkasya ve özelde Hazar Havzası'nda Rusya istikrarlı bir şekilde etkisini artırmıştır. Eski Rus liderlerden farklı olarak Putin bu etkiyi artırırken işbirliklerini de güçlendirmiştir.¹¹²

¹⁰⁷ Aydın, Acar, a.g.e., s. 345

¹⁰⁸ Ömer Göksal İşyar, "Azerbaycan ve Dış Politikası", ed: Tayyar Arı, **Orta Asya ve Kafkasya**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 72.

¹⁰⁹ Hasanov, a.g.e., s. 220-223.

¹¹⁰ Ali Asker, "Kafkaslarda Hegemonya Kurma Stratejisi, Rusya – Ermenistan Askeri İşbirliği", Der: Bahadır Bumin Özaraslan, **Kanayan Yara Karabağ**, Astana Yayınları, Ankara, 2016, s. 255-257.

¹¹¹ Dugin, a.g.e., s. 78.

¹¹² Hasanov, a.g.e., s. 233.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İKİLİ İLİŞKİLERİN SEYRİ VE ANALİZİ

1989 yılında Sovyetler Birliği Merkez Komitesinin yabancı ülkelerde temsilcilik açma yetkisini vermesinden sonra, Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyet'i bu kararı kabul etmiş ve ilk yurtdışı temsilciliğinin Türkiye'de açılmasını talep etmiştir. Sovyetler üzerinden devam eden dış ilişkiler nedeniyle, 1990 yılında Kanada'da bir araya gelen Türkiye Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Edward Shevardnadze Türkiye'nin Bakü'de Sovyetler Birliğinin Trabzon'da konsolosluk açmasına karar vermişlerdir.¹¹³ 6 Ocak 1990 yılında Maliye ve Gümrük Bakanı Ekrem Pakdemirli'nin daveti üzerine o dönem Azerbaycan Bakanlar Kurulu Başkanı olan Muttalibov ve heyeti Türkiye'yi ziyaret edip Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Yıldırım Akbulut ile görüşmeler yapmışlardır. Özellikle kültürel ve ticari ilişkilerin artırılması yönünde temennilerde bulunulmuştur.¹¹⁴ Ziyaretin en önemli özelliği ise Azerbaycan'ın henüz bağımsızlığını ilan etmeden önce resmi düzeyde Türkiye'ye yapılmış en üst düzey ziyaret olmasıdır. İlişkiler Sovyetler Birliği üzerinden yürüdüğü için Moskova'nın tepkisini çekmemeye özen gösterilmişti. Sonrasında ise Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın eşi Semra Özal, 23 Haziran 1990 yılında Bakü'yü ziyaretine Moskova Büyükelçisi Volkan Vural'da eşlik etmiştir.¹¹⁵ 19 Eylül 1990 tarihinde ise Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov Moskova'nın onayı ve izni ile bazı anlaşmalar imzalamak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Turgut Özal'ın başlatmış olduğu "Ekonomik Kalkınma Hamlesi Programlarını" Azerbaycan'a uyarlamıştır.¹¹⁶ 16 Mart 1991 yılında Cumhurbaşkanı Özal önce Rusya'yı ziyaret edip, Dostluk ve İyi Komşuluk İşbirliği Anlaşmasını imzaladıktan sonra Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaretin sonucunda iki ülke arasındaki ticari, kültürel, sosyal ilişkilerin

¹¹³ **TBMM**, Tutanak Dergisi, Dönem: 18, Cilt: 41, Yasama yılı: 3, s. 23, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c041/tbmm18041080.pdf> Erişim tarihi: 10.03.2021

¹¹⁴ "Azeri Başbakan Ayaz Muttalibov Konuğumuz", Milliyet Gazetesi, 06.01.1990

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1990/01/06> Erişim tarihi: 14.03.2021

¹¹⁵ "Can Kardeş Sevgisi", 28.06.1990 Milliyet Gazetesi, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Semra%20Ozal/>

Erişim tarihi: 14.03.2021

¹¹⁶ "Türkiye'yi ziyaret eden Hasanov Ülkesinde hızlı bir özelleştirme Programı uygulayacak", Cumhuriyet Gazetesi, 18.09.1990, <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1990/9/18/12.xhtml> Erişim tarihi: 14.03.2021

geliştirilmesi konularında müzakere edildiği açıklaması yapılırken yine Rusya'nın kaygılarından kaçınılmıştır.¹¹⁷

30 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991 yılında tanıyan ilk devlet Türkiye olmuştur. Bakü'de konsolosluk olarak görev yapan temsilcilik, büyükelçilik seviyesine çıkarılmıştır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra iki ülke ilişkilerinde birçok iç ve dış etken belirleyici olmakla birlikte özellikle işgale uğrayan Karabağ ve Türkiye'nin Ermenistan konusunda aldığı kararların iki ülkenin kamuoyunda ve devlet kademlerinde en üst sırada geldiğini belirtmek gerekir. Karabağ Sorunu ile bağlantılı olarak Türkiye'nin bir dönem uygulamaya çalıştığı "*Komşularla Sıfır Sorun*" politikası kapsamında Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirme çabaları Azerbaycan tarafından kardeşlik ruhunu baltalayan bir girişim olarak görülmüş büyük tepkilere sebep olmuştur.¹¹⁸ Diğer taraftan Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra söylemden eyleme geçen çok önemli konuların olduğunu belirtmek lazım. Bunlar daha çok enerji ve ekonomik bağlamında gerçekleşmiş olup iki ülkenin özellikle Azerbaycan'ın güçlenmesine ve refah seviyesinin artmasının yanında jeopolitik anlamda da güç katmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı söylemlerin somut adımlara dönüştüğü en önemli göstergelerdir.¹¹⁹ Dış İşleri Bakanlığına göre iki devlet arasındaki ilişkiler stratejik ve çok boyutluluk esasına göre şekillenmiştir.¹²⁰

Bağımsızlığını kazandıktan sonra devlet hüviyetini kazanan Azerbaycan dış politika açısından dört farklı döneme ayrılmaktadır. Türkiye ile olan siyasi münasebetleri de bu dönemlerde ilişkilere sirayet etmiştir. Genellikle ilk dönemi tek yönlü ve Rusya'ya bağlı bağımlı bir dış politika, İkinci döneminde yalnızlaşan ama Türkiye eğilimi ağır basan fakat İran ve Rusya ile sorunlar yaşayan batı ile entegre olmakta zorlanan bir dönem, Üçüncü dönemde stratejik aklın ağır bastığı,

¹¹⁷ Betül Buzbay Akdemir, "Türkiye - Azerbaycan İlişkileri, Turgut Özal Dönemi", <https://kafkassam.com/turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-turgut-ozal-donemi.html> Erişim tarihi: 14.03.2021

¹¹⁸ Kaan Gaytancıoğlu, "Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi'nin Değerlendirilmesi", Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi , Cilt 2, Sayı 1, 2010 ISSN: 1309 -8012 (Online), s. 43. (çevrimiçi), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117231> Erişim tarihi: 24.01.2021

¹¹⁹ Muharrem Ekşi, "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitığa", Avrasya Etüdleri, 36/2009-2 s.95-112. (çevrimiçi), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/421935> Erişim tarihi: 24.01.2021

¹²⁰ "Türkiye Azerbaycan Siyasi İlişkiler", TC Dış İşleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim tarihi: 24.01.2021

uluslararası ilişkilerde ve bölgesinde etkinliğinin arttığı dönem, son dönem ise denge politikalarının hayata geçtiğine işaret etmektedir.¹²¹

2.1. 2000 YILINA KADAR İLİŞKİLERİN ANA HATLARI

Birinci Azerbaycan Cumhuriyeti SSCB işgaline uğradıktan sonra Türkiye’den resmi ziyaretler ancak Stalin öldükten sonra başlayabilmiştir. Andan Menderes 1960 yılında ziyaret etmeye çalışsa da 1960 darbesine denk gelmiş ve bu ziyaret yapılamamıştır. Ancak 1963 yılında senato başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında bir heyet SSCB’yi ziyaret etmiş ve sonrasında Azerbaycan ziyaret edilmiştir. Bu ziyaret Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Azerbaycan’a ilk resmi ziyaretidir. Sonrasında SSCB’yi ziyaret eden devlet erbabı ziyaret programlarına Azerbaycan’ı da eklemişlerdir.¹²²

Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı dönemde ülkenin başında Rusya destekli Ayaz Muttalibov bulunmakta idi. Doğal olarak Rusya yanlısı politikalar izleyen Muttalibov, ilk resmi ziyaretini İran'a yapmıştır.¹²³ Türkiye ile de ilişkilerini geliştirmek isteyen Muttalibov, 22-24 Ocak 1992 tarihinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretinde iki ülke arasında askeri ve diğer ilişkilerin geliştirilmesi için 11 maddelik Dostluk İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalanmıştır.¹²⁴ Muttalibov Azerbaycan halkının sesi olmadığı ve genel itibari ile Rusya'nın menfaatlerini koruyan bir lider olduğu, özellikle Karabağ sorunu, milli ordunun kurulması ve Hocalı katliamında Rusya'nın rolünü görmezlikten gelmesi gibi nedenlerden dolayı halk tarafından protesto edilmiş ve sonunda istifa etmiştir.¹²⁵

¹²¹ Reha Yılmaz, “**Fatih Mehmet Sayın, Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları**”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4(1): s. 23-042, (çevrimiçi) <https://dersipark.org.tr/en/download/article-file/253939> Erişim tarihi: 27.12.2020

¹²² Bahattin Demirtaş, “Sovyetler Döneminde Türk Devlet Adamlarının Azerbaycan’a Yönelik Diplomatik Ve Siyasi Ziyaretleri (1960-1991)”, ed: Mehmet Serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, s.333.

¹²³ Fatma Aşlı Kelkitli, “Azerbaycan-Türkiye-İran Üçgeni: Politik Sorunların Gölgesinde Ekonomik İşbirliği Çabaları”, Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2017, Sayı 53, s.74,(çevrimiçi), http://www.karamdergisi.com/Makaleler/2062746411_05.Fatma%20Asli%c4%b1%20KELK%c4%b0TL%c4%b0.pdf Erisim tarihi: 04.03.2021

¹²⁴ İrfan Sancak, “Bağımsızlık Süresince Azerbaycan ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya Etkileri”, **Balkan journal of social sciences/ Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, Volume/Cilt: 7 No/sayı 13, (çevrimiçi), <https://dersipark.org.tr/en/download/article-file/409935> Erisim tarihi: 27.12.2020

¹²⁵ Öraz Beşikçi, “Bağımsızlık Sonrasında Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, 16/2 Kış-Winter 2016, s. 238-239.

(çevrimici), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/633596> Erişim tarihi: 27.12.2020

Muttalibov'un istifasından sonra meclis başkanı olan Yakup Mehmedov devlet başkanlığı yetkisini almıştır. Daha dengeli bir dış politika izleyen Mehmedov sadece 3 ay devlet başkanlığı yapmıştır. Bağımsız Devletler Topluluğuna Giriş Anlaşması meclis tarafından onaylanmamış ve BDT'nin Kiev'de yapılan toplantısına katılmamıştır. Mehmedov'un bu duruşu karşısında Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev yapmış olduğu resmi ziyarette Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanıdığını beyan etmiştir.¹²⁶ 7 Haziran 1992 tarihinde yapılan seçimleri Ebulfez Elçibey oyların %60,9'unu alarak iktidara gelmiştir. Türkiye ile yakınlaşan ve dış politikada önceliği Türkiye üzerine kuran Elçibey, Azerbaycan Milli Ordusu'nu kurmuş ve Rus Ordusu'nu ülkesinden çıkarabilmiştir.¹²⁷ 1 Ocak 1993 yılında imzalanan "Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması" etkisini halen devam ettirmektedir. Bu anlaşmada iki ülke "birbirini en çok kayıran ülke" statüsünü vermiştir. Türkiye'yi dış politikasının başköşesine koyan Elçibey, Mart 1993 yılında Türkiye ile Azerbaycan petrolünün Ceyhan'a aktarılması konusunda gizli bir anlaşma yapmış olmasına rağmen Aliyev iktidara geldikten sonra bu anlaşmayı tanımamıştır. Karabağ konusunda Türkiye'den ekonomik ve askeri destek bekleyen Elçibey, istediğini alamamıştır. Çünkü Türkiye'nin resmi devlet politikası Karabağ Sorununun uluslararası boyutta çözülmesinin doğru olacağı yönündedir.¹²⁸ Türkiye her konuda güvenen ve Rusya ile arasına mesafe koyan Türkiye yanlısı Elçibey bir konuşmasında "*iki helikopter bile vermediniz*" demiştir. Elçibey'in bu çıkışı Türkiye'nin 2000 yılı öncesinde Karabağ Sorununa bakış açısını ve mevzuya ilgisini özetlemiştir. Rusya ve İran'a mesafe koyan Türkiye sevdalısı Elçibey her şeye rağmen Türkiye'ye ve Türk halkına kesinlikle kırgın olmadığını belirtmiştir.¹²⁹ Elçibey Dönemi dahil olmak üzere

¹²⁶ Nazım Cafersoy, "**Bağımsızlığının onuncu yılında Azerbaycan-Rusya**", ASAM Rusya-Ukrayna Araştırmalar Masası, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, ilkbahar 2001, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 286-316. (çevrimiçi), <http://www.21vyte.org/assets/uploads/files/286-318%20nazim.PDF> Erişim tarihi: 27.12.2020

¹²⁷ Ruslan Rahimov, "**Ebulfez Elçibey Doğumunun 82. Yılında Anılıyor**", Anadolu Ajansı, 24.06.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ebulfez-elcibey-dogumunun-82-yilinda-aniliyor/1887933#> Erişim tarihi: 27.12.2020

¹²⁸ Öraz Beşikçi, "**Bağımsızlık Sonrasında Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler**", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies, 16/2 Kış-Winter 2016, s. 240-242.

(çevrimiçi), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/633596> Erişim tarihi: 27.12.2020

¹²⁹ Cenk Başlamış, "**Ebulfez Elçibey: Karabağ'ı geri almak isteyen, Rusya ve İran'la Yıldızı Barışmayan Türkiye Sevdalısı Azeri Lider**", 22.08.2020, BBC , <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53873112> Erişim tarihi : 02.01.2021

Türkiye Rusya ve İran faktörü dolayısıyla din ve milliyet üzerinde aleni politikalar yürütmemiş ve ihtiyatlılık ilkesi çerçevesinde değerlendirmiştir.¹³⁰

4 Haziran 1993 yılında Gence şehrinde çıkan isyan nedeni ile görevini bırakmak zorunda kalan Elçibey'in yerine Haydar Aliyev, Azerbaycan Milli Meclisi tarafından devlet başkanı olarak göreve getirilmiştir. Önceliği Rusya'yı yatıştırmak üzerine Kuran Aliyev ilk etapta Moskova'ya yönünü dönerken İran ve Türkiye'yi de ihmal etmemeye çalışmıştır. İktidarının ilk yıllarında tamamen Rusya yanlısı politikalar izleyen Haydar Aliyev'in sonrasında Türkiye ile daha yoğun temaslar içerisine girdiğini söyleyebiliriz.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ile birlikte özellikle Haydar Aliyev döneminde Aliyev'in Süleyman Demirel ile olan kişisel dostlukları Türkiye Azerbaycan arasındaki olumlu münasebetlerin gelişmesine ve artmasına olumlu tesir etmiştir.¹³¹ *Ülkesini işgalden ve yıkılmaktan kurtaran, devlet kurumlarını tekrar kurgulayan ve bir nevi istikrarı sağlayan Haydar Aliyev'in dış politika öncelikleri; Ülke bütünlüğünün korunması, ekonomik ve siyasi egemenliğin sağlanması, Milli menfaatlerin korunması, Vatandaşlık haklarının güvence altına alınması, Azerbaycan menfaatlerinin korunması için ilişki kurulacak ülkelerin belirlenmesidir.*¹³²

Haydar Aliyev'in realist bir dış politika bakış açısına sahip olduğu dış dünya ve yakın çevre ülkelerle kurduğu ilişkilerden ve ülkenin bütünlüğü ve refahı için verilecek taviz ve alınacak önlemleri çok net görebilmesidir. Uzun yıllar ülkesini başarılı bir şekilde idare eden Aliyev Türkiye ile olan ilişkilerde kardeşliği ön planda tutarken Rusya ve İran ile olan ilişkilerin de zarar görmemesi için azami özen göstermiştir. Türk dili konuşan ülkeler ve Özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Ülkeleri ile yapıcı ilişkiler kurma gayretinde olmuştur. Kurduğu ilişkilerde

¹³⁰ Ekrem Yaşar Akçay, “**Ebulfez Elçibey Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkileri**”, ed: Mehmet Serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, I. **Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, s. 333-340.

¹³¹ Vefa Babayeva, “Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri” İstanbul Ticaret Üniversitesi, SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.59.

¹³² Ali Hasanov, **Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti**, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Bakı, 2005, s. 78-179., (çevrimiçi) https://achiqkitab.aztc.gov.az/upl/books/pdf/Muasir_beynəlxalq_munasibetler_ve_Azərbaycanın_xarici_siyaseti_55b5f82ae5081.pdf?sa=X&ved=2ahUKEwjYjIGLyZPnAhWHrIsKHWaZD2w4ChAWMAB6BAGAEAE, (Erişim Tarihi: 04.04.2021)

ülkesinin refahını ve güvenliğini öncelemiştir.¹³³ Muttalibov, Rusya ile Elçibey Türkiye ile tek kutuplu dış politika ilişkilerine girerken Aliyev çok kutuplu denebilecek bir anlayış getirmiştir. Rusya, İran, ABD, AB ve Türkiye ile ilişkiler kurmaya ve geliştirmeye çalışmıştır.

İktidarının ilk yıllarında Rusya'nın tepkisini azaltmaya çalışan Aliyev 1994 yılından sonra Türkiye ile önemli anlaşmalar imzalamıştır. Hatta “*asrın anlaşması*” olarak nitelendirilen “Bakü-Tiflis-Ceyhan” petrol botu hattı anlaşması bu dönemde olmuştur.¹³⁴ Askeri ve güvenlik işbirliği konularına da Aliyev döneminde karşılıklı önem verildiği görülmektedir. 1996 yılında Azerbaycan Ordusuna üç milyon dolarlık yardım öngören anlaşma imzalanmıştır. Aynı anlaşmalar eğitim, kültür sanat ve birçok alanda yapılmış ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı sonrası güçlenmesine, kalkınmasına çok büyük katkıda bulunmuştur.¹³⁵ Haydar Aliyev döneminde Türkiye ile 150 civarında anlaşma protokol imza edilmiştir.

2000 yılına kadar geçen zaman zarfında iki ülke arasındaki ilişkilerin seviyesini ülkelerin iktidara gelen siyasi parti ve liderlerinin bakış açısına göre şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan bağımsızlığından sonra Azerbaycan'ın Türkiye'yi bir model ülke olarak görmesi ve benzer politikaları uygulamaya çalışması nedeni ile özellikle Batı ittifakı tarafından desteklenmiştir. İran etkisinden ve yayılmasından korunmaya çalışılmıştır. Örneğin Latin alfabesinin kullanılması ve Türkiye modeli sürekli olarak önerilmiştir.¹³⁶ Türkiye üzerinden ABD ile temas kurmaya çalışmıştır. Türkiye, bağımsızlığını kazanan Türk devletleri ile sosyal, kültürel ve ticari ilişkilerin geliştirmesi ve kurumsallaşmanın sağlanması için TİKA'yı kurmuş aynı zaman da öğrenci değişim programları etkin bir şekilde uygulanmıştır. Uluslararası bir örgüt olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü¹³⁷ kurulmasını sağlamış ve bu kurum üzerinden üye ülkelerin ekonomik ve politik

¹³³ Ruslan Rehimov, “Azerbaycan'ın mimarı Haydar Aliyev” Anadolu Ajansı, 10.05.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanin-mimari-haydar-aliyev/1835439> (Erişim tarihi: 26.12.2020)

¹³⁴ Küşat Akyol, “Bakü Ceyhan'da açılış Günü”, 13.07.2006 http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/07/printable/060713_btc_opening.shtml Erişim tarihi: 01.01.2021

¹³⁵ Ali Mesimov, “Bağımsızlık Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri”, 21.yy Türkiye Enstitüsü,, <https://www.21vyte.org/assets/uploads/files/274-285%20ali.PDF>

¹³⁶ Cavid Veliyev, *Azerbaycan Türkiye Stratejik Ortaklık, Tarihi Ve Güncel Boyutlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020 s. 106.

¹³⁷ “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü”, TC Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa>

süreçlerine destek sağlanarak batıya ve serbest piyasaya entegre edilmeye çalışılmıştır.¹³⁸ Fakat 1993 yılından itibaren Rusya'nın uygulamaya soktuğu “*yakın çevre doktrini*” ve İran'ın gerçekten batı için büyük bir tehdit olmadığı algısı nedeni ile Batının Türkiye desteği zamanla azalmıştır. Bu durum ekonomik olarak çok iyi durumda olmayan Türkiye'nin hareket kabiliyetini daraltırken Rusya'nın giderek daha etkin hale gelmesine neden olmuştur. Diğer bir neden ise Azerbaycan petrol politikaları nedeni ile AB ve ABD ile ilişkiler geliştirmiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarında Türkiye'nin desteği ile diğer devletlerle ilişkiler kuran Azerbaycan zaman içerisinde özellikle enerji kartını da oynayarak daha aktif politikalar ve işbirlikleri kurabilmiştir.

İlk etapta model ülke olarak ortaya çıkan Türkiye, Azerbaycan ile olan ilişkilerinde istenilen etkiyi yaratamamış olsa bile önemli bir başlangıç yapabilmiştir. Türkiye'nin ekonomik gücünün o dönemde zayıf olması ve ülke içerisinde devam eden sorunlar nedeni ile Azerbaycan'ın Türkiye'den beklediği ekonomik, askeri ve diğer konularda yeterli yardımı göremediğini belirtmekte fayda var. İlişkiler başta enerji olmak üzere ekonomik ilişkilerin gelişmesine vesile olacak önemli adımların başlangıcını oluşturan çeşitli hamlelerle sınırlı kalmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu konjonktür Azerbaycan ile olan ilişkilerinde hızlı adımların atılmasını engellemiştir. Diğer taraftan izlediği denge politikası ile Rusya'nın tepkisine yol açacak ilişkilerden kaçınan Haydar Aliyev'in tutumu da bu durumun oluşmasında etkili olmuştur. Aliyev iktidarı döneminde birkaç darbe girişimine maruz kalmış ve bir darbe girişiminin de Türkiye destekli olduğunu fark etmiştir. Bu durum ilişkilerin bir dönem sekteye uğramasına neden olmuştur.¹³⁹

¹³⁸ Veliyev, a.g.e., s. 107.

¹³⁹ Bahadır Karimov, “Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası” (1993-2003), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi 2007,s:25-27.

2.2. 2000 YILINDAN SONRA İLİŞKİLER

2003 yılında Haydar Aliyev'in vefatı ile Azerbaycan Devleti'nin başına oğlu İlham Aliyev geçmiş ve iktidarı günümüze kadar devam etmektedir. Tezimizin asıl konusu olan yani 2000-2020 yılı Türkiye-Azerbaycan ilişkileri aynı zamanda İlham Aliyev ile Recep Tayyip Erdoğan dönemi ilişkilerini analiz etmeye çalışmaktadır.

İlham Aliyev 13 Nisan 2004 yılında Türkiye'ye gelmiş ve yayınlanan bildiride iki ülke arasındaki stratejik işbirliği başta olmak üzere her alanda işbirliğinin geliştirilmesi öngörülmüştür.¹⁴⁰ Başta askeri-güvenlik, enerji, ulaştırma olmak üzere ticari ilişkilerin en üst seviyeye çıktığı dönemdir. *2010'da iki ülke arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalanmış aynı yıl iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi kurulmuştur. Sonraki süreçte ise cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve İlham Aliyev arasındaki dostluk, ikili ilişkilerin stratejik ortaklık düzeyinde süregelmesine fırsat yaratmıştır.*¹⁴¹ 2009 yılında yaşanan “bayrak krizi” iki ülke ilişkilerinin hamasetten çıkıp somut çıktıları olan ilişkilere dönüşmesine fırsat vermiştir. Bu sayede İlham Aliyev döneminde ilişkiler stratejik ortaklık seviyesine çıkmış ve hukuki altyapılar oluşturulurken zaman içerisinde meyvesini vermiştir. En son Karabağ Zaferi'nde Türkiye'nin tavrını net olarak ortaya koyup desteğini esirgememesi bunun en somut sonucu olmuştur.

2.2.1 Siyasi ve Diplomatik İlişkiler

Tarih ve coğrafyadan gelen derin sosyal kültürel ve ekonomik ilişkiler iki ülkenin siyasetini önemli derecede etkilemiştir. 1918 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ile başlayan resmi ilişkiler I. Azerbaycan Cumhuriyetinin SSCB egemenliğine geçmesiyle sonlanmıştır. Sonrasında düşük düzeyde de olsa diplomatik ve siyasi ilişkiler varlığını devam ettirmiştir. Fakat bu ilişkiler ancak SSCB üzerinden ve bilgisi dahilinde olabilmıştır. Türkiye, 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden II. Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet olmuştur. Diplomatik ilişkiler 14 Ocak 1992'de kurulmuş ve Bakü'de başkonsolosluk olarak görev yapmakta olan temsilcilik büyükelçilik düzeyine

¹⁴⁰ “Türkiye Azerbaycan İlişkileri”, Haydar Aliyev Mirası çevrimiçi kütüphanesi, <https://lib.aliyevheritage.org/tk/4610295.html> erişim tarihi: 06.03.2021

¹⁴¹ Veliyev, a.g.e., s. 14, 2020.

yükseltilmiştir.¹⁴² 14 Ocak 1992 yılında Türk heyetini kabul eden Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov Türkiye'ye davet edilmiş ve 24 Ocak tarihinde Türkiye ziyaretini gerçekleştirmiştir.¹⁴³ Muttalibov her ne kadar Rusya yanlısı olarak takdim edilse bile Türkiye ziyaretinde önemli ilişkilerin başlamasının yolunu açmıştır. Muttalibov ziyaretinden hemen sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Azerbaycan'a yaptığı ziyaret neticesinde vizesiz seyahat ve Azerbaycanlı diplomatların Türkiye'de eğitilmesi gibi önemli alanlarda anlaşmalar yapılmıştır. Özellikle diplomatların Türkiye'de eğitilmesi konusunda alınan karar Rusya'dan bağımsız hareket kabiliyetini göstermiştir.¹⁴⁴ Sonra iktidara gelen Elçibey ise Türkiye yanlısı bir dış politika izlemiş ve bu politikasının bedelini ödemek zorunda kalmıştır. Elçibey 24-27 Haziran 1992 tarihlerinde ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye yapmış ve Ankara'da Karadeniz Ekonomik İşbirliği zirvesine katılmıştır. Türkiye'yi merkeze alan bir dış politika benimsemiş olmasına rağmen, Türkiye çeşitli sebeplerden ilişkileri geliştirememiş ve bir nevi bekle gör politikası izlemiştir.¹⁴⁵ 4 Haziran 1993 tarihinde iktidarı bırakmak zorunda kalan Elçibey için Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin destekleyici herhangi bir açıklama yapmamış olmasını ise, özellikle Elçibey ile Türkiye'de milliyetçi partilerin güçlendiğini ve mevcut iktidarı rahatsız ettiğini dile getirenler de olmuştur. Elçibey'in *“Türkiye’den çocukları, kadınları Ermenilerden kurtarmak için helikopter istedim, vermediler ve soğukta dondular”*,¹⁴⁶ ifadeleri Türkiye kamuoyunda büyük tepkilere neden olmuştur.

Sovyetlerin dağılmasından sonra özellikle Süleyman Demirel ve Turgut Özal'ın kişisel çabaları ile Türki Cumhuriyetlerle kısa zaman içerisinde onlarca anlaşma yapılmıştır. Azerbaycan ile ilişkiler ise diğer Türki cumhuriyetlere göre hem hızlı geliştirmiştir hem de örnek niteliktedir.¹⁴⁷ Türkiye Azerbaycan'ı ilk tanıyan devlet olmakla birlikte aynı zamanda 14 Ocak 1992 yılında büyükelçiliğini açan ilk

¹⁴² “Türkiye- Azerbaycan Siyasi İlişkileri”, Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> , (Erişim tarihi: 13.12.2020)

¹⁴³ Yunus Emre Tansü, *Ahmet Cevad Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-V*, ed: Yunus Emre Tansü, İksad yayımevi, Ankara, 2020, s:32.

¹⁴⁴ Veliyev, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁴⁵ Yılmaz Topçu, “Elçibey Dönemi Türkiye – Azerbaycan İlişkileri”, 19.06.2017, www.kafkassam.com.tr/Elcibey-donemi-turkiye-azerbaycan-iliskileri.html Erişim tarihi: 24.01.2021

¹⁴⁶ Ebülfez Elçibey: “Türkiyeden Dört Helikopter İstedim Vermediler”, Mitat Bereket'e 1993 yılında verdiği röportaj, youtube , <https://www.youtube.com/watch?v=z4GNkGvYHqM> Erişim , Tarihi: 28.01.2021

¹⁴⁷ Ural *a.g.m*, s.26.

devlettir.¹⁴⁸ Azerbaycan Türkiye Büyükelçiliği ise 2 Kasım 1992 tarihinde Devlet Başkanı Ebulfez Elçibey’inde katıldığı törenle Ankara’da açılmıştır.¹⁴⁹ Haydar Aliyev’in Türkiye ziyaretleri ve imzaladığı anlaşmalar ise çok kapsamlı anlaşmalar olup Azerbaycan’ı bölgede söz sahibi yapmanın yolunu açmıştır.¹⁵⁰ Azerbaycan ile yapılan 24.01.1992 tarihli “Dostluk İşbirliği ve İyi Komşuluk Antlaşması”¹⁵¹ iki ülke arasındaki ilişkilerin en önemli anlaşmasıdır. 11 maddeden oluşuna anlaşma Azerbaycan’ı mevcut hali ile tanıyan ilk anlaşmadır. Diğer önemli özelliği ise uluslararası hukuk ve anlaşmalara dayandırılmaktadır.¹⁵² Azerbaycan konusunda daha bağımsız ve Türkiye eksenli bir politika izleyen Turgut Özal’ın 12 Nisan 1993 yılında Türk Cumhuriyetleri ziyaretinden döndükten sonra ani ölümü ve aynı yıl Haziran ayında Ebulfez Elçibey’in iktidardan indirilmesi neticesinde iki ülke ilişkilerinde ki sıcak dönem kapanmıştır.

Elçibey’in yardım çağrılarına kulak tıkayan Ankara’nın aslında Bakü’de bir iktidar değişikliğine taraf olduğunu göstermiştir. Özal ve Elçibey sonrasında iktidara gelen liderler reel politik bakış açısına sahip ve bölgedeki dengeleri dikkate alarak hareket eden liderler olarak tanımlanan Aliyev ve Demirel’dir. Ankara’nın tercihini Haydar Aliyev’den yana yapmasının sebebi ise istikrarsızlık ortamından çıkamayan Azerbaycan’ın ancak Aliyev gibi tecrübeli ve herkes tarafından kabul gören bir devlet adamının iktidara gelmesi ile çözülebileceğini hesap etmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁵³ Haydar Aliyev, hamasi söylemlerden ziyade olaya realist bakmış ve Azerbaycan merkezi idaresinin güçlenmeden Rusya etkisinden kurtulup bağımsız hareket edemeyeceği fikri galip gelmiştir.

Azerbaycan’ın bağımsızlığı kazandıktan sonra iktidarların sık değişmesi ve yeni küresel dengelere uyum sağlanamamasının temel sebebi merkezi idarenin ülke

¹⁴⁸ Büyükelçilik tarihi ve önceki Büyükelçilerimiz, TC Bakü Büyükelçiliği

<http://baku.emb.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory>

¹⁴⁹ “İki Taraflı Münasebetler, Azerbaycan Ankara Büyükelçiliği”,

<https://ankara.mfa.gov.az/az/content/97/ikiterefli-siyasi-elaqeler>, Erişim Tarihi: 29.01.2021

¹⁵⁰ Ural, **a.g.e.**, s. 35

¹⁵¹ “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu”, TBMM Tutanakları, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c032/tbmm19032080ss0123.pdf> Erişim Tarihi: 29.01.2021

¹⁵² Ural, **a.g.e.**, s.40.

¹⁵³ Çağrı Erhan, Giriş, Der: Çağrı Erhan, **Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı, İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s. 4.

genelinde tam hakimiyet kuramamasıdır.¹⁵⁴ Kırılgan bir bölgede bulunan ve güçlü komşulara sahip olan Azerbaycan ancak dengeleri gözetererek başarılı olabilmıştır.¹⁵⁵ Özellikle ekonomik sorunların derinleşmesi, ülke içinde devam eden muhalif hareketler ve diğer sorunlar ancak güçlü bir iradenin tesisi ile kısmen çözüm bulabilmıştır. Ekim 1993 yılında yapılan seçimde Haydar Aliyev başkan seçilmiştir. Önemli tecrübelerle sahip olan Aliyev, SSCB’de başbakan birinci yardımcılığına kadar yükselebilmiş, karar verme mekanizmalarında etkin rol oynamış daha da önemlisi Rus siyasetini çok iyi bilen bir liderdir.¹⁵⁶ İçerideki karışıklığın çözüm yolunun öncelikle Rusya ile iyi ilişkilerden geçtiğini anlayan Aliyev, ilk iş olarak Bağımsız Devletler Topluluğuna üye olmayı parlamentodan onaylatmıştır. İktidarının ilk yıllarında Türkiye’ye mesafeli davranırken Rusya ile stratejik ilişkiler kurabilmıştır. İran’a karşı temkinli davranırken gerginlikten kaçınmıştır.¹⁵⁷ Dağlık Karabağ Sorununu sonraya bırakan ve ateşkes imzalayan Aliyev, ülke ekonomisinin zor durumdan kurtulması için “*asrın anlaşması*” olarak nitelediği anlaşma ile yabancı sermayeyi çekmeye çalışmış ve başarılı olmuştur.¹⁵⁸

Aliyev’in 1994 yılında Türkiye ziyareti iki ülke ilişkilerinin derinleşmesi ve yeni anlaşmaların imzalanmasında önemli bir yere sahiptir.¹⁵⁹ İki ülke arasında on yıllık dostluk ve işbirliği anlaşması, savunma ve güvenlik anlaşmasının da bulunduğu 16 anlaşma ve protokol resmiyet kazanmıştır. Teknik anlamda ilerde yapılacak bütün anlaşmaların öncülleri mahiyetindedir. Aynı zamanda Türkiye isim vermeden Ermenistan’ın işgaline karşı Azerbaycan’ın yanında olduğu belirtmiştir.¹⁶⁰ Türkiye’nin Azerbaycan kamuoyunda sahip olduğu güçlü destek, denge politikası izleyen Aliyev’in Türkiye olan ilişkilerinde zaman içerisinde güçlenmesine yardımcı olacaktır. İki ülkede oluşan kaygıları gidermek için Aliyev, Rusya ile olan ilişkilerimiz Türkiye’ye asla zarar vermeyecek şeklinde beyanat vermek zorunda kalmıştır. Haydar Aliyev’in Türkiye ile olan ilişkilerinde, pragmatik davranırken, Türkiye üzerinden batı ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmış ve özellikle ülkesini

¹⁵⁴ Veliyev, a.g.e., s. 117.

¹⁵⁵ Veliyev, a.g.e., s.117.

¹⁵⁶ Samir Mardanov, “Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri 1991-2003”, Der. Çağrı Erhan, **Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı, İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013 s. 64.

¹⁵⁷ Mardanov, a.g.m., s. 65.

¹⁵⁸ Veliyev, a.g.e., s. 118.

¹⁵⁹ Resmi gazete, 30 Mayıs 1994, Sayı: 21945, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21945.pdf>

¹⁶⁰ Ural, a.g.m., 54-56.

ekonomik ablukadan çıkarmaya çabalamıştır.¹⁶¹ Cumhurbaşkanı Demirel ile olan samimi ilişkileri nedeni ile zamanla Türk kamuoyunda sempati kazanan Aliyev “*asrın anlaşması*” olarak nitelediği petrol sözleşmesinde TPAO’ya %1,75 pay verilmiş, yetersiz bulunan oran sonradan %6,75 çıkarılmıştır.¹⁶² 1994 yılının sonlarına doğru Türkiye ile ilişkileri artıran Aliyev, Azerbaycan’ın Türkiye Büyükelçiliği üzerinden kendi ülkesinin ekonomik ve enerji politikalarını diğer devletlerin temsilcilerine anlatma imkânı bulmuştur. 1994 yılından sonra Türkiye politikasına ağırlık veren Aliyev için, Ankara’nın ağırlığının giderek arttığı bir döneme girilmiştir. 5 Mayıs 1997 yılında iki ülke arasında stratejik işbirliğinin derinleştirilmesi deklarasyonu önemli konulara değinilmiştir. Özellikle askeri ve ticari işbirliklerinin artırılması, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü, Hazar petrollerinin dünya piyasalarına açılması ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının başlatılmasına dair maddelerin de yer aldığı çok detaylı ve iki ülke arasında her konunun derin bir şekilde işlendiği önemli bir belge olmuştur.¹⁶³ İki ülkenin ortak somut ve soyut stratejik hedeflerinin örtüşmesi, ilişkilerin hızlı bir şekilde gelişmesine ve bölgedeki dengeyi kendi lehine çevirmesine yardımcı olmuştur.¹⁶⁴

Azerbaycan bağımsızlığından önce sınırlı ilişkiler söz konusu olsa da Türkiye’den her zaman yardım beklenmiştir. Kendisini çevreleyen Rusya ve İran tarafından zımni olarak desteklenen Ermenistan’ın saldırısında Türkiye imkânları çerçevesinde desteğini esirgememiştir.¹⁶⁵ Sembolik önemine binaen iki ülkede iktidara gelen devlet yetkilileri ilk ziyaretlerini diğer ülkeye yapmakla aynı zamanda hem ülke halklarına hem de bölgeye önemli mesajlar verirler. Daha realist bir bakış açısı ile Türkiye Azerbaycan diplomatik ilişkilerinde, Türkiye için Kafkasya ve Orta Asya’ya açılmanın en büyük müttefiki ve referans noktası Azerbaycan’dır. Diğer taraftan Azerbaycan için başta Karabağ Sorununun çözümü olmak üzere Avrupa ve Amerika’ya açılmanın anahtar ülkesi Türkiye’dir.¹⁶⁶

¹⁶¹ Veliyev, a.g.e., s.123.

¹⁶² Çağrı Erhan, Aysun Gürbüz, “**Azerbaycan’ın Enerji Politikası**”, Der: Çağrı Erhan, **Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı, İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 311.

¹⁶³ “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in TBMM’ye hitaben yaptığı konuşma” - Ankara, 6 Mayıs 1997 <https://lib.aliyevheritage.org/tk/1020396.html>, Erişim tarihi: 14.03.2021

¹⁶⁴ Veliyev, a.g.e., s. 132-133.

¹⁶⁵ Araz Aslanlı, Vefa Kurban, “**Azerbaycan – Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları**”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt. 3, Sayı 1, Bahar – 2016, s. 34.

¹⁶⁶ Ural, a.g.m., s. 33-34.

2000 yıllarının başında Türkiye’de ekonomik ve politik istikrarsızlıklar ve koalisyon hükümetleri krizleri devam ederken, 1999 yılında ülkeyi sarsan büyük depremin de etkisi ile esnaf ayaklanmaları başlamış, ülkede ciddi bir ekonomik kriz baş göstermiştir. IMF ve uluslararası kuruluşlarda güven bunalımı yaşayan Türkiye, dışardan borç alamaz duruma gelmiş, bunun neticesinde Dünya Bankası’nda görev yapan Kemal Derviş ekonomi politikalarını yönetmek ve yürütmek üzere Türkiye’ye davet edilmiştir. IMF ile müzakereleri yürüten Derviş 2002 yılında istifa etmesinden sonra hükümet seçim kararı almış ve 3 Kasım 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi tek başına büyük bir milletvekili çoğunluğu ile iktidara gelmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesi üzerine, Haydar Aliyev telefonla tebriklerini iletirken iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi ve Dağlık Karabağ Sorununun çözümü için Recep Tayyip Erdoğan’dan destek talep etmiştir. 2003 yılında hastalanan Aliyev Ankara’da tedavi gördüğü dönemde Erdoğan tarafından ziyaret edilmiş ve sağlık durumu ile özel ilgilenilmiştir. Aynı dönemde oğlu İlham Aliyev’de 4 Ağustos 2003 tarihinde Azerbaycan’ın başbakanı olarak tayin edilmiştir. Dolayısıyla iki ülkenin son 18 yıllık ilişkisi aynı zamanda Recep Tayyip Erdoğan ve İlham Aliyev’in iktidarlara dönemindeki ilişkileridir.

1994-2003 yılları arasında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi’ni yöneten İlham Aliyev, babasının enerji politikasını hayata geçirilmesinde büyük rol oynamıştır. Başbakan olarak tayin edildikten sonra ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye’ye yapmış ve dönemin başbakanı Erdoğan ile resmi temaslarda bulunmuştur.¹⁶⁷ 15 Ekim 2003 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde büyük bir başarı gösteren İlham Aliyev 31 Ekim 2003 tarihinden itibaren Azerbaycan’ı yönetmektedir. İlham Aliyev, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra yapılan resmi törende şu ifadeleri kullanmıştır; *“Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dostluk ve kardeşlik ebedi ve sarsılmazdır. Biz her daim şunu söyleriz Türkiye nerde ise Azerbaycan oradadır, Azerbaycan nerede ise Türkiye oradadır.”*¹⁶⁸ Cumhurbaşkanlığının ilk gününden itibaren Türkiye’ye sıcak ve samimi mesajlar veren İlham Aliyev döneminde Azerbaycan ile Türkiye birçok stratejik ve somut projeyi hayata geçirmeyi başarmıştır. İki ülke ilişkilerinde

¹⁶⁷ “Başbakan Erdoğan İlham Aliyev İle Görüştü”, Hürriyet Gazetesi, 08.09.2003, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogan-ilham-aliyev-ile-gorustu-170102> Erişim tarihi: 16.03.2021

¹⁶⁸ “Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in konuşma ve beyanatları”, 31 Ekim 2003, <https://files.preslib.az/site/ialiyev/2003.pdf> Erişim tarihi: 16.03.2021

bir üst seviye olarak ifade edilecek yatırımlar sanayi, savunma, lojistik, sağlık alanlarında büyük ilerleme kat etmiş ve Azerbaycan Türkiye’de büyük yatırımları olan devlet konumuna gelmiştir.¹⁶⁹

Diğer taraftan Adalet ve Kalkınma Parti’sinin ilk döneminde önceliği, AB ile ilişkilerin artırılması ve müzakerelere başlanması üzerine yoğunlaşmıştır. Türkiye’nin AB ile olan ilişkileri Azerbaycan’ı memnun ederken, Türkiye’nin Ermenistan ile olan ilişkileri ise rahatsız etmiştir. 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg’daki Konferans ile Türkiye’nin resmen AB’ye katılım müzakerelerine başlaması¹⁷⁰ Ermenistan ile olan ilişkilerin normalleşme sürecini de hızlandırmıştır. Çünkü AB’nin taleplerinden bir tanesi de Ermenistan sınırının açılmasıdır.¹⁷¹ Adalet ve Kalkınma Partisi dış politika danışmanı ve bölgeye yönelik dış politikanın fikir babası sayılan Ahmet Davutoğlu’na göre; Türkiye’nin Kafkaslarda ve Hazar Havzası’nda söz sahibi olabilmesi ancak güçlü bir Azerbaycan ile mümkündür. Karabağ’ın işgali stratejik bir kayıptır. Azerbaycan’ın istikrarsızlığı Türkiye’nin bölgesel güç olmasını engellemiştir.¹⁷² Türkiye’nin Kafkasya politikası Azerbaycan ve Ermenistan çatışmasına esir olduğu ve bu durumda çok boyutlu dış politika ile sorunların aşılabileceği düşünülmüştür. Türkiye’nin etkinliğinin artacağı varsayılp sınırların açılmasına olumlu bakılmış ve Ermeni açılımı politikası konuşulmaya başlanmıştır. 2004 yılında İlham Aliyev gazetelere verdiği röportajda Dağlık Karabağ Sorunu çözülmeden Ermenistan ile sınırının açılması durumunda iki devlet arasındaki ilişkilerin zarar göreceğini beyan etmiştir.¹⁷³ Bu dönemde Türk kamuoyunda AB’ye üyelik konusunda büyük bir beklenti ve istek oluşturulmuş ve AB’ye üye olma yönünde etkili kampanyalar yürütülürken Azerbaycan’ın hassasiyeti ve kardeş ülke söylemi biraz geri planda kalmıştır. Zaman içerisinde AB devletlerinin tavırları, bakış açıları, yaşanan sorunlar AB’ye olan ilgiliyi azaltırken hem kamuoyu hem hükümetler yönlerini tekrar Kafkasya’ya dönmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye’nin önceliklerine göre şekillenen bir Azerbaycan

¹⁶⁹ Veliyev, a.g.e., s 136.

¹⁷⁰ “Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi, TC AB Başkanlığı”, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html Erişim tarihi: 16.03.2021

¹⁷¹ “AB Türkiye’den Ermenistan Sınırını Açmasını İstedi”, Amerika’nın Sesi, 15 Nisan 2009, <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2009-04-15-voa24-88164937/875939.html> Erişim tarihi: 16.03.2021

¹⁷² Davutoğlu, a.g.e., s. 126-127.

¹⁷³ Ömer Engin Lütem, “Kara Sınırının Açılması ve Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri”, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 12-13, Kış 2003 - İlkbahar 2004, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=35> Erişim tarihi: 16.03.2021

politikasından söz edilebilir. 2009 yılına kadar daha durağan 2009 yılından sonra ise ilişkilerin arttığı aktif bir dönem olmuştur.¹⁷⁴

Ekim 2003 yılından itibaren ülkeyi yöneten İlham Aliyev’de babası Haydar Aliyev gibi Bakü merkezli “denge politikası” izlemeye devam ederken, büyük güçlerin bölge politikalarına karşı gerektiğinde dik durabilme seviyesine gelmiştir.¹⁷⁵ *Dış politikada küresel ve bölgesel aktörlerin çakışan çıkarları arasında dengeli ve bağımsız bir dış politika izleme başarısını gösterebilmiştir.*¹⁷⁶ Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan daha çok uluslararası ekonomiyle bütünleşmeye ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye yönelik politikalar izlerken, İlham Aliyev döneminde ulusal sermayenin kuvvetlenmesine önem verilmiştir. Ekonomi politikaları açısından uluslararası örgütlere ve dış devletlere bağımlılığı azaltmayı ve daha özerk bir ekonomik yapıya sahip olmayı hedeflemiştir.¹⁷⁷ Özellikle enerji projelerinin tamamlanması ve Azerbaycan ekonomisine olumlu sirayet etmesi sayesinde “denge politikası” yanında “bağımsız dış politika”, “hücum diplomasisi”, “karşılıklı bağımlılık” gibi kavramlar Azerbaycan dış politikasında daha çok kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷⁸ Hücum diplomasisi ile Karabağ Sorununu uluslararası gündemde tutup Türkiye ile birlikte yurtdışında daha etkin bir diplomasi atağı öngörülürken Türk diasporası ile işbirliği kurularak etkileme gücünü yükseltmiştir. Diğer taraftan topraklarımızı savaşılarak tekrar geri alacağız söylemi beraberinde askeri ve savunma hatlarının güçlendirilmesi önemli bir başlık olmuştur. Bu alanda yapılmış ne önemli çalışma ise, *Ulusal Güvenlik ve Askerî doktrinlerin yayınlanarak hem güvenlik hem de dış politika yapım sürecine devlet düzeyinde bir bakış açısı ve genel bir çerçeve kazandırmıştır.*¹⁷⁹

Karabağ’ın işgali sonlandırılmadan Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirme süreci Azerbaycan’ı rahatsız etmiştir. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Nisan 2009 tarihinde İstanbul’da yapılan BM Medeniyetler ittifakı formuna

¹⁷⁴ Veliyev, a.g.e., s. 140.

¹⁷⁵ Aslanlı, “Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu, s. 20-21.

¹⁷⁶ Mitat Çelikpala, “İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası: Sorunlar, Öncelikler ve İlişkiler”, ed: Çağrı Erhan, *Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı, İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 254.

¹⁷⁷ Erhan, a.g.e. s. 356.

¹⁷⁸ Veliyev, a.g.e., s. 144.

¹⁷⁹ Çelikpala, a.g.m., s.258.

katılmayıp Türkiye-Ermenistan normalleşmesine tepkisini göstermiş ve Rusya'yı ziyaret ederek çeşitli işbirliği anlaşmaları imzalamıştır.¹⁸⁰ Temmuz 2009'da İstanbul'da yapılan Nabucco Projesi imza törenine katılmayarak İngiltere'ye gitmiştir.¹⁸¹ Türkiye'nin Ermeni açılımı her iki ülkede ciddi eleştirilere sebep olurken, kamuoyu baskısı da artmıştır. İki ülke ilişkilerinde İlham Aliyev döneminde yakalanan ivme ve hızlanan işbirliğine Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde 2008 yılında ortaya çıkan normalleşme süreci ve 2009 yılında protokollerin imza edilmesi kısa süreliğine de olsa büyük bir kriz yaratmıştır. Bunun üzerine dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Dağlık Karabağ'da Azerbaycan'ın isteği yerine getirilmeden sınırların açılmayacağını ifade etmesi Azerbaycan tarafından memnuniyetle karşılanırken iki ülke ilişkilerinin tekrar rayına konulması noktasında büyük önem taşımıştır.¹⁸² 2009 yılında Ermenistan ile imzalanan Protokoller, Türkiye'nin Karabağ Sorunu çözülmeden sınırlarını açmayacağı konusunda ki kararlılığını gören Ermenistan tarafından durdurulmuştur.

Yaklaşık iki yıl boyunca iki ülke ilişkileri Türkiye'nin Ermeni açılımı politikasından olumsuz etkilenmiş olsa da Türkiye Azerbaycan'ın uluslararası toplum nezdinde çıkarlarının korunması ve Azerbaycan'ın etkin bir uluslararası aktör olması konusuna stratejik öncelik olarak bakmıştır. Bayrak krizi olarak adlandırılan olumsuz durum, ilişkilere zarar vermemiş tam tersine iki ülke birbirinin stratejik değerini anlamış ve iki ülke için fırsata dönmüştür. Devlet yetkililerinin karşılıklı ziyaretleri ve STK'ların devreye girmesi neticesinde ilişkilerin düzelmesi sağlamıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 16-17 Ağustos 2010 tarihinde Bakü'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması imzalanması ile yeni dönemin adımları atılmaya başlanmıştır.¹⁸³ Dört başlıktan ve 23 maddeden oluşan anlaşma, her on yılda bir tarafların itiraz etmemesi durumunda kendini yenileyerek on yıl uzamaktadır. Bu anlaşmanın bir ürünü olan, 2010 yılında

¹⁸⁰ "Bir Millet Ayrılıyor", 19.10.2009, Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bir-millet-ayriliyor-12720855> Erişim tarihi: 16.03.2021

¹⁸¹ "Aliyev Türkiye'yi Takmadı", İnternet Haber, 14.07.2009, <https://www.internethaber.com/aliyev-turkiye-yi-takmadı-mi-199727h.htm> Erişim tarihi: 16.03.2021

¹⁸² Timuçin Kodaman, "Ermeni Açılımı ve Türk Dünyası", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2013, Sayı:30, s.119. (çevrimiçi), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/117762> Erişim tarihi: 16.03.2021

¹⁸³ "Milletlerarası Antlaşma", 28.05.2011, Resmi gazete, sayı: 27947, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/05/20110528M1-30.htm> Erişim tarihi: 16.03.2021

iki ülke tarafından kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) ¹⁸⁴ mekanizması ise ilişkilerin güçlenmesine ve gelişmesine önemli katkılar sunmuştur. İki ülkenin devlet başkanlarının başkanlığında yıllık düzenli bir şekilde toplanan konsey, iki devlet arasında var olan siyasi, ekonomik, askeri, enerji, ulaşım gibi konuların masaya yatırıldığı ve gelişme sağlanması için somut projelerin geliştirilip hayata geçirildiği mekanizma olmuştur. 2010 yılı sonrası Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin kurumsallaştığı ve derinleştiği bir dönem olarak görülmektedir. YDSK sayesinde çözüm bekleyen ve manipülasyona açık konular artık kurumsal bir yapının varlığı sayesinde çözüm bulmaktadır. Çok boyutlu diplomatik ilişkilerin kurulduğu bu dönemde iki ülke ilişkileri stratejik ortaklık ve enerji işbirliği boyutlarını da aşarak büyük yatırımların ve sermaye transferlerinin yaşandığı bir seviyeye gelmiştir.¹⁸⁵ Adalet ve Kalkınma Partisi'nin son on yıllık seyrine bakıldığında iki ülke arasındaki ilişkilerin duygusallıktan çıkıp bölgesel ve küresel gelişimlerin etkisi ile yerini somut stratejik ve ekonomik projelerin aldığı söylenebilir. BTC ile hayata geçen enerji işbirliği Bakü-Tiflis-Erzurum enerji hattı ile derinleşmiştir. Sonrasında imzalanan TANAP projesi ile Avrupa'ya ulaşan geniş bir enerji etkinlik alanı oluşmuştur. Diğer taraftan Bakü-Tiflis- Kars demiryolu ile ipek yoluna bağlanacak olan iki ülke Uzak Asya'dan Batı Avrupa'ya kadar uzanacaktır. İki ülkenin sahip olduğu unsurlar bölge jeopolitiği ile birleşerek ortak hedeflere ulaşılmasında önemli bir noktaya getirmiştir.¹⁸⁶ Devlet başkanlarının yakınlaşması beraberinde kamuoylarında da karşılık bulmuş Türkiye'de yapılan anketlerde en güvenilir ülke sıralamasında Azerbaycan birinci sıraya yükselmiştir. Kadir Has Üniversitesi tarafından 2013-2020 yılları arasında yapılan kamuoyu anketine göre, "Türkiye'ye en yakın dost ülke hangisidir" sorusuna, 2013 yılında %28 ile Azerbaycan gelirken bu oran 2020 yılında oran %65,2 olmuştur.¹⁸⁷ Sekiz yıl içerisinde Türkiye'de Azerbaycan'ı dost ve kardeş ülke algılayan sayısında nerede ise üç kat artış olmuştur.

¹⁸⁴ "Türkiye Azerbaycan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi", ORSAM, 24.10.2011 <https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-azerbaycan-yuksek-duzeyli-stratejik-isbirligi-konseyi/> (Erişim tarihi 13.12.2020)

¹⁸⁵ Kasım Kamer, "**İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri**", Der: Çağrı Erhan, **Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı, İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 141.

¹⁸⁶ Çelikpala, a.g.e., s. 277.

¹⁸⁷ "Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması", 17 Haziran 2020, https://www.khas.edu.tr/sites/khas.edu.tr/files/inline-files/DPA2020_BASIN%5B1%5D_0.pdf Erişim tarihi: 17.03.2021

Bu önemli veri Azerbaycan'ın kurucu devlet başkanı olarak kabul edilen Haydar Aliyev'in "*iki devlet tek millet*" ifadesinin reel olarak gerçekleştiğini göstermektedir.

2009 yılında yaşanan krizden sonra iki devletin artan ilişkilerinin somut yatırımlara dönüşmesi meyvelerini verirken ilişkilerin stratejik boyutu da derinleşmiştir. Kriz döneminde karşılıklı beyanatlar ve çözüm noktasındaki çabalar ilişkilerin çok boyutlu hale gelmesini ve derinleşmesini sağlamıştır.

2010 yılından sonra yaşanan en önemli üç olayda iki ülkenin tavrını inceleyecek olursak; Birinci olayda 24 Kasım 2015 tarihinde Türk hava sahasını ihlal eden SU-24 tipi Rus savaş uçağı Türk F-16 savaş uçağı tarafından düşürülmüştür. Rusya tarafından yapılan açıklamada hava sahası ihlalinin olmadığı iddia edilmiş ve devlet başkanı Putin "*sırtımızdan vurulduk sonuçları ağır olacak*" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.¹⁸⁸ İlk başlarda ABD ve AB tarafından destek mesajları gelmesine rağmen sonrasında Türkiye'ye desteği kesen batı bloğunun tavrı sadece temenni mesajları ile sınırlı kalmıştır. Türkiye ile Rusya arasında gerilen ilişkiler ancak 2016 yılında yapılan kanlı darbe girişiminden sonra Rusya'nın darbeyi kınaması ve meşru hükümetin yanında olduğunu belirtmesi ile tekrar normale dönebilmiştir. "*Uçak krizi*" sonrasında Türkiye'ye her türlü desteği verebileceğini söyleyen Azerbaycan en zor zamanda en güçlü komşusuna rağmen Türkiye'nin yanında yer almış ve Türk-Rus ilişkilerinin düzelmesi için azami çaba sarf etmiştir.¹⁸⁹ İkincisi 2016 yılında Türkiye'de gerçekleşen kanlı darbe girişimidir. Fettulahçı Terör Örgütü tarafından Türkiye'nin seçilmiş hükümetini alaşağı etmeye yönelik yapılan kalkışmada Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı resmi açıklama yaparak demokratik yöntemlerle başa gelmiş meşru hükümete karşı yapılan bir darbe olarak nitelendirmiş ve hükümetin yanında olduklarının mesajını darbenin hemen sabahında vermişlerdir.¹⁹⁰ Cumhurbaşkanı Aliyev de bir mektup göndererek darbe kalkışmasının bir cinayet olduğunu Azerbaycan'ın kardeş Türkiye'nin yanında olduğunu belirtmiştir.¹⁹¹ Terör örgütünün Azerbaycan'daki faaliyetleri

¹⁸⁸ "Uçak Krizi patladığından beri Erdoğan ve Putin neler söyledi"? CNN Türk, 30.11.2015, <https://www.cnnturk.com/dunya/ucak-krizi-patladigindan-beri-erdogan-ve-putin-neler-soylediler> Erişim tarihi: 17.03.2021

¹⁸⁹ İmambeyli, **a.g.m.**, s. 6.

¹⁹⁰ Novruz Məmmədov: "**Azərbaycan Türkiyədəki hərbi çevriliş cəhdini qətiyyətlə pisləyir və qəbul edilməz Sayır**" 16.07.2016, <https://1news.az/az/siyaset/20160716030610421.html> Erişim tarihi: 17.03.2021

¹⁹¹ "Aliyev'den Kınama", 16.07.2016 Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyevden-kinama/608889> Erişim tarihi: 17.03.2021

sonlandırılmış, bu tavır Türkiye’de takdir toplamıştır. İlişkilerin samimiyetini gösteren üçüncü önemli olay ise 2020 yılında Karabağ’ın Ermeni İşgalinden kurtarılması için Azerbaycan tarafından verilen mücadelede Türkiye’nin açık ve net bir şekilde Azerbaycan’ın yanında yer almasıdır. Yıllar içerisinde Türkiye ile Azerbaycan arasında yapılan askeri tatbikatlar ve ordunun modernize edilmesi gibi destekler devam etmiştir. Karabağ Zaferi aslında yılların birikimi ve uluslararası konjonktürün iyi okunmasının önemli bir sonucudur. *Türkiye’nin Azerbaycan’a verdiği kararlı, tutarlı, çözüm odaklı desteğin sonucunda Dağlık Karabağ’ın Ermenistan işgalinden kurtarıldığını, asırlık hayal olan Nahçıvan koridorunun açılmasının da Türk dış politikası açısından Kafkasya’dan Orta Asya’ya uzanan bölgede yeni dönemin başlangıcı* olmuştur.¹⁹² Son yıllarda yaşanan bu üç önemli olayda görüldüğü üzere 2010 yılında yapılan YDSK anlaşmasının tam olarak hayata geçirilmesinin olumlu sonuçlarından iki ülke de azami derecede faydalanmıştır. Bölgesel ve küresel etki alanları somut projelerin hayata geçirilmesi ile daha da artmıştır. Kriz dönemlerinde iki ülkenin en üst düzeyde olaylara müdahil olması ve kamuoylarının duyarlılık düzeyinin giderek yükselmesi derin bir ittifak ve stratejik ortaklığın sonucudur.

Bu başlık altında son olarak iki ülkenin bölgesel ve küresel ölçekte birlikte yer aldığı örgütleri de kısaca belirtecek olursak; Çok boyutlu ilişkileri olan iki devletin ortaklıklar ve işbirliği kurduğu, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Bileşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Asya İşbirliği Diyalogu, İslam İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası örgütler bulunmaktadır.¹⁹³ Diplomatik ilişkiler başta olmak üzere diğer ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayan ve Türkiye ile Azerbaycan’ın da kurucusu ve üyesi olduğu 1992 yılında ilk olarak Türkçe konuşan devlet başkanları zirvesi çalışmaları ile başlayan 2009 yılında nihayete ermesi ile oluşan Türk Keneşi önemli

¹⁹² “Karabağ zaferi 2020 Türk dış politikasının en büyük kazanımı oldu”, 30.12.2020, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/karabag-zaferi-2020-turk-dis-politikasinin-en-buyuk-kazanimi-oldu/2093171> Erişim tarihi: 17.03.2021

¹⁹³ Ulviye Aydın, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016):Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt: 6 Sayı: 13, Mayıs 2018, Sayfa: 38 – 62. (çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/331323816_TURKIYE_AZERBAYCAN_ILISKILERININ_SON_ON_YILI_2006-2016_KARDESLIKTEN_STRATEJIK_ISBIRLIGINE_UZANAN_YOL Erişim tarihi: 06.02.2021

bir uluslararası bölgesel kuruluş olmuştur.¹⁹⁴ Türk Keneşi (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi)¹⁹⁵ ayrıca güvenlik ve istikrarın amaç edinildiği AGİT gibi kurumlara da Azerbaycan ile birlikte hareket ederken özellikle Azerbaycan'ın haklılığını dünyaya duyurmaya yönelik lobi faaliyetleri yürütmüştür.¹⁹⁶ İki devlet üyesi olduğu bölgesel ve küresel örgütler aracılığı ile ittifaklarını genişletirken, Azerbaycan'ın NATO'ya üyelik talebi, İKÖ Genel Sekreterliği, GUAM Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü üyeliği, Türkiye tarafından desteklenmiştir.¹⁹⁷

2.2.2 Enerji Boyutu ve Ekonomik İlişkiler

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan'ın dünya ekonomisi ile tanışması ve birleşmesi için Türkiye azami çaba sarf etmiştir. Sahip olduğu tecrübeyi Azerbaycan ile paylaşmış ve ticaretinin gelişmesi için pek çok ikili anlaşma imzalamıştır. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu ve Azerbaycan'ın sahip olduğu en önemli ekonomik değer ise enerji kaynaklarıdır. Dünyanın sayılı petrol ve doğalgaz yataklarına sahip olan Azerbaycan özellikle bağımsızlığından sonra hidrokarbon varlığını ekonomisinin en önemli silahı olarak kullanmış ve dış politikasını dahi enerjinin gücü şekillendirmiştir. Azerbaycan'ın tarih boyunca uğradığı işgallerin sebeplerinden biri de enerji kaynaklarıdır.¹⁹⁸ Enerji kaynakları aynı zamanda Azerbaycan'ın kalkınmasının, dış politikasının en önemli anahtarı ve jeopolitik gücüdür. Kapalı kara devleti özelliklerini taşıyan Azerbaycan için Türkiye Avrupa'ya ve Akdeniz'e açılmanın en güvenli yolu olmuştur.

Sovyetlerin dağılması ile birlikte Güney Kafkasya'nın en büyük doğalgaz ve petrol yataklarına sahip ülkesi Azerbaycan uluslararası enerji firmalarının akınına uğramıştır. ABD enerji Bakanlığı verilerine göre Hazar Denizi'nde ispatlanmış ve

¹⁹⁴ Çiğdem Şahin, “Uluslararası Örgüt İşlevleri açısından Türk Keneşi (Türk Konseyi)” ,Ed: A. Vecdi CAN, Köksal ŞAHİN, Muhammed Kürşad UÇAR, **Uluslararası Türk Dünyası, Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı**, 28-29 Ekim 2015 Bakü/Azerbaycan, s. 1165. (çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/338856461_ULUSLARARASI_ORGUT_ISLEVLERI_ACISINDAN_TURK_KONSEYI_TURK_KENESI Erişim tarihi: 28.01.2021

¹⁹⁵ “Türk Keneşi, Organizasyon Tarihçesi”, <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi> Erişim tarihi: 28.01.2021

¹⁹⁶ “Ermenistan İşgali Altındaki Azerbaycan Toprağı Yukarı Karabağ'da 31 Mart 2020 Tarihinde Düzenlenmesi Öngörülen Sözde Seçimler Hk”. No: 82, 30 Mart 2020, TC Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/no_82_-_yukari-karabag-da-duzenlenmesi-ongorulen-sozde-secimler-hk.tr.mfa, Erişim tarihi: 17.02.2021

¹⁹⁷ “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Ortak Bildiri”, 13.04.2004, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/6204/turkiye-cumhuriyeti-ile-azerbaycan-cumhuriyeti-arasinda-ortak-bildiri> 17.03.2021

¹⁹⁸ Alaeddin Yalçınkaya, **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Bağlam Yayıncılık. Ankara, 1988, s. 270-271.

potansiyel 219 milyar varil rezerv bulunmaktadır.¹⁹⁹ Petrol rezervleri itibarı ile Azerbaycan'ın keşfedilen ve kanıtlanan petrol miktarı 7 milyar varil olup dünya sıralamasında % 0,4 oran ile 20. sırada yer almaktadır.²⁰⁰ Diğer taraftan Azerbaycan'ın dış ticaret verilerine bakıldığında enerjinin ülke için ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. 2019 yılı uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre Azerbaycan ihracatının %90'ı petrol ve doğalgaz satışından elde edilmektedir.²⁰¹

Devletlerarasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin seviyesi ekonomik faaliyetlerin tesiri altında kalmaktadır.²⁰² Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin en somut göstergelerinden biride ekonomik ilişkilerdir. İki ülkenin ilişkilerini gelişmesinde en ölçülebilir olan rakamlarla net bir şekilde ortaya konulabilen ve ne kadar geliştiği konusunda bize fikir verebilen alanların başında gelmektedir. Türkiye-Azerbaycan arasında her ne kadar siyasi ve askeri ilişkiler ön planda görünse de aslında ilişkilerin temelinde ekonominin yönlendirdiği görülmektedir. Ekonomik ilişkilerin güçlenmesi beraberinde diğer ilişkilerinde daha sağlam bir zemine oturmasını sağlamaktadır.²⁰³ Azerbaycan bağımsızlığını kazanmadan önce de Türkiye ile ekonomik ilişkiler kurma gayretinde olmuştur. İki ülke arasında iki yüzün üzerinde ekonomik ve işbirliği anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Bağımsızlığından hemen sonra yeni liberal sisteme adapte olabilmesi ve reformların yapılması için Türkiye iki önemli kurumunu Eximbank ve TİKA'yı devreye sokmuştur.

İki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerin temelini 1 Kasım 1992 tarihinde imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasından Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması oluşturmaktadır.²⁰⁴ Anlaşmaya göre taraflar ilişkilerini mevcut mevzuatlar dâhilinde ticari ilişkilerini uzun vadeli

¹⁹⁹ Necdet Pamir, **Güney Kafkasya'nın Enerji Boyutu**, Güney Kafkasya'ya Güncel Bakış Sempozyumu, T.C Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü Harp Akademileri Basım Evi Yeni Levent – İstanbul 2006, s.16-18. (çevrimiçi) https://www.msu.edu.tr/saren2/files/sempozyum_yayinlari/Guney_Kafkasyaya_Guncel_Bakis_Ocak2005.pdf Erişim tarihi: 01.02.2021

²⁰⁰ “Dünya petrol rezerv sıralamaları- Azerbaycan” wordometer, <https://www.worldometers.info/oil/azerbaijan-oil/#oil-reserves> (Erişim tarihi: 10.12.2020)

²⁰¹ “Azerbaijan Energy profile”, International Energy Agency, <https://www.iea.org/reports/azerbaijan-energy-profile>, Erişim tarihi: 09.01.2021

²⁰² Gökhan Yıldız, “**Azerbaycan-Türkiye Ticari-Ekonomik İlişkilerin Potansiyeli Altında**”, Anadolu Ajansı, 29.11.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-turkiye-ticari-ekonomik-iliskileri-potansiyelin-altinda/1324764>, Erişim tarihi: 17.0.2021

²⁰³ Araz Aslanlı, “**Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri**” Yönetim ve Ekonomi - Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (Cilt. 25, Say. 1), s.16.

²⁰⁴ “Milletlerarası Sözleşme”. Resmi Gazete. (1993a). 23 Ocak. Sayı: 21474.

dengeli ve istikrarlı bir şekilde geliştirmiştir. Akabinde dönemin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebu Feyz Elçibey tarafında imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması” da ticari ilişkilerin geliştirilmesine dair maddeler barındırmaktadır.²⁰⁵ Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev’in 8-10 Şubat 1994 tarihlerinde gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında da ekonomik ilişkiler açısından önemli anlaşmalar yapılmıştır. 9 Şubat 1994 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev tarafından 10 yıl süre için imzalanan “Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma” ile ekonomi ve ticareti ilgilendiren maddeler bulunmaktadır. Bu anlaşmanın 11.-14. maddelerinde ekonomik ilişkiler düzenlenmiştir.²⁰⁶ Taraflar ticari ve ekonomik işbirliğinin iki ülke arasındaki ilişkilerin önemli bir parçasını olduğunu, mevcut ticaret hacminin yükseltilmesini, potansiyelin kullanılmasını, yatırım ortamının iyileştirilmesini karşılıklı olarak teyit etmişlerdir.

SSCB döneminde petrol ve doğalgaz taşıma hattı Rusya’nın menfaatleri doğrultusunda Novorossisk boru hattı aracılığı ile yapılmıştır. SSCB’nin dağılması Azerbaycan’a kendi politik ve ekonomik menfaatlerine uygun olarak yeni bir hat inşa etme fırsatı sunmuştur. Azerbaycan bağımsızlığından sonra enerji boru hatlarını çeşitlendirerek gelebilecek olan dış etkilere karşı zararı minimize etmeye çalışmıştır.²⁰⁷ 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul’da yapılan AGİT Zirvesinde Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve ABD devlet başkanları tarafından imzalanan Bakü-Ceyhan petrol boru hattı anlaşmasıyla 1730 km uzunluğunda boru hattının 2005 yılından devreye alınması Azerbaycan’a enerji transferi anlamında

²⁰⁵ Araz Aslanlı, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri”, Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Nisan 2018, https://www.researchgate.net/publication/324812615_TURKIYE-AZERBAYCAN_EKONOMIK_ILISKILERI/link/5da8055492851caa1baa6f17/download Erişim Tarihi: 27.12.2020

²⁰⁶ “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna İlişkin Karar”, Resmi gazete sayı 21578, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603905.pdf Erişim tarihi: 27.12.2020

²⁰⁷ Hasan Selim Özütem, “Hazar Havzası: Enerji Kaynakları Ve Ekonomik Yansımaları”, 21. Yüzyıl Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum bildirileri, Eko Avrasya, 02-05- Lefke, K.K.T.C, s.481-487.

büyük avantaj sağlamıştır.²⁰⁸ Türkiye ile Azerbaycan ve Gürcistan'ın da yer aldığı Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı aynı zamanda bölgede istikrarın sağlanmasında da önemli işlev görmektedir. Bu boru hattı ile Avrupa ülkelerine aktarılan enerji aynı zamanda istikrarı güveni ve boru hattı diplomasisini doğurmuştur.²⁰⁹ 18 Eylül 2002 tarihinde temeli atılan ve Temmuz 2006 tarihinde hizmete başlayan dünyanın önemli petrol taşıma hatlarından olan Bakü- Tiflis-Ceyhan boru hattı Azerbaycan petrolünü Akdeniz üzerinden dünyaya ihraç olmasını sağlamaktadır.²¹⁰ Hukuki temelleri 2000 yılında tamamlanan projenin hayata geçmesinin bir sonucu da Türk boğazlarındaki gemi trafiğinin azalması ve deniz seyir güvenliğine katkı sunmasıdır.²¹¹ Diğer önemli bir projede TANAP projesidir. Hazar Denzinde yer alan Şah Deniz II sahasından çıkan Azeri gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırma projesidir. Bu hattın diğer bir önemi ise ilerleyen zaman diliminde Türkmen, İran hatta Katar gazının da bu hatta bağlanacak olmasıdır. Şah Deniz'inde çıkarılacak gazdan TPAO ya %19,9'luk bir pay verilmiştir.²¹² Enerjinin ipek yolu olarak adlandırılan TANAP boru hattı Azerbaycan'dan Avrupa'ya uzanan 3500 kilometrelik enerji koridorunun temeli olup Türkiye ile Azerbaycan'ın Anadolu'ya atılan imzası olarak tanımlanmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki Bakü-Tiflis-Ceyhan, (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) enerji hatları ve Trans Adriyatik (TAP) boru hattına bağlanacak Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP) sadece iki ülke arasındaki ilişkilerle ilgili değildir. Bilakis Avrupa ile de direkt ilgilidir ve iki ülkeyi güçlü kılmaktadır.²¹³

²⁰⁸ Elnur, Kazımlı “Azerbaycan’ın jeopolitik konumu ve Karabağ sorunu”, TASAM- Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 27.06.2018, s.105,

https://tasam.org/Files/Icerik/File/Pages_from_karadenizkafkaskong_pdf_9d8f1acf-2ae7-4c72-bea0-33b8b232aacc.pdf, Erişim Tarihi: 11.11.2020 105

²⁰⁹ Ulviye Aydın, “AB Enerji politikaları: Bakü Petrolünün Lojistik Boyutu”, Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 10, Sayı 40: 35-66. s. 27- 30. (çevrimiçi) https://www.academia.edu/10004544/Avrupa_Birli%C4%9Fi_nin_Enerji_Politikalar%C4%B1_Bak%C3%BC_Petrollerinin_Lojistik_Boyutu Erişim tarihi: 09.01.2021

²¹⁰ Ömer Göksal İşyar, “Azerbaycan ve Dış Politikası” ed: Tayyar Arı, Orta Asya ve Kafkasya, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 69-70.

²¹¹ Mikail, Tazegül, a.g.e s.54.

²¹² Nuray Erdoğan, “TANAP Projesinin Türkiye Azerbaycan Enerji Politikalarında Yeri ve Önemi”, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: Temmuz 2017 Cilt-Sayı: 10(3) s. 10-26.

²¹³ Ulviye Aydın, “Türkiye Ve Azerbaycan Arasında Ulaştırma İşbirliği: Çağdaş İpek Yolu Üzerine Bölgesel Ve Küresel Bir Analiz”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bahar 2017, Sayı: 19, s.207-223 (çevrimiçi), <https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/sobedergi/file/19%20Son/14.pdf> Erişim tarihi: 06.02.2021

Türkiye ve Avrupa'nın enerji arz güvenliğini arttırırken, bölge kalkınmasına büyük katkı sağlamıştır.²¹⁴

Diğer taraftan Azerbaycan Bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkiye tarafından yoğun bir ilişki içerisine girilmesi ve ticaret rakamlarının arttırılması konusunda her ne kadar yoğun çaba sarf edilmiş olsa da karşılıklı ticaret hacimleri istenilen seviyelere ulaşmamıştır. Ticari ilişkiler için konulan hedeflere ve karşılıklı iyi niyet beyanları rağmen istenilen etki yaratılamamıştır. Enerji ve ulaştırma yatırımları konusunda çok büyük mesafeler alınmış ve büyük ölçekli projeler hayata geçmiş olmasına rağmen ticaret konusunda hedeflenenin tam olarak gerçekleşmemesinde bazı önemli kurumsal zafiyetler bulunmaktadır. Bu eksikliklerin farkında olan iki devlet, ilişkilerde kurumsal yapıların oluşmasına zemin hazırlayan en önemli anlaşmayı “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım” 2010 yılında imzalamışlardır.²¹⁵ Devam eden süreçte yapılan yatırımların büyük sermaye gerektiren stratejik sektörlerde yoğunlaştığı görülmektedir.²¹⁶ İki ülkenin ekonomik yapısı, coğrafya ve değerler noktasında birbirini tamamlar niteliktedir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan'a Türk müteşebbislerin ilgisi artmış ve Türkiye, Azerbaycan'da en çok yatırım yapan yabancı devlet konumuna gelmiştir.²¹⁷ Enerjide dışa bağımlı olan Türkiye, enerji tedariki konusunda kaynak ve ülke çeşitliğini özel önem vermektedir. Enerji geçiş ülkesi olmaksızın enerji koridoru ve piyasaya belirleyen bir anlayışa sahiptir. Azerbaycan ile kurduğu ilişki sayesinde enerji konusunda uluslararası bir aktör olarak kabul görmeye başlamıştır.²¹⁸ Uluslararası enerji piyasasında kabul gören bir aktör olması Azerbaycan'ın Türkiye üzerinden dünyaya ulaştırılan enerji hatlarının büyük payı vardır.

²¹⁴ “Dünyanın Konuştuğu Proje TANAP”, http://www.tanap.com/content/file/TANAP_WEB_201812.pdf (Erişim tarihi 13.12.2020)

²¹⁵ “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın onaylanması”, Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2011/1792, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/05/20110528M1-30.htm> Erişim tarihi: 01.03.2021

²¹⁶ Araz Aslan, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri Stratejik Boyutlar Kazanıyor”, Anadolu Ajansı, 10.01.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-azerbaycan-ekonomik-iliskileri-stratejik-boyutlar-kazaniyor/1698615> Erişim tarihi: 27.12.2020

²¹⁷ Sinan Oğan, “Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi Ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri”, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, ilkbahar 2001, Cilt: 7, Say 1, s. 56-85. (çevrimiçi) <http://www.21vyte.org/assets/uploads/files/056-85%20sinan.PDF> Erişim tarihi: 29.01.2021

²¹⁸ Vugar Savzaliyev, “Türkiye İle Rusya Arasındaki Doğal Gaz İş Birliğinin Önemi Açısından Batı Hattı ve Türk Akımı”, ed: Emine İnanır, Osman Köse, Yasemin Ulutürk, Siyasal, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya -2-, Berikan Yayınevi, 2019, Ankara, s. 83-85.

Azerbaycan’da faaliyet gösteren Türk girişimcisinin önemli bir katkısı da Azerbaycan’ın serbest piyasa ekonomisine geçişinde tecrübeleri ile destek olmalarıdır.²¹⁹ Önemli sektörlerin tamamında faaliyet gösteren Türk firmaları yaptıkları yatırımlar sayesinde Azerbaycan ekonomisinin büyümesine katkı sunmuştur. Türk inşaat firmalarının Azerbaycan’da büyük yatırımları bulunmaktadır. Hizmet ve ulaşım başta olmak üzere Azerbaycan’daki en büyük yabancı sermayeli şirketler Türkiye kökenlidir. Sektör çeşitliliği açısından bakıldığında da en fazla firma Türkiye’denir.²²⁰ Azerbaycan’ın ise, turizm sektörü, medya ve enerji olmak üzere Türkiye’de büyük yatırımları bulunmaktadır.²²¹ Türkiye’nin artan üretim hacmi nedeni ile enerjiye daha fazla ihtiyaç duyması iki devletin enerji ilişkilerini istikrarlı kılmaktadır. Diğer taraftan Azerbaycan ekonomisinin enerjiye bağlı ve bağımlı olması da Türkiye’ye olan enerji işbirliğini artırmaktadır. Azerbaycan’ın batıya açılan kapısı enerji hatları sayesinde güçlenmiştir. Azerbaycan ile olan ticaretin ve ekonomik faaliyetlerin güçlenmesi Türkiye’nin Kafkasya stratejisine hizmet etmektedir.²²²

Diğer önemli bir mevzu ise; iki ülkenin dış ticaretle ilgili mevzuatlarından kaynaklanan sektörel kısıtlama ve gümrük vergileridir. Özellikle iş dünyasının yüksek gümrük vergilerinden şikâyetçi olduğu ve iki ülke ticaretini olumsuz etkilediği bilinmektedir. Diğer Türki cumhuriyetlerden aynı dönemde bağımsızlığını kazanan Özbekistan ve Türkmenistan ile ticaret hacmi sonradan yüksek ivme kazanmış olmasına rağmen Azerbaycan ile olan dış ticarete bu hız daha yavaş kalmıştır.²²³ Rusya’nın Azerbaycan ile olan ticaretinde gümrüksüz mal ihraç edebilmesi, İngiltere ve ABD’nin enerji yatırımlarından dolayı bazı ayrıcalıklara sahip olduğu bilinmektedir. Türkiye’nin en büyük avantajı ise Azerbaycan ile olan

²¹⁹ Mikail, Tazegül, **a.g.e** s.54.

²²⁰ Mikail, Tazegül, **a.g.e** s.75.

²²¹ Tahsin Karabulut, “**Türkiye ve Azerbaycan Ticari İlişkilerinin Gelişme Potansiyeli Üzerine bir Değerlendirme**”, ed: Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, s. 224-230.

²²² Ekrem Ersin Cesur, “**Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki İlişkilerin Ekonomi Politikası**”, ed: Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, s.246-256.

²²³ Ulviye Aydın, “**Türkiye, Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016):Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol**”, AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt: 6 Sayı: 13 Sayfa: 38 - 62 Mayıs 2018,

(çevrimiçi)

https://www.researchgate.net/publication/331323816_TURKIYE_AZERBAYCAN_ILISKILERININ_SON_ON_YILI_2006-2016_KARDESLIKTEN_STRATEJIK_ISBIRLIGINE_UZANAN_YOL Erişim tarihi:

06.02.2021

ticaretinde ürün çeşitliliğine en yüksek derecede sahip olan ülke olmasıdır.²²⁴ Yine de İki ülkenin son yirmi yıllık ilişkilerine bakıldığında aslında en büyük kazanımın Azerbaycan'ın en çok ihtiyaç duyduğu ve jeopolitik olarak iki ülkeyi de güçlendiren projelerin devreye alınmış olmasıdır. Özellikle uluslararası enerji piyasasında Azerbaycan ve Türkiye'nin Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile Hazar gazını dünya piyasalarına ulaştırılması ilk oyun değiştirici hamle ve iki devlet ilişkilerinde mihenk taşı işlevi görmüştür.²²⁵ Türkiye'nin Azerbaycan ile olan enerji anlaşmaları ve oynadığı rol Azerbaycan'ı Güney Kafkasya'nın en güçlü devleti yapmıştır.²²⁶

İki devlet arasında ticareti ve diğer ilişkilere ivme kazandıracak olan, Türkiye-Azerbaycan arasında karşılıklı vize muafiyeti anlaşması 25 Şubat 2020 tarihinde Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanmıştır. Bu vesile ile iki ülke vatandaşları 90 gün boyunca vizesiz kalabilecekken beraberinde ekonomik iş ve işlemleri de arttıracaktır.²²⁷

2019 verilerine göre GSMH sıralamasında 89. sırada yer alan Azerbaycan dünya ekonomisine %0.0545 oranında katkı sağlamaktadır.²²⁸

Tablo 1: Azerbaycan Ekonomik Verileri

GSYİH	48 milyar \$ (2019)
KİŞİ BAŞINA GSYİH	4.480 \$ (2019)
GSYİH BÜYÜME HIZI	2,2 % (2019)
ENFLASYON ORANI	- 0,2 % (2019)
İŞSİZLİK ORANI	6 % (2019)

²²⁴ “Azerbaycan Ülke Raporu”, Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, Aralık, 2018, s. 10.

²²⁵ Ulviye Aydın, “Türkiye- Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol, AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt: 6 Sayı: 13 Sayfa: 38 - 62 Mayıs 2018,

(çevrimiçi), https://www.researchgate.net/publication/331323816_TURKIYE_AZERBAYCAN_ILISKILERININ_SON_ON_YILI_2006-2016_KARDESLIKTEN_STRATEJIK_ISBIRLIGINE_UZANAN_YOL Erişim tarihi: 06.02.2021

²²⁶ Bülent Aras, Pınar Akpınar, “The Relations between Turkey and the Caucasus”, perception journal of International Relation, Autumn 2011, Volume XVI, Number: 3, pp:53-68.

https://www.researchgate.net/publication/259910583_The_Relations_between_Turkey_and_the_Caucasus Erişim Tarihi: 01.02.2021

²²⁷ “Ülke Masaları Bülteni”, T.C. Ticaret Bakanlığı, Haziran 2020, Sayı: 19 s. 15.

https://dtuegm.ticaret.gov.tr/data/5ef0b88413b8761ddcfd2671/%C3%9Cİlke_Masalar%C4%B1_B%C3%BCİteni_Haziran2020_Say%C4%B119.pdf Erişim tarihi: 27.02.2021

²²⁸ “Country Data Azerbaijan”, <https://data.worldbank.org/country/azerbaijan>, Erişim tarihi: 27.02.2021

TOPLAM İHRACAT	19,6 milyar \$
TOPLAM İTHALAT	13,6 milyar \$
AZERBAYCAN'IN TÜRKİYE'DEN İTHALATI	1,6 milyar \$
AZERBAYCAN'IN TÜRKİYE'YE İHRACATI	2,9 milyar \$

- **Kaynak:** T.C. Ticaret Bakanlığı “Ülke Masaları Bülteni”, Haziran 2020, Sayı: 19 s. 15.

https://dtuegm.ticaret.gov.tr/data/5ef0b88413b8761ddcfd2671/%C3%9Cİke_Masalar_%C4%B1_B%C3%BCİteni_Haziran2020_Say%C4%B119.pdf Erişim tarihi: 27.02.2021

Dünya Ticaret Örgütü verileri göre Azerbaycan'ın dış ticareti 2000'li yılların başında 3 milyar dolar civarında iken 2011 yılında 34 milyar dolar seviyelerine kadar çıkabilmiştir. 2019 yılında 20 milyar dolar ihracat gerçekleştiren Azerbaycan'ın toplam ihracat kalemleri içerisinde 17.800 milyar dolarlık kısmını petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın toplam dış ticaretinde %90'a yakın kısmını petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır.²²⁹ Azerbaycan'ın en büyük ihracat ortağı %28 oranı ile İtalya'dır. İkinci sırada Türkiye gelmektedir. Türkiye'nin oranı %14,5 olup 2,6 milyar dolar civarındadır.²³⁰ Türkiye'den sonra, İsrail, Hindistan, Almanya ilk beş ihracat ortağı arasında yer almaktadır. Türkiye ile Azerbaycan'ın son yirmi yıllık dış ticaretini gösteren tabloda aşağıda verilmiştir.

Tablo 2: İki Ülkenin Son Yirmi Yıllık Dış Ticaret Miktarları

Yıl	Türkiye'nin İhracatı	Türkiye'nin İthalatı	Hacim
2001	148	67	215
2002	156	83	239
2003	195	107	302

²²⁹ “Dünya Ticaret Örgütü Veri Bankası”, <https://data.wto.org/?idSavedQuery=18ad2153-0c39-4d2a-a32b-2f1f469c7caa/> Erişim tarihi: 27.02.2021

²³⁰ “Merchandise Exports by Country”, Azerbaijan Exports 2019 https://trendeconomy.com/data/export_h2?time_period=2019&reporter=Azerbaijan&trade_flow=Export&commodity=TOTAL Erişim tarihi: 27.02.2021

2004	225	182	332
2005	313	276	589
2006	385	388	773
2007	624	1.056	1680
2008	807	626	1433
2009	907	107	1014
2010	771	170	941
2011	1.302	455	1757
2012	1.520	600	2120
2013	1.463	526	1989
2014	1.287	502	1789
2015	1.171	304	1475
2016	1.182	1.132	2314
2017	1.273	1.393	2666
2018	1.498	1.825	3323
2019	1.646	2.862	4508
2020	1.562	2.597	4159

- **Kaynak:** Birleşmiş Milletler Dış Ticaret İstatistiklerine göre Azerbaycan-Türkiye son yirmi yıllık ihracat ithalat rakamları (milyon dolar) United Nation, Department of Economics and social Affairs, Statistic Division Trade statistics, <https://comtrade.un.org/data/> Erişim tarihi: 24.03.2021 ²³¹

2001 yılında 215 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 2019 yılında en tepe noktasına ulaşarak 4 milyar 159 milyon dolara çıkmıştır. 2016 yılına kadar sürekli Türkiye'nin ihracatı daha yüksek çıkarken özellikle yeni enerji hatlarının devreye alınması ve Türkiye'nin Azerbaycan'dan gaz alımının artması ile denge Azerbaycan lehine dönmüştür. Artan enerji talebi ve yeni boru hatlarının hayata geçmesi ile dış ticaret artışının giderek yükselmesi beklenmektedir. İki devlet arasında artan dış ticaret hacmini kur etkisi, devletlerin uyguladıkları gümrük kanunları ve doğal olarak dünya üzerinde etki gösteren büyük ekonomik krizler başta olmak üzere olumsuz etkilenmiştir. Dış ticaret verisi yada hacmi noktasında diğer bir sorun ise ilgili resmi

²³¹ United Nation, Department of Economics and social Affairs, Statistic Division Trade statistics, <https://comtrade.un.org/data/> Erişim tarihi: 24.03.2021

kurumların dahi birbirleri ile uyuşmayan rakamlar açıklamasıdır. Bunun temel nedeninin ülkelerin ihracat rejimi ve iç mevzuatlarından kaynakladığı tahmin edilmektedir. İki ülkenin dış ticaret konusunda mevcut potansiyelleri çok iyi kullandığı söylenemez. Bu durum iki ülkenin resmi ağızlarından zaman zaman telaffuz edilmiştir.²³²

Tablo 3: Türkiye'nin Azerbaycan'a Sektörel İhracatı

SEKTÖR (Milyon Dolar)	2016	2017	2018	2019	2020
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	292.414,9	304.335,5	306.808,3	322.043,32	400.514,66
Makine ve Aksamları	89.543,8	142.011,0	152.020,2	172.534,73	166.869,84
Elektrik Elektronik	124.516,9	154.833,9	143.368,9	170.989,93	169.977,07
Otomotiv Endüstrisi	42.442,1	56.506,8	62.635,0	137.538,84	108.575,37
Mobilya, Kâğıt ve Orman Ürünleri	118.789,3	10.9121,8	12.3534,3	126.447,79	129.496,53
Çelik	73.353,6	101.677,2	101.774,3	118.422,63	100.997,38
Demir ve Demir Dışı Metaller	83.054,9	81.787,7	95.918,5	96.807,01	100.048,48
İklimlendirme Sanayii	69.036,0	88.810,4	99.277,2	92.368,06	102.680,60
Savunma ve Havacılık Sanayii	83.617,0	34.142,5	63.409,3	88.675,98	260.839,32
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar	65.790,8	73.507,4	77.826,8	84.737,89	100.647,37

- **Kaynak:** Türkiye İhracat Meclisi rakamlarına göre Azerbaycan'a son beş yıllık sektör ihracat rakamları, Ülkelere Göre Sektör İhracat Rakamları", Azerbaycan, <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari> Erişim rakamları: 28.02.2021

Türkiye İhracatçıları Meclisi'nin verilerine göre oluşturulan Tablo 3'de görüldüğü üzere Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatında en büyük avantajı çok sektörlü ve sürekli artan oranda bir ihracat deseniye sahip olmasıdır. Diğer göze çarpan önemli

²³² Araz Aslanlı,, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri” Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt. 25, Sayı. 1, 2018, s. 23.

artış ise “savunma ve havacılık sanayi” sektöründe görülmektedir. Son beş yılda %215 oranında artış sağlamıştır.²³³ Ticaret Bakanlığı verilerine göre ilk on sektör arasında yer alan makineler ve mekanik parçalar, elektrikli cihazlar, otomotiv, plastik ve mamulleri ve demir çelik ürünleridir. Bu sektörler arasından son 5 yılda yıllık ortalama %18 büyüme ile otomotiv en yüksek artışı göstermiştir. Otomotivdeki artışı yıllık ortalama %12 büyüme ile makineler ve yıllık ortalama %10 ile elektrikli cihazlar sektörü izlemiştir.²³⁴ Türkiye’nin Azerbaycan’dan ithalatına baktığımız da ise %79,2’sini ham petrol ve doğalgaz oluştururken, %3,6’sını işlenmemiş pamuk, % 3,2’sini işlenmemiş alüminyum en önemli ilk üç sırayı oluşturmaktadır.²³⁵

İki devletin ekonomik ilişkiler sadece dış ticaret rakamları ile sınırlı değildir. Azerbaycan’ın en önemli kamu binaları, başkanlık sarayları, milli meclisin restorasyonu, Türk firmalarınca yapılmıştır. Türk firmaları altyapı yatırımı hava alanı inşası, yol, su, elektrik, enerji nakil hatları gibi sahalarda çok önemli projeler gerçekleştirmişlerdir. Türk müteahhitlik firmaları 2019 yılına kadar Azerbaycan’da yaklaşık 12 milyar dolar değerinde 363 adet proje üstlenmişlerdir.²³⁶ Bu konuda diğer önemli bir alan ise Türkiye’nin Azerbaycan’daki yatırımlarıdır. Türkiye’nin son on yıl içerisinde Azerbaycan’a yatırımlarının büyük kısmı petrol ve doğalgaz sektörlerine yapılan yatırımlardan oluşmaktadır. TPO aracılığı ile Azerbaycan’a yapılan 3.2 milyar dolarlık yatırım ile bir Türk kamu şirketinin yurtdışında tek seferde yaptığı en büyük yatırım olmuştur.²³⁷

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO): TPAO Azerbaycan’da, ACG (Azeri-Çıralı-Güneşli) (%6,75), Şah Deniz (%19) ve Alov (%10) projelerinde yer almaktadır. TPAO ayrıca, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Ham Petrol Boru Hattı Projesinde %6,53, Şah Deniz gazını Gürcistan-Türkiye sınırına taşıyan Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde ise %19 hisseyle yer almaktadır.²³⁸

²³³ “Ülkelere Göre Sektör İhracat Rakamları”, Azerbaycan, <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari> Erişim rakamları: 28.02.2021

²³⁴ “Ülkeler- Azerbaycan”, T.C. Ticaret Bakanlığı, <https://www.kolavihracat.gov.tr/ulkeler/azerbaycan> Erişim tarihi: 28.02.2021

²³⁵ “Country Profile by Export and Import”, Azerbaijan, <https://oec.world/en/profile/country/aze> Erişim tarihi: 01.03.2021

²³⁶ “Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu”, TC Serhat Kalkınma Ajansı, Aralık 2016, İstanbul, s. 59

²³⁷ “Azerbaycan Ülke Profili”, T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020 Raporu, s. 6

²³⁸ “Azerbaycan Ülke Profili”, T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020 Raporu, s. 16.

Azertel A.Ş., Turkcell ile ortak olarak kurulmuş olup, Azerbaycan'daki ilk GSM operatörü olan AZERCELL'i kurmuştur. GSM sistem yatırımları, planlaması ve kurulum işleri ile iştigal etmektedir.²³⁹

Son yirmi yılda hayata geçirilen önemli enerji projeleri sayesinde ilişkilerin boyutu her anlamda değişmiştir. İki ülke arasındaki tarihi, etnik ve kültürel bağlar ulaştırma ve enerji projelerinin hayata geçişi ile daha anlamlı hale gelmiştir. BTC projesi ile Türkiye bölgesel aktif politikasının ilk verimini alırken, BTE enerji boru hattı (Bakü-Tiflis-Erzurum) ikinci somut işbirliği projesi, TANAP ise Hazar gazını Türkiye üzerinden Güney Avrupa'ya kadar ulaştırması ile Türkiye'yi enerji koridorundan enerji merkezine yükselmiştir.²⁴⁰ Enerji politikası iki devleti Güney Kafkasya'da güçlü kılarken sürekli temkinli davrandıkları Rusya'nın Türkiye'de artan yatırımları ve ticari ilişkileri Azerbaycan ve Türkiye'ye daha rahat hareket etme ortamı sağlamıştır. Ayrıca uluslararası sistemde yeni güçlerin belirmesi, özellikle Çin'in dünya ekonomi sisteminde etkinliğinin artması, dünya ticaret merkezinin Güneydoğu Asya'ya doğru kayması, Yeni İpek Yolu Projesi bölgenin ve dolayısıyla iki devletin önemini ve ticaretini arttıracaktır.

2.2.3 Savunma ve Güvenlik Boyutu

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin en önemli alanını teşkil eden savunma ve güvenlik boyutu Güney Kafkasya jeopolitiğini doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Tarihi süreç içerisinde sürekli mücadele alanı olan Azerbaycan toprakları, günümüzde dahi imparatorluk mirası olarak kabul edilen ve birçok yönden etkileme gücüne sahip önemli üç devletle çevrilidir. Bu alanda atılan her adım başta Rusya, İran ve Türkiye olmak üzere bölge ülkelerini ve dahi Avrupa ve ABD'nin de konuya alakadar olmasına sebebiyet vermektedir. Yıllardır çözümsüzlüğe mahkûm edilen Karabağ işgali aynı zamanda bölgede yerleşik ülkelerin başta Rusya ve İran olmak üzere güvenlik kaygılarının bir sonucudur.

Soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın bağımsız ve güçlü bir milli orduya sahip olması en önemli faktör olmuştur. Bu dönemde Ermenistan Karabağ'ı işgale hazırlanırken, Azerbaycan'ın iç ve dış

²³⁹ "Azerbaycan Ülke Profili", T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020 Raporu, s. 16.

²⁴⁰ Sürmelioglu, a.g.e., s. 259-264.

güvenliği tehdit altında kalmıştır. Diğer taraftan Ermeni Lobisinin çabaları ile ABD Kongresi Azerbaycan'a silah satışı dahi her türlü yardımı 907 numaralı kararı ile tamamen yasaklamıştır.²⁴¹ Ermenistan dışarıdan her türlü askeri desteği alırken, Azerbaycan ancak Türkiye'den destek beklentisi içerisinde olmuştur. Türkiye bu konuda ilk etapta çok ihtiyatlı davranmış olsa da desteğini esirgememiş ve Azerbaycan askeri ve güvenlik savunmasını oluşturulması ve güçlenmesi için doğrudan ve dolaylı destek olmuştur.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki askeri ilişkileri kategorize etmek gerekirse; askeri siyasal, askeri teknik, askeri bilimsel ve sağlık olmak üzere dört önemli alanda toplanabilir.²⁴² Türkiye ile Azerbaycan arasındaki birçok ilişkide olduğu gibi savunma ve güvenlik boyutunda iki devletin çıkarları örtüşmektedir. Askeri ilişkiler 1990 yılında başlamış ve sonrasında sürekli artarak devam etmiştir.²⁴³ Savunma sanayi başta olmak üzere birçok alanda Azerbaycan'a destek sağlayan Türkiye, özellikle Azerbaycan askerlerinin eğitilmesi ve NATO'ya entegrasyonu noktasında kritik işlev görmüştür.²⁴⁴

Ayaz Muttalibov döneminde ulusal ordu kurma fikri ortaya atılmış olsa da ilerleme sağlanamamıştır. Muttalibov Ulusal Ordu kurulması durumunda, Karabağ savaşında halk tarafından kurulan AHC (Azerbaycan Halk Cephesi) güçleneceği endişesine dayanmaktadır.²⁴⁵ Ayaz Muttalibov'dan sonra iktidara gelen Elçibey dönemi aynı zamanda iki ülke arasındaki savunma ve güvenlik ilişkilerinin başlangıcı sayılabilir. Savunma ile ilgili ilk anlaşma 1992 yılında Azerbaycan askerinin Türkiye'de eğitim almasını sağlayan işbirliği anlaşmasıdır.²⁴⁶ Askeri eğitim ve işbirliğini öngören anlaşma, silah yardımı bekleyen Azerbaycan'ın beklentileri karşılamamıştır. Buna rağmen askerlerin eğitiminde geçirilmesi ve düzenli ordunun kurulmasında önemli katkıları olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de emekli olmuş

²⁴¹ Veliyev, a.g.e., s. 172.

²⁴² Aygün Askerzade, "NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askeri Siyasi İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları", Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 20, Kış 2009, s.1-17. (çevrimiçi) http://www.karamdergisi.com/Makaleler/121387085_askerzade.pdf Erişim tarihi: 10.02.2021

²⁴³ Askerzade, a.g.e., s. 1-17.

²⁴⁴ Ali Burak Darıcalı, "Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Askeri İşbirliği Süreçlerinin Analizi", ed: İlyas Topsakal Sema Ay, "Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri: "Politik ve Ekonomik Boyut", Ekin Yayınevi, Bursa, 2018, s. 50.57.

²⁴⁵ Nazım Cafersoy, "Elçibey Döneminde Azerbaycan Dış Politikası", ASAM yayınları, Ankara, 2001, s. 62.

²⁴⁶ Can Kasapoğlu, "Türkiye-Azerbaycan: Savunma İş Birliğinden Askeri İttifaka", Anadolu Ajansı, 31.10.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-azerbaycan-savunma-is-birliginden-askeri-ittifaka/952323> Erişim tarihi: 02.01.2021

subayların Azerbaycan askerlerini eğitiminde önemli katkıları olmuştur. Hatta gönüllü bir şekilde Azerbaycan'a gidip milli ordunun kurulması ve kurumsallaşması konusunda çok büyük emekler verilmiştir. Ayrıca Milli İstihbarat Teşkilatı ve Genel Kurmay Başkanlığı tarafından gizli ilişkiler yürütülmüş ve Azerbaycan özel birliklerin oluşturulması ve eğitilmesi için anlaşma yapılmıştır.²⁴⁷ Yapılan ilk askeri anlaşma neticesinde ilk etapta 200 Askeri öğrenci gerekli eğitimleri almak üzere Azerbaycan'dan Türkiye'ye gönderilmiştir.²⁴⁸ 8 Ekim 1992 yılında Milli Savunma Bakanı Nevzat Ayaz, Silahlı kuvvetler gününe katılmak için Azerbaycan'a gitmiştir.²⁴⁹ Bu ziyaret Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra savunma ve güvenlik anlamında yapılan ilk ziyaret sayılır. Süreç içerisinde ilişkiler derinleşmeye başlamış ve etki doğuracak anlaşmalar yapma seviyesine gelebilmiştir. 1992 yılında başlayan askeri kuvvetlerin eğitimi ve geliştirilmesi zaman içerisinde iki ülkenin güvenlik güçlerinin işbirliğini arttırmış ve güçlendirmiştir.²⁵⁰ 1994 yılında Azerbaycan'ın NATO'nun Barış İçin Ortaklık projesine katılması aynı zamanda Türkiye ve Batı dünyası ile olan ilişkilerine yeni boyut kazandırırken Aliyev'in Asrın projesi olarak nitelediği BTC'nin de önünü açmıştır.²⁵¹ Bu anlamda askeri ilişkilerin ivme kazanmasını ve derinleşmesi 1996 yılında yapılan "Askeri Alanda, Eğitim ve Teknik İşbirliği Anlaşması" ile olmuştur.²⁵² Anlaşma sonrasında Azerbaycan ordusunun NATO standartlarına geçişinde Türkiye önemli rol oynamıştır. NATO'nun barışın temini ve güvenliğin sağlanması faaliyetlerinde görev alan Azerbaycan ordusundan çeşitli rütbelerden 362 asker önemli eğitimlerden geçmişlerdir.²⁵³ Bu durumu Haydar Aliyev'in TBMM konuşmasında görmek mümkündür. *"Böyük memnuniyet, minnettarlık hissiyle demek istirem ki, Azerbaycan'a Ermenistan tecavüzü başlayandan indiyə kadar, Türkiyə, Türkiyə'nin halkı, Türkiyə'nin devleti,*

²⁴⁷ Veliyev, **a.g.e.**, s. 176.

²⁴⁸ Cafersoy, **a.g.e.**, s. 124.

²⁴⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 19, 13.10.1992, s.11

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c019/tbmm19019014.pdf> erişim tarihi: 10.10.2021

²⁵⁰ Selma Göktürk Çetinkaya, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu ve Jandarma Merkezli Yardımlar (1992-2014)", Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5-1/ s. 15-40. (çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bseusbed/issue/52545/688144> , Erişim Tarihi: 02.01.2021

²⁵¹ "Ortaklık Yolu ile Güvenlik", NATO, s.17, <https://www.nato.int/docu/sec-partnership/sec-partner-turkish.pdf> Erişim Tarihi: 17.03.2021

²⁵² Nazim Caferov, "Azerbaycan Türkiye Askeri İlişkiler", Türkiye Azerbaycan Dergisi, Sayı:2, s.29-31. (çevrimiçi) <https://www.turkiyeazerbaycan.com/2.pdf> Erişim tarihi: 29.01.2021

²⁵³ "Relation with Azerbaijan", NATO, 21.10.2020, [https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49111.htm#:~:text=Azerbaijan%20contributes%20to%20NATO%20led,ed.reform%20efforts%20is%20a%20priority.&text=Bilateral%20cooperation%20began%20when%20Azerbaijan,\(PIP\)%20programme%20in%201994](https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49111.htm#:~:text=Azerbaijan%20contributes%20to%20NATO%20led,ed.reform%20efforts%20is%20a%20priority.&text=Bilateral%20cooperation%20began%20when%20Azerbaijan,(PIP)%20programme%20in%201994) Erişim Tarihi: 18.03.2021

Türkiye'nin Cumhuriyeti, hamisi Azerbaycan'ın yanındadırlar, Azerbaycan'la bir yerededirler. Bizim derdimize siz hemşerihsiniz ve bu meseleyi tek dert gam çekmek değil, bu meseleden Azerbaycan'ı hılas etmek için, biz, Türkiye'nin desteğini, emeli yardımını daimi hissetmişik ve hissederik."²⁵⁴ 2000 yılı öncesinde yapılan önemli anlaşmaya rağmen iktidarların Rusya'ya karşı ihtiyatlı hareket etmesi ve iktidar değişikliklerinin sık sık gerçekleşmesi nedeni ile iki devlet arasındaki ilk askeri tatbikat ancak 2000'li yıllarda başlayabilmiştir. 2000 yılına kadar olan savunma ve güvenlik boyutu daha çok Azerbaycan askerlerinin eğitilmesi ve donatılması ile kısmi askeri ekipman yardımını ve modernizasyonunu kapsamaktadır.

Rusya'nın Ermenistan'ı sürekli silahlandırması ve bölgede stratejik noktalara askeri üsler kurması Türkiye ile Azerbaycan'ı kaygılandıran bir başka önemli konu olmuştur. Bu durumuna karşı Cumhurbaşkanı Demirel AGİT Kapsamında Kafkasya İstikrar Paktının kurulmasını teklif etmiştir.²⁵⁵ Azerbaycan ve Gürcistan bu durumu desteklemiş ve kurulacak olan bir askeri pakta katılımı isteklerini belirtmişlerdir. Demirel'in görev süresinin bitmesi ile bu mevzu gündemden düşmüştür. Rusya'nın Ermenistan'ı silahlandırma politikasını Haydar Aliyev Türkiye ziyaretinde bir televizyon programında verdiği röportajda eleştirmiş ve Türkiye'nin de Azerbaycan'a benzer bir anlaşma ile yardım etmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁵⁶

2001 yılında ABD seçimlerini Cumhuriyetçilerin kazanması beraberinde savaşların ve ülkelerde iktidar değişikliklerinin habercisi olmuştur. ABD'nin Rusya ve İran ile olan rekabeti bölgede silahlanmayı hızlandırırken Türkiye ve Azerbaycan'ı da tedirgin eden bir durum ortaya çıkmıştır. Karşı blokların jeopolitik mücadele alanına dönen Güney Kafkasya'da savaş tehlikesi baş göstermiştir. 2003 yılında Irak'a kimyasal silah bahanesi ile müdahale den ABD, sıranın İran'a geldiği mesajını vermeye başlamıştır. İran'a askeri müdahaleye Türkiye ve Azerbaycan karşı çıkmıştır. Diğer taraftan TBMM tarafından reddedilen Irak Tezkeresi ise Rusya ile

²⁵⁴“Haydar Aliyev (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı) : Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye-Azerbaycan dostluğuna ilişkin konuşması”, TBMM internet sayfası, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_mecelis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=HAYDAR%20AL%DDYEV&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=AZERBAYCAN%20CUMHUR%DDYET%DD%20CUMHURBA%DEKANI&v_bittarih=Y

²⁵⁵“Cumhurbaşkanı Demirel'den Kafkas İstikrar paktı önerisi”, 16.01.200, Hürriyet gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cumhurbaskani-demirelden-kafkas-istikrar-pakti-onerisi-39126399>, Erişim tarihi: 18.03.2021

²⁵⁶ Veliyev, a.g.e., s. 194.

Türkiye ve İran'ın ilişkilerine olumlu yansımıştır.²⁵⁷ 2000 yıllarının başından itibaren bölgede ortaya çıkan yeni dinamik güvenlik süreci Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni askeri diyalog süreci başlatmıştır.²⁵⁸

Türkiye ile Azerbaycan arasında çok taraflı bir bloğa/pakta bağlı askeri işbirliği anlaşması bulunmazken *iki devlet arasında yüksek düzeyli stratejik işbirliği ve bununla mütenasip bir ikili askeri işbirliği mevcuttu.*²⁵⁹ 10 Haziran 2006 tarihinde Türkiye'yi ile Azerbaycan arasında imzalanan “Askeri Alanda Eğitim Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması neticesinde 2007 yılında ortak askeri eğitim faaliyetlerine başlanmıştır.²⁶⁰ 23 Mayıs 2007 tarihli Azerbaycan Ulusal Güvenlik Doktrininde önceliklerden bir tanesi de Azerbaycan'ın Avrupa'ya, Batıya yaklaşması ve entegrasyonu öngörmektedir. Azerbaycan'ın bölgenin istikrarı ve devletin güvenliği için belirlediği savunma hedefleri Türkiye'nin milli güvenlik hedefleri ile örtüşmektedir. Belgenin ilk girişinde Türkiye ile olan ilişkilerin önemini vurgularken özellikle Avrupa'yı besleyen enerji nakil hatlarının güvenlik boyutuna değinilmiştir. Belge temel olarak Türkiye ile Azerbaycan'ın askeri işbirliği ve ilişkilerin güçlendirilmesi geliştirilmesini vurgulamaktadır.²⁶¹ Belgede vurgulanan askeri ilişkilerin güçlendirilmesi 2010 yılında iki ülke arasından imzalanan “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım” Anlaşması ile önemli bir başlangıç yapmıştır. Bu anlaşma Türkiye ile Azerbaycan arasında askeri, savunma, güvenlik konularını içeren en önemli anlaşma olarak görülmektedir. Türkiye'nin artık batının taleplerine göre değil kendi ulusal çıkarının önceliklerine göre, daha bağımsız hareket kabiliyeti kazandığını da göstermiştir.²⁶² İki ülke askeri ilişkilerinin güçlenmesine zemin hazırlanırken anlaşmanın maddelerinde önemli ifadeler bulunmaktadır.²⁶³

²⁵⁷ “Tartışmalı Tezkere Reddedildi”, 01.03.2003, Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tartismali-tezkere-reddedildi-130976> , 18.03.2021

²⁵⁸ Veliyev, **a.g.e.**, s. 199.

²⁵⁹ Yalçın Sarıkaya, “**Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu**”, Karadeniz Araştırmaları, KARAM, XVI/64: 585-597, s. 586. (çevrimiçi), http://www.karamdergisi.com/Makaleler/1499998913_2.%20Yal%20c3%a7%20c4%b1n%20Sar%20c4%b1kaya%20T.M.pdf Erişim Tarihi: , 18.03.2021

²⁶⁰ Sarıkaya, “**Türkiye-Gürcistan.....**” s. 590.

²⁶¹ Araz Aslanlı, **Türkiye Azerbaycan Askeri İlişkilerinde Kazanımlar ve Beklentiler**, s. 475, ed: Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu, 12-14 Mayıs 2016, Kastamonu Üniversitesi, s. 475.

²⁶² Veliyev, **a.g.e.**, s. 208.

²⁶³ Ahmet Yüce, “**Azerbaycan Türkiye Askeri İlişkilerinin Hukuki Temelleri**”, 2016, Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi Elmi Əsərlər Məcmuəsi, Bakı, 2016, no.:1(2,) s.3-14. (çevrimiçi) https://www.academia.edu/39268824/AZERBAYCAN_T%C3%9CRK%C4%B0YE_ASKER%C4%B0_%C4%B

Anlaşmanın 2. maddesinde, “*Taraflardan biri, bir üçüncü ülke veya bir grup ülke tarafından silahlı saldırı veya askeri tecavüze maruz kaldığında, Taraflar, BM Şartının 51. maddesinin tanıdığı bireysel veya ortak meşru savunma hakkının hayata geçirilmesi için askeri imkan ve kabiliyetlerinin kullanılması da dahil mevcut olanakları çerçevesinde gerekli bütün önlemlerin alınması amacıyla birbirine karşılıklı yardımda bulunmak hususunda mutabık kalmışlardır. Bu yardımın biçimi ve kapsamı taraflarca acilen belirlenecektir*”²⁶⁴ denilmektedir. Savunma alanında karşılıklı yardımların hukuki zemini belirlenmiş ve saldırı durumunda ülkelerin meşru müdafaa hakkını kullanacağı resmîyet kazanmıştır. 2010 yılında imzalanan “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım” anlaşması meyvelerini vermiş 2013 yılında “Tatbikatların İcrasına ve Ev Sahibi Ülke Desteğine İlişkin Mutabakat Muhtırası” imzalanmıştır.²⁶⁵ Bunun neticesinde her yıl atışlı ve fiili Ortak Tabur Görev Kuvveti Tatbikatlarının yapılmasına başlanmıştır.²⁶⁶

Diğer bir alan ise savunma sanayi alanında işbirliği olmuştur. SSCB tarafından uygulanan politikaların sonucu Azerbaycan’ın savunma sanayisi ve altyapısı oluşmamıştır. Savunma sanayi konusunda Türkiye’nin de o dönemde büyük oranda dışa bağımlı oluşu verilen desteği yetersiz kılmıştır. 2000-2020 yılları arasında askeri işbirlikleri Azerbaycan’ın savunma sanayisinin gelişmesine büyük katkı sunmuştur. 2000 yılında MKE ile Azerbaycan muadil kurumu arasında “savunma sanayi alanında işbirliği” anlaşması imzalanmıştır.²⁶⁷ 2000 yılından sonra savunma sanayi alanında önemli mesafelerin alındığı görülmektedir. Türk savunma sanayi şirketleri Azerbaycan’da önemli projeleri hayata geçirmişlerdir. Özellikle ROKETSAN, HAVELSAN, ASELSAN gibi sektörün önemli oyuncularını her alanda önemli projeleri hayata geçirmişlerdir.²⁶⁸ Zamanla Türkiye savunma sanayi alanında hızlı mesafe almış ve savunma sanayisini büyük oranda millileştirmeyi başarmıştır. Batılı ülkelerin zor zamanlarda Türkiye’ye önemli silahların satışına engel

0%C5%9EB%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_FAAL%C4%B0YETLER%C4%B0N%C4%B0N_HUKUK%C4%B0_TEMEL%C4%B0 Erişim tarihi: 18.03.2021

²⁶⁴ “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyonu Raporu” (1/979), 08.12.2010 <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/vil01/ss645.pdf>, Erişim: 18.03.2021

²⁶⁵ “Milletlerarası Anlaşma”, Karar Sayısı: 2013/5049, 12.07.2013, sayı: 2807, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130712-1.htm> Erişim tarihi: 18.03.2021

²⁶⁶ Yüce, a.g.m., s. 3-14.

²⁶⁷ Veliyev, a.g.e., s. 227.

²⁶⁸ Veliyev, a.g.e., s. 236-240.

çıkarmaları, terörle sürekli mücadele halinde olan Türkiye'nin bu süreci iyi değerlendirerek önemli kazanımlar elde etmesini sağlamıştır. Türkiye'nin gelişen savunma sanayi altyapısı ve donanımlı askeri personeli sayesinde Azerbaycan yeni teknolojiler ve silahlara sahip olabilmıştır. Bunun en somut örneğini Karabağ Zaferi'nde kullanılan Türk İHA-SİHA'nın hedefleri yok etmesi ve savaşın kaderini değiştirmeleri olarak görülmüştür.²⁶⁹

Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuktan sonra, milli ordunun kurulması askerin eğitilmesi ve ordusunun donatılması noktalarında Türkiye'nin büyük katkısı ve payı vardır. Bugün Azerbaycan düzenli ve güçlü bir orduya sahip ise bu Türkiye sayesinde. Bölgede sürekli artan riskleri ve cazip ekonomik potansiyeli değerlendirildiğinde, kalıcı barış ve istikrarın temininde Türkiye ile Azerbaycan arasında askeri işbirliğinin daha ileri boyutlara taşınması gerekliliği aşîkârdır.²⁷⁰ Türkiye Azerbaycan arasındaki çok boyutlu ve derinleşen askeri işbirlikleri Güney Kafkasya'nın güvenliği ve bölgenin geleceği için önem arz etmektedir.²⁷¹ Azerbaycan silahlı kuvvetlerinin Türkiye tarafından eğitilip donatılması aslında sadece iki ülkenin değil bölgenin istikrarı açısından son derece önemlidir.²⁷² Türkiye'nin Kafkasya politikası bölgenin istikrarı ve refahı üzerine kurulmuştur. Azerbaycan ile yapılan askeri işbirliği bölgenin güvenliği ve istikrarına hizmet etmektedir.²⁷³ Hazar Denizinde bulunan enerjinin dünya piyasalarına ulaştırılması ve devam eden önemli ulaşım projelerinin teminatı da yine bölgenin barış ve istikrarı için mücadele eden iki ülkenin askeri ve güvenlik işbirliğinden geçmektedir.

²⁶⁹ “ABD’li Kuruluş; Türk SİHA’ları Savaşın Kaderini Değiştirdi”, Milliyet Gazetesi, 22.12.2020, <https://www.milliyet.com.tr/galeri/abdli-kurulus-turk-sihaları-oyunun-kurallarini-değistirdi-6385688> Erişim tarihi: 19.03.2021

²⁷¹ Nazim Caferov, “**Azerbaycan Türkiye Askeri İlişkiler**”, Türkiye Azerbaycan Dergisi, Sayı:2, s.29-31. (çevrimiçi) <https://www.turkiyeazerbaycan.com/2.pdf>, Erişim tarihi: 29.01.2021

²⁷² Aygün Askerzade, “**NATO Çerçevesinde Azerbaycan – Türkiye Askeri İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları**”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı. 20, Kış – 2009, s. 3-4. (çevrimiçi) http://www.karamdergisi.com/Makaleler/121387085_askerzade.pdf (Erişim Tarihi. 12.12.2020)

²⁷³ Araz Aslanlı, “**10. Yılında Azerbaycan Türkiye Stratejik Ortaklık Anlaşması ve Ortak Askeri Tatbikatlar**”, 10.08.2020. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/10-yilinda-azerbaycan-turkiye-stratejik-ortaklik-anlasmasi-ve-ortak-askeri-tatbikatlar/1937068> Erişim tarihi: 30.01.2021

2.3 İLİŞKİLERDE DİĞER HUSUSLAR (EĞİTİM, KÜLTÜR, SANAT)

Jeostratejik konumu nedeni ile farklı medeniyetlerle sürekli etkileşim içerisine giren Azerbaycan'ın kültür etki alanında; Rus, Moğol, Fars, Arap ve Türk kültürünün etkilerini görmek mümkündür. Kültürel etkinin yansımalarına bakıldığında ise, en fazla Türk kültürünün ve inancının yansımaları görülmektedir.²⁷⁴ 1920 yılında müstakil Azerbaycan Devleti Sovyet işgaline uğramış olsa da önceki dönemlerde olduğu gibi Anadolu ile kültürel ilişkiler devam etmiştir. Namık Kemal, Tevfik Fikret, Abdülhak Hamit gibi Türk edebiyatı ve romanına hayat veren yazarlar Azerbaycan edebiyat dilini etkilemişlerdir. Nazım Hikmet defalarca Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve her ziyaretinde büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Türkiye'de her ne kadar Nazım Hikmet bir ideolojinin temsilcisi gibi algılansa da Azerbaycanlılar için Türkiye Türkçesi ile Azerbaycanlılara memleket kokusu getiren adamdır. Azerbaycan ile ilgili birçok şiiri bulunan Nazım Hikmet;

Bakıya gedirəm

Moskvadan yola çıxdım bu axşam,

Vaqomumun qapıları güzgülü.

Bakıya gedirəm, ay balam

Dizeleri ile Azerbaycan coğrafyasına olan ilgi ve sevgisini göstermiştir.²⁷⁵

19. ve 20. yüzyıllarda Türkiye'ye genelde siyasi nedenlerden dolayı göç eden Azeri aydın ve yazarların Türk edebiyatı üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Başta dergiler olmak üzere gazete, kitap vb. yayınlar gerçekleştirmişlerdir.²⁷⁶

Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin temelinde yatan ve modern tabirle motto haline gelen “*iki devlet bir millet*” ifadesi; siyasi ve ekonomik anlamda çok büyük önem arz

²⁷⁴ “Azerbaycan'ın Sosyal Yapısı”, <http://www.ansiklopedim.com/detay/70/Azerbaycan-in-Sosyal-Yapisi.html>
Erişim tarihi: 27.12.2020

²⁷⁵ Aygün Bağırılı, “Sovyetler Döneminde Türkiye Azerbaycan Edebi Alakaları”, ed: Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı, **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu**, 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, s. 278-281.

²⁷⁶ Ahmet Özcan, “Azerbaycan'a Süreli Yayınlardan Bakmak”, ed: Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı, **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, s. 289-293.

etmekle birlikte kültürel münasebetlerin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Kültürel münasebetler ise özellikle günümüz dünyasında sivil toplum kuruluşları üzerinde yürümektedir. Devletlerin rutin ilişkileri dışına çıkabilen ve sosyo kültürel anlamda daha büyük etki yaratma potansiyeline sahip sivil toplum örgütleri kısmen gelişmiş durumdadır. Her ne kadar Türkiye tarafından daha fazla sayıda kurulmuş STK var ise de, Azerbaycan’da bunların sayıları oldukça düşüktür. 1920 yılında Bolşevik Rusya’nın işgaline uğrayan Azerbaycan’da iki ülke arasındaki münasebetlere etki edecek STK’ların kurulması ancak Azerbaycan’ın bağımsızlığı kazandığı 1990’lı yıllardan sonra mümkün olabilmektedir.²⁷⁷ Fakat önemli bir istisna olarak fakir ve muhtaç durumdaki Müslümanlara yardım yapmak gayesi ile 15 Kasım 1905 tarihinde Hacı Zeynel Abidin Tağıyev’in de büyük maddi yardımıyla, Kafkasya’da ilk Müslüman cemiyeti olan “Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi” resmen kurulmuştur. Cemiyetin asıl çalışmalarını I. Dünya Savaşı yıllarında Rus işgali altında bulunan Kafkasya, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde gerçekleştirmiştir.²⁷⁸ Azerbaycan Türkleri 1905 yılında Anadolu’nun en zor zamanlarında büyük mücadele ve fedakârlık gösterip en büyük STK’yı kurabilmişlerdir.

Türkiye’ye iltica eden ve Birinci Azerbaycan Cumhuriyetinin Kurucusu Mehmet Emin Resulzade’nin 1949 yılında kurduğu, “Azerbaycan Kültür Derneği” neşrettiği yayınlarla Anadolu Türklüğü, Azerbaycan bağımsızlık davası ve esir Türklerin sesi olmuştur.²⁷⁹ Azerbaycan Kültür Derneği, kültürel faaliyetler için kurulmuş olsa da asıl amacı Azerbaycan’ın bağımsızlığı için lobi faaliyetleri yürütmek olmuştur. Derneğin yönetiminde ve faaliyetlerinde müsavâtçıların etkin olması bir nevi modern Türkiye resmi ideolojisi ile yakınlık sağlamış ve derneğin faaliyetleri sempati ile karşılanmıştır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra 1992 yılında devlet başkanı seçilen Ebulfaz Elçibey tarafından Azerbaycan Kültür Derneği başkanı Cemil Ünal’ı Toprak Reformu Bakanı olarak atamıştır. Bu da

²⁷⁷ Araz Aslanlı, Vefa Kurban, “Azerbaycan – Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları”, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt. 3, Sayı 1, Bahar – 2016, s. 31-32.

²⁷⁸ Ceferov, Tecim, a.g.e, s. 118.

²⁷⁹ Refik Turan. “Türkiye’de Bir Azerbaycanşinaslık Ocağı: Azerbaycan Kültür Derneği”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, sayı: 5(3), 2016, s. 1182-1203. (çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/230491> Erişim tarihi: 10.10.2020

Azerbaycan Devleti'nin ve başkanlarının Türkiye'ye ve bu derneğe verdikleri önemin göstergesidir.²⁸⁰

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ile birlikte özellikle eğitim anlamında Türkiye'nin çok büyük katkıları olmuştur. Türkiye ile soydaş devlet ve topluluklar arasında yakın bağlar kurulması, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi, uluslararası öğrenci dolaşımı konularında destek sağlamıştır. İçerisinde Azerbaycan'ın da olduğu ve başlangıçta beş Türk Cumhuriyeti'ni kapsayan en somut projelerden biri olan “ *Büyük Öğrenci Projesi*” 1992 yılında başlatılmıştır.²⁸¹ Programın Türk uyruklu öğrencilerin eğitimi için Türkiye'ye gelmesine çok büyük katkısı olmuştur. Yüksek Öğretim Kurumu 2019 yılı rakamlarına göre Türkiye de eğitim gören Azerbaycanlı öğrenci sayısı 15 bin civarında olup Suriye uyruklu öğrencilerden sonra en fazla öğrencisi olan ikinci devlet konumundadır.²⁸² Yapılan bir çalışmaya göre Azerbaycanlı öğrencilerinin ilk tercihi arasında yer alan Türkiye'nin tercih edilme sebebi “kültürel, dini ve etnik yapısı, sağlanan burs olanakları şeklinde sıralamıştır.”²⁸³ İki ülke arasındaki fazla sayıdaki benzerlik eğitim ve kültür başta olmak üzere birçok alanda uyumun erken ve rahat olmasını sağlamaktadır. Bunlardan bir diğeri de inanç ve aynı dine olan mensubiyettir. İslam dini Türkiye ve Azerbaycan halkının kültürünü ve düşünce yapısını etkileyen en önemli unsurlardandır. Nüfusunun %96'sı Müslüman olan Azerbaycan ile Türkiye arasından milliyetten sonra en önemli ortak unsur İslamiyet inancıdır. Türkiye ile Azerbaycan arasında 1990 yılından sonra dini münasebetler artmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından din eğitimi ve dini hizmetler sürdürülmektedir.²⁸⁴

²⁸⁰ Turan, **a.g.m.**, s. 1182-1203

²⁸¹ Tufan Can, “**Türkiye'nin Büyük Öğrenci Projesi 1992–2012**”, <https://www.altayli.net/turkiyenin-buyuk-ogrenci-projesi-1992-2012.html>, Erişim tarihi: 03.03.2021

²⁸² Könül Abaşı, “**Türkiye'deki Azerbaycanlı Öğrencilerin Eğitim Sürecindeki Deneyimleri**”, ed: Mehmet TOPAL, Rza MAMMADOV, **100. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti**” Uluslararası Kongresi 26-27 Mayıs 2018 Eskişehir, s. 290. (çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/329024875_TURKIYE'DEKI_AZERBAYCANLI_OGRENCILERIN_EGITIM_SURECINDEKI_DENEYIMLERI/link/5c86246d458515831f9ae0c9/download Erişim tarihi: 03.03.2021

²⁸³ Könül Abaşı, **a.g.m.**, s.305-306.

²⁸⁴ İbrahim Yenen, “**Türkiye Azerbaycan ilişkilerinde Din Eğitimi ve Hizmetlerinin Yeri**”, ed: Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namiq Musalı, I. **Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu**, 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, s. 205-210.

Günümüzde devletlerin faaliyetlerinden ziyade sivil toplum kurumları ve düşünce kuruluşlarının karşılıklı ilişkilerin gelişmesinde çok büyük etkiye sahip olduklarını görüyoruz. Önceki dönemlerde daha zayıf olsa da son yıllarda gerek Türkiye’de gerekse Azerbaycan’da önemli faaliyet ve etkinlikler düzenlemektedirler. ASAM, KÖKSAV, ORSAM, TASAM, TUSAM, TÜRKSAM ve SETAV gibi kurumların çalışmaları sayesinde görsel ve yazılı medyada önemli raporların ve incelemelerin yayınlaması, çalıştayların icra edilmesi, karşılıklı programların düzenlenmesi gibi önemli çıktıları olmaktadır. Diğer taraftan Azerbaycan’da ikamet eden Türk vatandaşları tarafından kurulan STK olarak tanımlanabilecek “Azerbaycan Türk İşadamları Birliği”, Türkiye Sanayisi ve İşadamları Birliği, Gençliğe Yardım Fonu önemli faaliyetler ve işbirlikleri yürütmektedirler. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı tarafından faaliyetlerine izin verilen yabancı STK’lara bakıldığında ise Azerbaycan’dan üç STK görülmektedir. Bunlar “Haydar Aliyev Vakfı Türkiye Temsilciliği, Genç Diplomat İşadamı Alim ve Hukukçuların Uluslararası Birliği Türkiye Temsilciliği, Asker Ailesi Cemiyeti Vatanperverliğin Tebliği İçtimai Birliği” olup, Azerbaycan’ın resmi internet sitesinde ilan edilmiştir.²⁸⁵

Kültür ve sanat başlığı konusunda değerlendirilmesi gereken diğer önemli kurum ise TÜRKSOY’dur. İki devletin ilişkilerinden ziyade, bütün Türk Dünyasını en önemli kültür sanat kuruluşudur. 1993 yılından Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan Kültür Bakanlıkları tarafından ortak bir anlaşma ile kurulmuştur. Birçok uzman tarafından yapılan değerlendirmelerde Türk Dünyasının UNESCO’su olarak addedilmektedir. TÜRKSOY’a KKTC, Moldovya’daki Gagauzya ve Rusya’ya bağlı özerk Türk Cumhuriyetleri gözlemci üye olarak bulunmaktadırlar. Resmi sitesinde kuruluş amacı şu şekilde belirtilmektedir. “*TÜRKSOY; Türk halklarının gönül birlikteliğini ve kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak için çalışmaktadır.*”²⁸⁶ Türk kültür sanatının ortak yönetimi şeklinde bir organizasyon olan TÜRKSOY kültürün korunması ve tanıtılması noktasında önemli işlevleri ifa etmektedir. Günümüz dünyasında hızla gelişen ve değişen sosyal yaşam

²⁸⁵ “Türkiye’de Faaliyet İzni verilen Yabancı STK’lar”, TC içişleri Bakanlığı, Sivil Toplum İlişkileri Genel Müdürlüğü, https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/istatistikler/YabanciSTK/izin_verilen_listesi_tr.pdf Erişim tarihi: 21.03.2021

²⁸⁶ “TÜRKSOY Kuruluş Amacı”, <https://www.turksoy.org/turksoy/about> Erişim tarihi: 21.03.2021

ve kültürel hayat, geçmişi unutturma ve özgün kültürü yok etme potansiyelini taşımaktadır. Dolayısıyla bu tür yapıların önemi daha da artmaktadır.

Kültür ve sanat alanlarında ki ilişkilerin gelişmesi için kurulan ve asli görevi kültürel ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesi başta olmak üzere birçok alanda önemli çalışmalar yapmış olan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'dır. 25 Aralık 1991 yılında kurulan TİKA'nın asıl amacı SSCB'den ayrılan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan devletleri ile kültürel ilişkilerin yeniden kurulması ve geliştirilmesidir. TİKA'nın kuruluş amacını Türk Cumhuriyetleri'nin kendi sosyal yapısını üretmesi, kendi kimliğini sağlıklı bir şekilde inşa etmesi, kültürel ve siyasi hakların gelişmesi, teknik alt yapı konusunda eksiklerin giderilmesi olarak özetleyebiliriz.²⁸⁷ Günümüzde birçok alanda önemli faaliyetler yürüten TİKA'nın ilk kurulduğu yıllarda diğer Türk Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'da çok önemli faaliyet icra etmiş ve büyük destek sağlamıştır. Destekler sadece sosyo/kültürel ilişkilerle sınırlı kalmayıp tarım hayvancılık, spor, eğitim gibi pek çok alanı kapsamıştır. Hatta Azerbaycan adalet ve noter kalitesinin yükseltilmesi dahi destek konusu olmuştur.²⁸⁸ Verilen önemli teknik destekler sayesinde Azerbaycan'ın birçok kurumu ve sektörü önemli aşamalardan geçmiş ve daha yüksek seviyelere gelebilmiştir. Türkiye'nin resmi teknik yardım kuruluşu olarak görev icra eden TİKA başta Azerbaycan olmak üzere diğer Türk Cumhuriyetlerinin devletleşme sürecine büyük katkılar sunmuştur. 2000 yılından sonra Türkiye'nin izlemiş olduğu aktif dış politikaya bağlı olarak faaliyet sahasını daha da genişletmiştir. Ortak tarihi ve kültürel mirasın korunması ve restorasyonu işlevini de yerine getirirken Türkiye'nin yurtdışında görünen yüzü olmuştur.²⁸⁹

2.4 İKİLİ İLİŞKİLERDE GEÇİCİ KRİZLER

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ilişkileri olumsuz etkileyen önemli nedenlerden biri Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkileri olmuştur. 16 Aralık 1991

²⁸⁷ “Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Kuruluş Amacı”, TİKA, <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649> Erişim tarihi: 21.03.2021

²⁸⁸ “TİKA desteği ile Azerbaycan'da Noter Arşivi Kuruldu”, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_destegiyle_azerbaycan_noter_arsivi_kuruldu-50675 Erişim tarihi: 21.03.2021

²⁸⁹ “Ortak Kültürel Mirasın Koruyucusu”, TİKA, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/ortak_kultur_mirasimizin_koruyucusu_tika-19645, Erişim Tarihi: 21.03.2021

tarihinde Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan Türkiye, Ermenistan halkına karşı insani yardımını esirgememiştir. Türkiye toprakları üzerinde Ermenistan'a yardım gitmesini kolaylaştırmıştır. Ancak 1993 yılında Ermenistan'ın Kelbecer'i işgal etmesi üzerine, Türkiye önce sınırları sonra da hava koridorunu kapatmıştır. PKK terör örgütüne lojistik destek sağlayan, Büyük Ermenistan hayallerinden ve soykırım iddialarından vazgeçmeyen Ermenistan'a Türkiye, insani yardım yapmaktan geri durmamıştır. Fakat uluslararası kamuoyunda Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmesi gerektiği söyleminde bulunanlar aslında Türkiye'yi taviz vermeye zorlayanlardır. Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin temel ve tek belirleyici unsuru değildir. Fakat psikolojik boyut dikkate alınmadan atılan adımlar büyük tepkilere neden olmuştur.²⁹⁰

2.4.1 1995 Askeri Darbe Girişimi ve İki Devlet Arasında Gerginlik

13-17 Mart 1995 tarihinde bağımsızlığının ilk yıllarından Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e karşı darbe girişiminde bulunulmuş, 45 kişinin hayatını kaybettiği darbenin arkasında bulunan Ruşen Cevadov öldürülmüştür. Türkiye'nin Bakü Büyükelçiliği tarafından Ankara'ya ulaştırılan kriptoda ülkenin bir darbenin eşiğinde olduğu haber edilmiştir. Bunun üzerine Süleyman Demirel olayı derhal Aliyev'e bildirmiş ve darbe önlenmiştir.²⁹¹ Türkiye'den darbe ile ilişkisi olan kişilerin olduğu ortaya çıkmıştır. Türk Cumhuriyetlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Ayvaz Gökdemir'in adının karıştığı olayda gözaltına alınan Doç. Dr. Ferman Demirkol, yetkililerin araya girmesi üzerine Türkiye'ye iade edilmiştir.²⁹² 1995 yılında Türkiye'yi ziyaret eden Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev bu olayı TBMM kürsüsünde sitemkâr bir şekilde dile getirmiştir.²⁹³

“Teessüf hissiyle değinmek istiyrem ki, hemen bu derbenin hazırlanmasında bir nice Türkiye vatandaşları da iştirak etmiştiler. Men, bunu, evveller heç yerde dememişim ve vaktiyle gizledirdim. Çünkü, men hesap edirdim ki, biz bu şeylerin

²⁹⁰ Araz Aslanlı, “Türkiye Ermenistan İlişkilerindeki Gelişmeler ve Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Yansımalar”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Ocak-Haziran 2008 Cilt 3, Sayı 8-9, s. 51-62.

²⁹¹ “Darbenin Haberini Demirel Verdi”, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/darbe-haberini-demirel-verdi-6167186> Erişim tarihi: 03.03.2021

²⁹² “Darbede Kilit İsimler”, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/darbede-kilit-isimler-39006644> , Erişim tarihi: 03.03.2021

²⁹³ Ural, a.g.e., s. 69.

öhtesinden leke getirmemelidir; ancak, hemen o, bu derbeni hazırlayanlardan biri, Ferman Demirkol adında bir şahıs. Sonra, biz onu bıraktık, geldi buraya gizli olarak Türkiye'ye."²⁹⁴ En üst düzeyden TBMM kürsüsünde darbe girişimini planlayanlardan bir kısmının Türkiye'den geldiğini ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin gerekli önlemleri almadığı belirtmiştir. İki ülke arasındaki ilişkileri bu dönemde Demirel ile Aliyev'in kişisel dostlukları kurtarmıştır.

2.4.2 2009 Bayrak Krizi ve Tamiri

Ermenistan'la ilişkilerin normalleştirilmesi, 2007 yılında İsviçre'nin arabuluculuğu ile başlayan müzakereler sonucu 10 Ekim 2009 tarihinde iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair protokolle sonuçlanmıştır.²⁹⁵ İlişkilerin kurulması dair protokolde Karabağ sorununun çözülmesine dair herhangi bir ibarenin bulunmaması hem Azerbaycan hem de Türkiye kamuoyunda tepkileri beraberinde getirmiştir.²⁹⁶ Türkiye Ermenistan ile protokol imzalarken aynı kültürü ve tarihi paylaştığı soydaşları olan Azerbaycan Devleti ile yeterli diyalogu kuramamış olması ise bayrak krizine sebep olmuştur.²⁹⁷

Türkiye'nin "*komşularla sıfır sorun*" politikası kapsamında, 2009 yılında Ermenistan ile yaptığı protokol beraberinde Azerbaycan'la krizlere neden olacak bir süreci başlatmıştır. Bir bakış açısına göre o dönemde Kafkasya jeopolitiğine sıkışan Ermenistan ve Türkiye'nin halkları istememesine rağmen yönetimleri tarafından bir çıkış yolu olarak görülen bir ilişkidir. Özellikle Karabağ işgalinin sonlandırılmadan Türkiye tarafından yapılan girişim kitleleri sokaklara dökmüştür, görsel ve yazılı medyada çok büyük tartışmaları başlatmıştır.²⁹⁸ Akabinde Türkiye ile Ermenistan arasında Bursa'da yapılan Dünya Kupası eleme grubu rövanş maçında FIFA

²⁹⁴ "Haydar Aliyev'in TBMM Hitaben Konuşması", Tutanak Dergisi, Cilt 26, 89. Birleşim, 06.05.1997, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/yil2/bas/b089m.htm> Erişim tarihi: 28.01.2021

²⁹⁵ "Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına dair protokol", T.C Dışişleri Bakanlığı arşivi, <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/t%C3%BCrkiye-ermenistan-turkce.pdf>

²⁹⁶ Ahmet Turan Esen, "İkinci Ermeni Açılımı", 29.04.2013, 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü <https://21vyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/ikinci-ermeni-acilimi> Erişim tarihi: 01.02.2021

²⁹⁷ Özcan Yeniçeri, "Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin Mukadderatı", 30.01.2012, 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <https://21vyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/turkiye-azerbaycan-iliskilerinin-mukadderati> Erişim tarihi: 31.12.2020

²⁹⁸ Kaan Gaytancıoğlu, "Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi'nin Değerlendirilmesi", Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi Cilt 2, Sayı 1, 2010 ISSN: 1309 -8012, s. 44-48. (çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/117231> Erişim tarihi: 27.12.2020

tarafından stada Azerbaycan bayrağının sokulmasının yasaklanması ve Bursa Valiliği tarafından bu kararın uygulanması tansiyonu bir hayli yükseltmiştir. Azerbaycan'ın Bakü'de bulunan Türk Şehitliği Abidesi'nde Türk bayraklarını indirmesi ile birlikte bayrak krizi olarak adlandırılan olaylar büyümüştür. Ancak krizin Azerbaycan tarafındaki yansıması söz konusu tepkilerle sınırlı kalmamış, ekonomik ilişkilere de yansımıştır. Daha önce Azerbaycan'ın uluslararası piyasaların oldukça altında bir fiyatla Türkiye'ye sattığı doğalgazın fiyatında yeniden düzenlemeye gidilmiştir. Bin metre küpü 120 Dolar olan doğalgaz fiyatı, yeni düzenlemeyle 300 dolara yükselmiştir. Bu düzenlemeye her ne kadar ekonomik nedenler gerekçe gösterilmiş olsa da, yaşananlar "*bayrak krizinin*" bir neticesi olarak yorumlanmıştır.²⁹⁹ İki devletin son 19 yıllık ilişkisinde daha önce bu denli bir kırılma olmamıştı. Ermenistan açılımı nedeni ile devlet başkanı İlham Aliyev İstanbul'da düzenlenen "*medeniyetler ittifakı*" programına katılmayarak tepki göstermiştir.³⁰⁰ Olayın bu denli ilişkileri etkilemesi bir kesim tarafından normal karşılanırken bir başka görüşe göre ilişkilerin kurumsallık düzeylerinin olmaması ve kişilere endeksli yürümesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Temel problemin ise; Türkiye ile Azerbaycan'ın karşılıklı ilişkilerine somut yatırımlar yapmamış olmaları ve hamasetle hareket edilmesinden kaynaklandığı uzmanlarca belirtilmiştir.³⁰¹ Karabağ konusunu diğer devletlerle olan ilişkilerinin temeline yerleştiren Azerbaycan, en çok güvendiği ve kardeş devlet olarak ifade ettiği Türkiye'ye, Ermeni açılımı politikasına karşı tepkisini göstermiştir.

Krizi iyi okuyan Azerbaycan hükümeti kamuoyunu yatıştırmış ve Türkiye ile yakın temasta kalınarak kriz atlatılmaya çalışılmıştır. Azerbaycan'ın önce gelen işadamları ve devlet adamları iki ülke arasındaki tarihi, kültürel bağları beyanatlarında dile getirerek vaziyetin normalleşmesine büyük katkı

²⁹⁹ Kadir Sancak, "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Kamu Diplomasisinin Önemi Ve Türkiye'nin Azerbaycan'da Resmi Kurumlarla Yürüttüğü Kamu Diplomasisi Faaliyetleri", Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Elektronik Dergisi, Cilt:9 Sayı: 22,2018, s. 298-313 , (çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/329935939_Turkiye-Azerbaycan_Iliskilerinde_Kamu_Diplomasisinin_Onemi_Ve_Turkiye%27nin_Azerbaycan%27da_Resmi_Kurumlarla_Yuruttuğu_Kamu_Diplomasisi_Faaliyetleri , (Erişim tar: 27.12.2020)

³⁰⁰ Cabbarlı, Abdullayeva, a.g.m., s.77-92

³⁰¹ Mustafa Aydın, "Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan Anlaşmasının Neresinde?", TEPAV Politika Notu Eylül 2009, (çevrimiçi) https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271313033r6785.Azerbaycan_Turkiye_Ermenistan_Anlasmasinin_Neresinde.pdf Erişim tarihi: 27.12.2020

sağlamışlardır.³⁰² Zarar gören ilişkiler daha büyük ve sağlam işbirlikleri ve anlaşmaların yolunu açmıştır. 2009 bayrak krizinden sonra zarar gören ilişkilerin düzelmesi için 16 Ağustos 2010 tarihinde “ Türkiye ile Azerbaycan Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması”³⁰³ imzalanmıştır. Devamında 15-16 Eylül 2010 tarihinde İstanbul’da Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirvesi yapılmıştır.³⁰⁴ 60 maddelik bildirinin yayınlandığı zirvede, Recep Tayyip Erdoğan ile İlham Aliyev tarafından yapılan “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi (YDSİK) kurulmasına dair yapılan ortak açıklama ilerleyen dönemde özellikle ekonomik stratejik ilişkilerin özelde ise enerji sektöründe yeni ortaklıkların önünü açmıştır.³⁰⁵

Türkiye ile Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parça olduğunu ve her daim birbirlerine ihtiyaç duyduklarını bayrak krizinden sonra tekrar görülmüştür. Bayrakların tekrar yerine asılması iki ülkenin birbirine olan bağlılıklarını ve sadakatini göstermiştir. Türkiye için Kafkasya’nın ve Orta Asya’nın çıkış kapısı olan kardeş Azerbaycan’a karşı iki devlet tek millet söylemine sadık bir dış politika izlenmesi gerektiğini hatırlatmıştır.³⁰⁶

³⁰² Reha Yılmaz, “**Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem**”, Bilge Strateji, Cilt 2, Sayı 2, Bahar 2010, s. 31. (çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/43521> Erişim tarihi: 28.01.2021

³⁰³ “Milletlerarası antlaşmalar”, Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/05/20110528M1-30.htm> (Erişim tarihi: 15.12.2020)

³⁰⁴ “Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirve Toplantısının Bildirisi (İstanbul”, 16 Eylül 2010), TC. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/bildiri.tr.mfa> (Erişim tarihi: 15.12.2020)

³⁰⁵ Hasan Kanbolat, “**Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi**”, ORSAM, <https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-azerbaycan-yuksek-duzeyli-stratejik-isbirligi-konseyi> (Erişim tarihi: 15.12.2020)

³⁰⁶ Kaan Gaytancıoğlu, “**Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi’nin Değerlendirilmesi**”, Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi , Cilt 2, Sayı 1, 2010 ISSN: 1309 -8012, s. 49. (çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117231> Erişim tarihi: 24.01.2021

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

*“Azerbaycan-Türkiye ilişkileri tarihsel derinliği, çok boyutluluğu ve potansiyeli itibarıyla hem Türkiye hem de Azerbaycan dış politikasında özel bir komuma sahiptir. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri sembollerle yüklüdür. Türkiye 30 Ağustos 1991’de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan’ı tanıyan ilk ülke olmuştur. Hem de bu adımı daha Sovyetler Birliği resmi olarak dağılmadan önce, 9 Kasım 1991’de atmıştır. İkili ve çoklu çerçevede gelişen bu ilişkilerde genellikle tarihi, kültürel, toplumsal ve diğer yumuşak güç faktörleri daha ön planda görünüyor. Fakat hiç kuşkusuz Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin en önemli boyutu ilişkilerin stratejik bir nitelik taşımasıdır.”*³⁰⁷ Ortak tarih, kültür ve coğrafyanın verdiği güç ve dostane ilişkilerin getirdiği stratejik ortaklık ve çok yönlü ilişkiler biçimidir. Bu ilişki biçimi aynı zamanda iki ülkenin stratejik projelerini ve ticaret hacimlerini göstermektedir.³⁰⁸

Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin geleceği konusunu değerlendirirken aynı zamanda iki devletin gelecekte kendilerini nerede gördükleri ve nereye konumlandıkları önemli hale gelmektedir. Devlet başkanı İlham Aliyev döneminde kabul edilen 23 Mayıs 2007 tarihli ilk “Milli Güvenlik Belgesi” Azerbaycan’ı; *“Batı ve Doğu’nun kavuştuğu coğrafyada bulunan, Avrupa’nın temel değerlerini paylaşan ve Avro Atlantik güvenlik yapılanmasının ayrılmaz bir halkası olan ve aynı zamanda, İslam dünyasının bir parçası olarak”* nitelendirmektedir.³⁰⁹

³⁰⁷ Araz Aslanlı, “Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinin Stratejik Niteliği Derinleşiyor”, Anadolu Ajansı, 06.07.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/azerbaycan-turkiye-iliskilerinin-stratejik-niteligi-derinlesiyor/1901031> Erişim tarihi: 27.12.2020

³⁰⁸ Esma Saraç Özdaşlı, “Sınır”sız Kardeşlikten Stratejik Ortaklığa: Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Durum”, 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 10.05.2016, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/sinirsiz-kardeslikten-stratejik-ortakliga-turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-son-durum> Erişim tarihi: 01.02.2021

³⁰⁹ Mustafa Bostancı, “AK Parti Dönemi Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri, II. Milletlerarası Azerbaycan Türkiye Münasebetleri Sempozyumu.” Bakü, 12-14 Ekim 2017,s.20. (çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/340665412_8_II_Milletlerarasi_Azerbaycan_Turkiye_Munasebetleri_Sempozyumu_AK_Part_Donemi_TurkiyeAzerbaycan_Munasebetleri/link/5e982f2b299bf130799ea5d3/download (Erişim tarihi: 27.12.2020)

3.1. TÜRKİYE’NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI VE AZERBAYCAN’IN YERİ

Güney Kafkasya, gerek bölgedeki güçler gerekse bölgede olmayan ama bölgeyi stratejik çıkarlarının öncelikli safhasında gören güçlerin her daim ilgi alanında olmuştur. Güney Kafkasya’da asıl güç mücadelesi Rusya, Türkiye ve İran arasındadır. Birbirine güvenmeyen bu güçler, zaman içerisinde bölgede hâkimiyetler kurmuşlardır. Birbirlerini Güney Kafkasya’ya hâkimiyet kuracak potansiyel rakipler olarak görürler.³¹⁰ Kara parçası olarak Türkiye’nin devamı niteliğinde olan Kafkasya her anlamda büyük bir öneme sahiptir. Kafkasya, doğunun güvenliğini direkt ilgilendirirken diğer taraftan stratejik öneme sahip enerji ve yeraltı kaynaklarının geçiş yeridir. Bölgede yaşayan halkların %60’ı Türk ve Müslümandır. Aynı zamanda Orta Asya ve İslam coğrafyasına ulaşım noktasında kilit konumdadır.³¹¹ Türkiye için önemini her daim koruyan Güney Kafkasya riskler ve fırsatları da beraberinde getirir.³¹² Güney Kafkasya aynı zamanda ata yurdu Orta Asya’ya açılmanın, enerji-ulaşım ve güvelik gibi stratejik konularda etkinliğini arttırılacak coğrafyadır.³¹³

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesinde Güney Kafkasya’nın önemi şu şekilde ifade edilmiştir: “ *Güney Kafkasya’ya yönelik politikamızın başlıca unsurlarını bölge ülkelerinin bağımsızlık ve egemenliklerinin pekiştirilmesi, bölgenin siyasi ve ekonomik istikrarının korunması, bölgesel işbirliğinin desteklenmesi, bölge ülkelerinin Avrupa-Atlantik kurumlarına entegrasyonlarına destek olunması teşkil etmektedir. Tarihi ve kültürel bağlarımızın*

³¹⁰ Alaettin Parmaksız, “Jeopolitik Eksende Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Ocak-Haziran 2008 Cilt 3, Sayı 8-9, s.63-76.

³¹¹ Mithat Işık, “Kafkasya’nın Geleceği için Stratejik Düşünce”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 05.10.2018, <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/kafkasyanın-gelecegi-icin-stratejik-dusunce-kose-yazisi-7374> Erişim tarihi: 02.02.2021

³¹² Araz Aslanlı, “Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası”, Der: Yalçın Sarıkaya, 2023’e Doğru Küresel Ve Bölgesel Gelişmeler Karşısında Türk Dış Politikası, TASAV, Ankara, 2020, s.216.

³¹³ Coşkun Topal, “Turkey’s South Caucasus Policy And Georgia”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/1 Winter 2015, p. 753-770. (online) <https://app.trdizin.gov.tr/dokumangoruntule?ext=pdf&path=CmWZGRsXTjRjLjWxD978OSUAL2jXitizhVYmC xNvH4sbpJS0lqKPTiOVw0NaPxZFtvx2TlzASKOURuoswrlv6l7A8kcsu87zFpTBQtMwLhLTC02qLwtlodPbXlMsFxUuInsqjW-pI-fAWD3-Iyze9jOal3F5uImTBsTxUxutPIY0YzKKgH1i4lOgG5hNwYzQfYL6JVXTXuTGvSdHjP6um9bxG0-lJhc1OyKcxV9k=&contentType=application/pdf>, Erişim tarihi: 03.02.2021

*mevcut olduğu Güney Kafkasya, ülkemizi Orta Asya'ya bağlayan bir köprü vazifesi görmektedir.*³¹⁴

Soğuk savaşın sona ermesi ve bağımsız devletlerin ortaya çıkması beraberinde Türkiye'nin Kafkasya politikasını yeniden şekillenmesine sebep olmuştur. Türkiye bölge ülkeleri ile işbirliğini arttırmaya çalışırken bölgesel güç olmanın yollarını pekiştirmiştir.³¹⁵ Bunun için Rusya ve İran tehdidine karşı çevreleme politikası uygulamak, bölge ülkeleri ile stratejik ortaklıklar geliştirmek, bölgedeki doğal kaynaklardan pay sahibi olmak ve bu kaynakların uluslararası arzına aracılık etmek, bölgedeki gücünü ve etkinliğini diğer büyük güçlere karşı bir koz olarak kullanmak Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasının önemli köşe taşlarıdır.³¹⁶

Kafkasya politikasında Azerbaycan, Türkiye'nin Orta Asya'ya açılan kapısı, Güney Kafkasya'da en önemli ekonomik ortağı ve daha da önemlisi “yumuşak gücünü” güçlü bir şekilde uyguladığı devlettir. Dolayısıyla iki devlet arasındaki ilişkiler sadece duygusal bağlara dayanan ilişkiler değildir.³¹⁷ Güney Kafkasya'da en önemli stratejik müttefik olan Azerbaycan tam anlamı ile istikrara kavuşmadan Türkiye'nin bu bölgede ağırlığını arttırması ve bölgesel güç olması mümkün değildir.³¹⁸ Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın varlığı güçlü bir Türkiye'ye bağlı olduğu kadar Türkiye'nin güvenliği ve Orta Asya ile olana münasebetleri de Azerbaycan'a bağlıdır. Bu durum Türkiye'nin Kafkasya politikasının ana omurgasıdır.³¹⁹ Türkiye Kafkasya ile Avrupa arasında bir köprü değil, ilişkileri belirleyen merkez ülke rolünü oynamak ister. Başta Azerbaycan olmak üzere Güney Kafkasya'da istikrarın ve refahın artması için çalışır.³²⁰ Güney Kafkasya'daki

³¹⁴ “Güney Kafka Ülkeleri ile İlişkiler”, T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa Erişim tarihi: 05.03.2021

³¹⁵ Gökhan Özkan, “Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği”, Akademik Bakış Cilt 4 Sayı 7 Kış 2010, s.17-39. (çevrimiçi) <http://www.gaziakademikbakis.com/dosyalar/d306681a-d2b1-4901-980b-80eb75dc4d05.pdf> Erişim Tarihi: 07.02.2021

³¹⁶ Araz Aslanlı, “Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası”, Der: Yalçın Sarıkaya, 2023'e Doğru Küresel Ve Bölgesel Gelişmeler Karşısında Türk Dış Politikası, TASAV, Ankara, 2020, s.217.

³¹⁷ Ali Asker, “Türkiye - Azerbaycan İlişkilerinin Pragmatist Boyutu”, 21. Yüzyıl Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum bildirileri, Eko Avrasya, 02-05- Lefke, K.K.T.C, s.405-408

³¹⁸ Davutoğlu, a.g.e, s. 129

³¹⁹ “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Kafkasya'da Güvenliğin Teminatıdır”, SETA Vakfı Çalıştay notu, 27.06.2009, (çevrimiçi) <https://www.seta.org/turkiye-azerbaycan-iliskileri-kafkasyada-guvenligin-teminatidir/> Erişim tarihi: 04.02.2021

³²⁰ Bülent Aras, Pinar Akpınar, **The Relations between Turkey and the Caucasus**, perception journal of International Relation, Autumn 2011, Volume XVI, Number: 3, pp:53-68.(online)

sınırlarla ilgili sorun alanlarının barışçıl yollarla çözülmesi Türkiye'nin önceliğidir.³²¹ Türkiye'nin bölgede istikrarı ve barışı desteklediği ve önemsedğini gösteren başka bir durum, 2008 yılında Rusya ile Gürcistan arasında çıkan çatışmalarda Türkiye bölgede “istikrar ve işbirliği Platformu” kurulmasını teklif etmiştir.³²² Türkiye Kafkasya huzur ve istikrardan yana bir politika izlerken bölgede çatışmaların azalması için azami gayret göstermektedir.

Önemli enerji ve ulaştırma projelerinin merkezinde bulunan Güney Kafkasya, aynı zamanda büyük güçlerin mücadele alanıdır. AB'nin ortak ulaştırma politikasının bir parçası olan, Kafkasya ve Karadeniz üzerinden Avrupa'ya ulaşım sağlayacak olan, Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılık Koridoru (TRACECA) projesi ulaşım açısından hayati öneme sahiptir. Bu projeye dâhil olan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı sayesinde Türkiye ile Azerbaycan'ın ekonomik ilişkileri önemini ve bölgedeki güçlerini arttıracaktır.³²³ Avrupa'dan Çin'e uzanan demiryolu projesi Trans Avrasya Ticaret Yolları sayesinde Türkiye başta Azerbaycan olmak üzere, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleriyle sağlam bir bağ oluşturmuş ve Kafkasya'nın ana oyuncusu konumuna yükselmiştir.³²⁴ Bakü-Tiflis-Kars Demiryolunu önemli kılan diğer bir etken ise tarihi ipek yolu olarak adlandırılan “bir kuşak-bir yol” projesi³²⁵ ile birlikte Avrupa'dan Çin'e kesintisiz demiryolu ile ulaşım imkânı sunmasıdır.³²⁶ Bu hat ile birlikte Türkiye ile Çin arasında yük taşıma süresi 30 günden 12 güne düşerken, Marmaray projesinin bu hatta entegre edilmesi sayesinde Uzak Asya ile Batı Avrupa arasındaki yük taşıma süresi 18 güne düşmektedir. İpek yolunda yer alan üç ana

<https://www.researchgate.net/publication/259910583> The Relations between Turkey and the Caucasus Erişim Tarihi: 01.02.2021

³²¹ Topal, a.g.e, s.753.770.

³²² Aybars Görgülü, Onnik Krikorian, “Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası: Devlet ve Sivil Toplum Aktörlerinin Rolü”, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), (çevrimiçi)

https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Turkiyenin_Guney_Kafkasya_Politikasi_Devletlerin_Ve_Sivil_Toplumun_Rolu.pdf Erişim tarihi: 02.02.2021

³²³ Adem Üzümcü, Sıdika Akdeniz, “Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi”, T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Avrasya Etüdler, sayı: Ocak 2014, s. 171-199.

(çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/422111> Erişim tarihi: 07.02.2021

³²⁴ Ezgi Uzun, “Değişen Kafkasya jeopolitiğinde Türkiye-İran ilişkileri”, 31.12.2020, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/degis-en-kafkasya-jeopolitiginde-turkiye-iran-iliskileri/2094578> Erişim tarihi: 06.02.2021

³²⁵ “Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası”, T.C Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-taraflı-ulaştırma-politikasi.tr.mfa

³²⁶ Filiz Kutluay Tutar, Fatma Şura Bahsi Koçer, “Çin'in Yeni İpek yolu Projesi: Bir Kuşak Bir Yol”, Journal of Social, Humanities And Administrative Sciences, Vol:5, Issue:17, 2019, pp. 618-626. (çevrimiçi)

<https://www.researchgate.net/publication/335189138> Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi Bir Kuşak Bir Yol Erişim tarihi: 01.02.2021

koridordan (kuzey, güney, orta) orta koridor üzerinden yer alan Türkiye ile Azerbaycan üzerinden geçen hattın yük taşımacılık açısından en önemli kısmı oluşturduğu belirtilmektedir.

Aşağıdaki haritada demir ipek yolu (bir kuşak-bir yol) projesinin orta hattı verilmiştir.

Harita 1: Demir İpek Yolu Projesi

Kaynak: Demir İpek Yolunda Tarihi Başlangıç”, 07.11.2019, Star Gazetesi, <https://www.star.com.tr/ekonomi/demir-ipek-yolunda-tarihi-baslangic-haber-1491942/> Erişim Tarihi: 31.03.2021

Türkiye ile birlikte Azerbaycan’ında yer aldığı bu önemli proje dünyanın ticaret yönünü değiştirme potansiyeline sahiptir. İki ülkenin de bu ticareten ve ulaşımında önemli oranda pay alacağı ve olumlu etkileneceği tahmin edilmektedir. Asya ile Avrupa arasındaki 21 Trilyon dolarlık ticaret hacmi dikkate alındığında projenin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.³²⁷

Türkiye’nin Kafkasya politikasını farklı şekillerde etkileyen unsurlardan birisi de hiç şüphesiz “Karabağ Sorunu” dur. Türkiye’nin desteği ile 44 gün içerisinde zaferle sonuçlanan Karabağ Savunması aynı zamanda Türkiye’nin Güney Kafkasya’da belirleyiciliği olan bir aktör olduğunu göstermiştir.³²⁸ Karabağ

³²⁷ “Demir İpek Yolunda Tarihi Başlangıç”, 07.11.2019, Star gazetesi, <https://www.star.com.tr/ekonomi/demir-ipek-yolunda-tarihi-baslangic-haber-1491942/> Erişim tarihi: 31.03.2021

³²⁸ Ferhat Pirinççi, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve Bölgenin Yarınları”, SETAV, 10.10.2020, <https://www.setav.org/turkiye-azerbaycan-iliskileri-ve-bolgenin-yarinlari/> Erişim tarihi: 02.02.2021

zaferinden sonra Azerbaycan'a davet edilen Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, şair Bahtiyar Vahapzade'nin "*topraktan pay olmaz*" şiirinden okuduğu dörtlükte yer alan "Aras'ı ayırdılar" ibaresi İran tarafından büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Şiirde yer alan ifadenin aslında İran ile hiçbir ilgisi bulunmayıp Azerbaycan'ın daha doğrusu Türklerin parçalanışı kastedilmektedir. Tepkinin asıl sebebi Türk dünyasının, Türkiye'nin Kafkasya politikaları ve etkisi ile güçlenme ihtimali ve beraberinde 30 milyon Türkün yaşadığı İran'da rahatsızlık yaratmıştır.³²⁹ Bölümün ilk paragrafında belirtildiği üzere bölgede üç ana güç Türkiye, İran ve Rusya'nın yaptığı her hamle muhakkak diğer gücü olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bölgeye tarih boyunca farklı dönemlerde hâkim olan üç ana güç, sürekli ilişkileri her yönü ile belirlemişlerdir. Türkiye'nin Kafkasya politikası bölgedeki aktörler başta olmak üzere dengeleri etkileme potansiyeline sahiptir. Geçmişten gelen imparatorluk mirası, ortak kültürel ve dini değerler Türkiye'nin Kafkasya'da önemli bir güç olmasını sağlamaktadır. Bu anlamda Azerbaycan, Türkiye'nin Güney Kafkasya'da en önemli ortağı ve Kafkasya'ya açılan en önemli kapısıdır.

Karabağ Savunmasında Azerbaycan'a verdiği destek ile Kafkasya'da sessiz kalmayacağını kanıtlayan Türkiye aslında 2010 yılında Azerbaycan ile imzaladığı anlaşmanın 4. Maddesinde bunu resmiyete dökmüştür. Türkiye'nin son yirmi yılda Azerbaycan ile yaptığı en önemli anlaşma 2010 tarihli "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması"dır". Anlaşmanın sonucunda kurulan ve en üst düzeyde yıllık toplanan, Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi marifeti ile kararların hayata geçmesini kolaylaştırmıştır. Her iki ülkenin dış ilişkiler anlamında en yüksek seviyede bulunduğu önemli ve daimi bir mekanizmadır. Bu sayede ilişkiler söylemden eyleme geçmiş ve hukuki boyut kazanmıştır.³³⁰ Aynı zamanda Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya ve Azerbaycan'a verdiği önemin de somut göstergesidir. Karabağ Savunmasında Türkiye'nin Azerbaycan lehine ortaya koyduğu dayanışma ve Güney Kafkasya'nın diğer ülkesi Ermenistan ve

³²⁹ Ahmet Fadıl Eraslan, "Türk'ün Zafer Fotoğrafi' İran'ı Neden Rahatsız Etti?", Yenişafak Gazetesi, 15.12.2020, <https://www.yenisafak.com/dunya/turkun-zafer-fotografiirani-neden-rahatsiz-etti-3589716> , (Erişim tarihi: 26.12.2020)

³³⁰ Araz Aslanlı, "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası, Der: Yalçın Sarıkaya, 2023'e Doğru Küresel Ve Bölgesel Gelişmeler Karşısında Türk Dış Politikası, TASAV, Ankara, 2020, s.236-237.

destekçilerine karşı verdiği tepki Türkiye'nin Güney Kafkasya'da önemli bir aktör olduğunu bütün dünyaya göstermiştir.

3.2. AZERBAYCAN'IN TÜRKİYE'DEKİ YATIRIM VE ENERJİ POLİTİKALARI

Azerbaycan'ın ticari olarak sahip olduğu en stratejik ürün hiç şüphesiz petrol ve doğalgazdır. Devlet bütçesinin %50'si ve ihracatının %90'ını petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır. Petrol ve doğalgaz üretimi ile rafine edilmesi ülke ekonomisinin en önemli ayağını oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalara göre Azerbaycan'da kanıtlanmış 7 milyar varil petrol bulunmaktadır.³³¹ 2019 yılı istatistiklerine göre kanıtlanmış doğalgaz rezervi ise 2.8 trilyon metreküp olup dünya kanıtlanmış doğalgaz rezervinin %1,4'üne tekabül etmektedir.³³² SOCAR firmasının verilerine göre ise ülkenin kanıtlanmış petrol rezervleri 17,5 milyar varildir.³³³ Ülke petrolünün büyük kısmı üç farklı petrol boru hattı ile dış pazarlara sunulmaktadır. Asrın projesi olarak nitelendirilen BTC açıldıktan sonra Azerbaycan'ın devlet şirketi olan SOCAR yurtdışında temsilcilikler açarak faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Şirketin en önemli faaliyet merkezlerinden biri de Türkiye'dir. Hatta 2008 yılında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR, Türkiye'de en yüksek yatırımı yapan yabancı sermayeli şirket olmuştur.

2000 yılından sonra iki ülke ilişkilerinde enerji alanında artan işbirliği beraberinde stratejik yatırımların önünü açmıştır. Türkiye Yatırım Ofisi Başkanlığı verilerine göre Doğrudan yabancı sermaye yatırımları bakımından Azerbaycan Türkiye'ye en çok yatırım yapan 9. ülke konumundadır. 2003 ile 2019 yılları arasında gelen toplam yabancı sermayenin %4,4'ü Azerbaycan'a aittir.³³⁴ Türkiye'nin köklü firması olan PETKİM'in % 51 hissesini alan Azerbaycan ulusal

³³¹ "Azerbaycan Cumhuriyeti Yeraltı Kaynakları", MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni, 2020 s. 72. https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/kutuphane/ekonomi-bultenleri/2020_29/6.pdf Erişim tarihi: 23.03.2021

³³² Statistical Review of World Energy 2020, 69th edition, BP, p.30. (online) https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf?utm_source=BP_Global_GroupCommunications_UK_external&utm_medium=email&utm_campaign=11599394_Statistical%20Review%202020%20-%20on%20the%20day%20reminder&dm_i=1PGC%2C6WM5E%2COV0LQ4%2CRQW75%2C1 Erişim tarihi: 25.03.2021

³³³ MTA, a.g.r, s. 72.

³³⁴ "Uluslararası Doğrudan Yatırım Sermayesi", T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/fdi-in-turkey.aspx> Erişim tarihi: 31.01.2021

enerji firması SOCAR Türkiye'ye tek seferde en büyük yatırımı yapan yabancı firma olmuştur. 2000-2020 yılları arasında 17 milyar dolardan fazla yatırım yapan Azerbaycan, Türkiye ekonomisine büyük katkı sağlamıştır. 6,3 milyar dolarlık yatırımla 2018 yılında açılan Star Rafineri'nin Türkiye'nin petrol ürünleri ithalatını ve cari açığını düşürülmesinde önemli bir etkisi olmuştur. Yıllık enerji ithalatını 1,5 milyar dolardan fazla düşüren bu yatırımla birlikte Türkiye'nin yüzde 90 civarında dışarıya bağımlı "*nafta üretimi*" de ülke sınırları içerisinde üretilmeye başlanmıştır.³³⁵

Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının stratejik öneminin giderek arttığını gösteren Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) verilerine göre Türkiye'de 2.467 Azerbaycanlı işadamı bulunmaktadır.³³⁶ Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2020 yılı verilerine göre Türkiye'de faaliyet gösteren 73.675 yabancı sermayeli firmanın 2.554 Azerbaycan sermayeli olup %4,3'üne tekabül etmektedir.³³⁷ 2002-2019 yılları arasında ülkemizdeki Azerbaycan sermayeli yatırımın toplam miktarı 19.5 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin ise Azerbaycan'a toplam yatırımı 11 milyar dolardır.³³⁸ Sadece Aliğa Tesisleri ve TANAP projelerinin toplam sabit yatırım maliyet tutarları 10 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.³³⁹ Türkiye, Azerbaycan'ın yurtdışı ticaret ortaklarında Rusya ve İtalya'dan sonra üçüncü sıradadır.³⁴⁰

Bağımsızlığını kazandıktan sonra serbest piyasa ekonomisine geçen Azerbaycan, enerji kaynaklarının işletilmesi için yabancı sermayeye çağrıda bulunmuştur. Yabancı enerji firmalarının önemli risklere rağmen ilgi gösterdikleri Azerbaycan birçok yabancı sermayeli enerji şirketine ev sahipliği yapmaktadır. Çünkü Azerbaycan için ekonomisinin can damarı petrol ve doğalgazdır. Ülkenin dış ticaretine baktığımızda enerji sektörünün en büyük kalem olduğu ve bununda 2000'li

³³⁵ Yunus Furuncu, "**Ermenistan'ın Hedefi Türkiye-Azerbaycan Enerji Güvenliği**", Anadolu Ajansı, 13.10.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ermenistan-in-hedefi-turkiye-azerbaycan-enerji-guvenligi/2004544> Erişim tarihi: 23.03.2021

³³⁶ "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Yatırımlar Daha Stratejik Hale Geliyor", Milliyet Gazetesi, 08.06.2020 <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-yatirimlar-daha-stratejik-hale-geliyor-6229755> Erişim tarihi: 04.02.2021

³³⁷ "Uluslararası Doğrudan Yatırım İstatistikleri", TC Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, <https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri/mi0803011615> Erişim tarihi: 23.03.2021

³³⁸ "Azerbaycan Ekonomisi", T.C Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa> Erişim tarihi: 04.02.2021

³³⁹ "Azerbaijan Invests \$ 14.5b In Turkish Economy", AZERNEWS, 24.10.2018, <https://www.azernews.az/business/139700.html> , Erişim tarihi: 23.03.2021

³⁴⁰ "Azerbaycan Ekonomisi", T.C Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa> Erişim tarihi: 04.02.2021

yıllardan sonra çok büyük ivme kazandığı görülmektedir.³⁴¹ Yabancı ülkelerde faaliyete başlayan Azerbaycan devlet şirketi SOCAR aynı zamanda Türkiye’deki en büyük yatırımcı kategorisindedir. Azerbaycan’ın Türkiye’deki en büyük yatırımı 2008 yılında gerçekleşen 2 milyar 40 milyon dolarlık SOCAR-TURCAS Enerji AŞ yatırımıdır. 2011 yılında ise hissenin tamamı SOCAR Türkiye A.Ş firmasına devredilmiştir.³⁴² SOCAR en büyük yatırımını İzmir Aliğa tesislerine yapmıştır. 25 Ekim 2011 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan ve İlham Aliyev’in katılımları ile temeli atılan proje 2018 yılında faaliyete geçmiştir. 6.3 milyar dolarlık yatırım yapılan proje, yıllık 10 milyon ton üretim kapasitesine sahiptir. Projenin önemli bir özelliği ise Türkiye Cumhuriyeti tarihinde tek noktaya yapılmış en yüksek meblağlı yatırım olmasıdır.³⁴³ Proje sayesinde jet yakıtı, dizel, nafta gibi önemli ürünler Türkiye’de üretilip dünya pazarlarına sunulurken Türkiye’nin ithal girdilerini önemli oranda azaltmıştır.

Azerbaycan’ın bir diğer önemli yatırımı konteyner limanı konusundadır. PETKİM limanının modernize edilmesi ve ekonomik faaliyetlere uygun hale getirilmesi için 400 milyon dolarlık yatırım yapılmıştır. Bunun yanında rüzgâr enerjisi (RES) yatırımı, SOCAR dağıtım, depolama ve fiber altyapı alanlarında önemli yatırımların yapılması da sağlanmıştır. Yatırımlar sayesinde stratejik ilişkiler güçlenirken, iki devletin karşılıklı bağımlılığı artmıştır.³⁴⁴

Türkiye’nin son yıllarda enerji konusunda yaptığı hamleler, ülkenin enerji geçiş noktası olmaktan ziyade önemli bir enerji üssü olmasının yolunu açmıştır. BOTAŞ tarafından yayınlanan petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçiş güzergâhlarını gösteren harita da görüldüğü üzere Azerbaycan ile Türkiye arasından enerji geçiş hatlarının Türkiye’nin enerji üssü olmasında önemli paya sahip olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Azerbaycan üzerinden gelen üç önemli enerji hattının bir tanesi Türkiye’nin güneyine inerken diğer hat Türkiye üzerinden Avrupa’ya ve doğalgaz hattı da Türkiye’nin Kuzeydoğu kesimlerine enerjiyi ulaştırmaktadır. Haritada

³⁴¹ Elçin Süleymanov, Fahri Hasanov, “Azerbaycan’ın Türkiye’nin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan Türkiye Ekonomik İlişkilerindeki Rolü”, Paper presented at EconAnadolu 2013: Anadolu International Conference in Economics III June 19-21, 2013, Eskişehir, s.1-5. (ONLINE) https://www.researchgate.net/publication/257360728_Azerbaycanin_Turkiyenin_Enerji_Sektorune_Yatirimlarin_in_Azerbaycan-Turkiye_Ekonomik_Iliskilerindeki_Rolu

³⁴² Süleymanov, Hasanov, a.g.e., s. 22-25.

³⁴³ Veliyev, a.g.e., s.267.

³⁴⁴ Veliyev, a.g.e., s.270.

görülebileceği üzere Türkiye'nin Rusya, İran ve Irak'la da önemli enerji bağlantılarına yer verilmiştir.

Harita 2: Bölgenin Enerji Üssü Türkiye

Kaynak: Türkiye Doğalgaz ve Petrol Boru Hatları Haritası (BOTAŞ)
<https://www.botas.gov.tr/Sayfa/dogal-gaz-ve-petrol-boru-hatlari-haritasi/168#gallery>
 (Erişim Tarihi: 08.04.2021)

Türkiye-Azerbaycan arasındaki enerji işbirliğine baktığımız zaman Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı ve son olarak Trans Anadolu doğal gaz boru hattı (TANAP) projesinin önemli yer tuttuğu görülmektedir. 1768 km uzunluğunda olan BTC hattı Bakü'den gelen petrolü Tiflis üzerinden Ceyhan deniz limanına indirmektedir. Toplam maliyeti 2.5 milyar dolar olan projenin Türkiye kısmının maliyeti 1.4 milyar dolardır. Projenin yatırım maliyeti iştirak eden firmalar tarafından karşılanmıştır.³⁴⁵ Hattın 1076 km'lik kısmı Türkiye topraklarından geçmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattı ile uluslararası piyasalara ulaşan Azerbaycan, petrol ihracatının büyük

³⁴⁵ Cenk Pala, "Hazar Boru Hatları, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Ve Türkiye", Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış, 2001-2002, Cilt: 7, Sayı:4, s. 249. (çevrimiçi)
<https://www.21yyte.org/assets/uploads/files/231-252%20Cenk%20Pala.pdf> Erişim tarihi: 25.03.2021

bölümünü bu hat üzerinden gerçekleştirmektedir. TPAO'nun %6.5 oranında hisse sahibi olduğu proje yıllık 50 milyon ton ham petrol ihraç edecek kapasiteye sahiptir. Siyasi, ekonomik ve çevresel açılardan Türkiye'nin başından beri yürüttüğü ve hayata geçirdiği en önemli projeler arasındadır. Ulaştırma ve taşıma bedellerinin, finans maliyetlerinin azalması ve çevresel etkilerini de hesap edildiğinde çok kazançlı bir projedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı projesi *ile Türkiye, Güney Kafkasya ve Orta Asya'yı, Türkiye ve Akdeniz'e bağlaması planlanan ve "Doğu-Batı Enerji Koridoru" olarak adlandırılan sağlam bir güvenlik koridoru oluşturmayı ve bu sayede Batı'nın çok önem verdiği bir mesele olan "enerji arz güvenliği" açısından sağlam bir temel atılmasını garantilemiştir. BTC ile jeopolitik gücünü sağlamlaştıracak olan Türkiye, ayrıca, Türk Boğazlarındaki aşırı trafik yükünden kaynaklanan geçiş risklerinin en aza indirilmesi açısından da açık ve önemli bir avantaj sağlamıştır.*³⁴⁶

Yüzyılın projesi olarak adlandırılan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattı projesinden sonra devreye alınan Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı (BTE) projesi ile Hazar Denizi'ndeki Şahdeniz yataklarında çıkarılan doğalgazı Türkiye üzerinden Avrupa ulaştırmaktadır. 2006 yılında açılan Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattında TPAO'nun %9 oranında hissesi bulunmaktadır. Türkiye'nin İran ve Rusya gazına bağımlılığını büyük oranda düşüren doğalgaz boru hattı sayesinde daha ucuz enerji sağlanmaktadır. Azerbaycan yıllık Türkiye'ye 6 milyar metreküp gaz satışı yapmaktadır.

Diğer önemli bir yatırımı ise Enerjinin ipek yolu olarak adlandırılan Trans Anadolu Doğal gaz boru hattı (TANAP) projesidir. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, iki ülkenin bugüne kadar başarı ile yürüttükleri projelerin enerji alanındaki zirvesidir. Dünya enerji piyasasında büyük ses getiren dev proje ile ivme kazanan stratejik işbirlikleri, Avrupa'nın ve Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacını karşılamayı bunun yanı sıra bölgede gaz çeşitliliğinin sağlanmasını hedeflemektedir. Projenin hukuki altyapısını 26 Haziran 2012 tarihinde İstanbul'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Sistemine İlişkin Hükümetler arası Anlaşma"

³⁴⁶ Pala, a.g.m., s.250.

ve eki Ev Sahibi Hükümet Anlaşması” oluşturmaktadır. Söz konusu Ev Sahibi Hükümet Anlaşması bilahare 26 Mayıs 2014 tarihinde tadil edilerek yeniden imzalanmış ve değişik haliyle 10 Eylül 2014 tarihinde TBMM tarafından onaylanmıştır.³⁴⁷ TANAP başlangıç kapasitesi yıllık 16 milyar metreküp doğalgaz olup 6 milyar Türkiye'ye, 10 milyar metreküpü ise Avrupa'ya taşınacaktır. Gelecek olan talebe bağlı olarak önce 22 milyar metreküpe, akabinde ilave yatırımlarla 31 milyar metreküpe kadar çıkarılabilecektir.³⁴⁸ Türkiye'nin %30 hisse sahibi olduğu TANAP sayesinde Türkiye enerji geçiş ülkesi olmaktan çıkıp enerji pazarlayan, fiyat belirleyen ülke konuma gelmiştir. 2045 yılına kadar Türkiye'nin TANAP projesinden 45 milyar dolar gelir elde etmesi beklenmektedir.³⁴⁹

2020 yılı rakamlarına göre Azerbaycan ile Türkiye arasında 4,5 milyar dolarlık ticaret hacmi bulunmakta olup, bunun en az 15 milyar dolara çıkarılması konusunda çalışmalar yapmaktadır.³⁵⁰ Karşılıklı yatırım konusunda istenilen seviyelere gelinmediği en üst düzey devlet yetkilileri tarafından belirtilmekte ve sürekli çağrılar yapılmaktadır. 2019 yılında Anadolu Ajansı'na konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, *“şuana kadar kardeş Türkiye'ye 17 milyar dolar yatırım yapıldığını ve bunun yakın zamanda 20 milyar doları geçeceğini”* ifade etmiştir.³⁵¹ İki devlet arasında artan karşılıklı yatırımlar zaman içerisinde dış ticaret verilerini daha yüksek seviyelere çıkmasına yardımcı olacaktır. Ticaret hacimlerine katkı sağlayacak diğer önemli unsur ise ulaşım projeleridir. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolunun yeni ipek yoluna entegre edilmesi ticaret hacmini arttıracaktır. Diğer önemli bir unsur ise Karabağ Zaferi sonrasında açılacak olan “Nahçıvan Koridorudur”.³⁵² Türkiye ile Azerbaycan arasında doğrudan kara bağlantısını sağlayacak olan stratejik güzergah

³⁴⁷ “TANAP Hakkında”, TANAP, <https://www.tanap.com/kurumsal/hakkimizda/>, Erişim tarihi: 25.03.2021

³⁴⁸ “Enerjinin İpekyolu Açıldı”, TANAP, <https://www.tanap.com/medya/haberler/enerjinin-ipek-yolu-tanap-acildi/>, Erişim Tarihi: 25.03.2021

³⁴⁹ Yunus Furuncu, “Ermenistan'ın Hedefi Türkiye-Azerbaycan Enerji Güvenliği”, Anadolu Ajansı, 13.10.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ermenistan-in-hedefi-turkiye-azerbaycan-enerji-guvenligi/2004544>, Erişim tarihi: 23.03.2021

³⁵⁰ Merve Özlem Çakır, “Türkiye Azerbaycan arasında 15 milyar Dolarlık Ticaret için Yeni İmzalar Yolda”, Anadolu Ajansı, 25.02.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-15-milyar-dolarlik-ticaret-icin-veni-imzalar-volda/1744165>, Erişim tarihi: 01.02.2021

³⁵¹ Ruslan Rehimov, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Türkiye'ye yatırımlarımız 20 milyar dolara ulaşacak”, 26.12.2019, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliev-turkiye-yatirimlarmiz-20-milyar-dolara-ulasacak/1684696>, Erişim tarihi: 04.02.2021

³⁵² “Türkiye'nin Orta Asya'ya Açılan Kapısı Nahçıvan”, ANKASAM, <https://www.ankasam.org/turkiyenin-orta-asyaya-acilan-kapisi-nahcivan-koridoru/>, Erişim tarihi: 24.03.2021

aynı zamanda Orta Asya'ya ulaşımı da kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla iki ülkenin ticaret hacminde önemli artışların önünü açacaktır.

3.3. 2020 KARABAĞ SAVUNMASININ SONUÇLARI

Soğuk savaştan sonra gerçekleşen işgallerden birisi de Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalidir. Rusya'nın ve batılı devletlerin desteğini sürekli arkalarında hisseden Ermeniler zaman içerisinde onlarca katliam gerçekleştirmiş ve BM tarafından Azerbaycan toprakları olarak tanınan alanın %20'sini işgal etmiştir.³⁵³ Bu durum BM Güvenlik Konseyi tarafından işgal olarak kabul edilmiştir. Fakat kararın ötesine geçmemiş ve herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır.³⁵⁴ BM tarafından alınan 822-853-874-884 numaralı kararların hiçbirisi MİNSK grubu tarafından ciddiye alınmamış ve uygulanmamıştır.³⁵⁵ Uluslararası kurumlardan umudunu kesen Azerbaycan 2010 yılından itibaren Türkiye'nin desteği ile Askeri harcamalarını arttırmış ve ordusunu modernize etmiştir.³⁵⁶ İşgalden sonra 2008, 2010, 2016 ve 2018 yıllarında Azerbaycan ile Ermenistan arasında zaman zaman sıcak çatışmalar yaşanmış ve genelde Azerbaycan'ın üstünlüğü ile sonuçlanmıştır.³⁵⁷

Temmuz 2020'de Ermenistan'ın saldırıları ile Tovuz'da yaşanan çatışmalarda Azerbaycan Ordusu karşısında büyük yenilgi alan Ermenistan'ın psikolojik harp stratejisi ilk defa sekteye uğramıştır.³⁵⁸ Tovuz'un özellikle seçilmiş ve savaş Karabağ dışına çıkartılarak Azerbaycan-Ermenistan sınırına çekilmek istemiştir. Ermenistan her zaman olduğu gibi Rusya'nın müdahil olacağını varsaymıştır. 27 Eylül 2020'de büyük bir harekât başlatan Azerbaycan Ordusu, 30 yıldır işgal altında bulunan

³⁵³ Ali Cura, Emre Gürkan Abay, "Azerbaycan'ın İşgal Altındaki Toprakları Karabağ", Anadolu Ajansı, 29.09.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanin-iskal-altindaki-topraklari-karabag/1989594> Erişim tarihi, 10.01.2021

³⁵⁴ Havva Mehmedova, "Ermenistan Saldırganlığı Karşısında Birleşmiş Milletler' in Tutumu", Akademik Bakış Cilt 2, Sayı 4 Yaz 2009, s. 25-31. (çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73998> Erişim tarihi: 14.02.2021

³⁵⁵ Mustafa Sıtkı Bilgin, "Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları", Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, Yıldırım Beyazıt, Üniversitesi, Sayı: 8, s. 16, Aralık, 2020, (çevrimiçi), [https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karakag%CC%86%20Zaferi\(2\).pdf](https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karakag%CC%86%20Zaferi(2).pdf) Erişim tarihi: 20.02.2021

³⁵⁶ Mustafa Sıtkı Bilgin, a.g.m., s. 17.

³⁵⁷ Tolga Özgenç, "Dağlık Karabağ Konusunda Bilinmesi Gerekenler: 6 Soruda Dağlık Karabağ", Anadolu Ajansı, 28.09.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabag-konusunda-bilinmesi-gerekenler-6-soruda-daglik-karabag/1987993> Erişim tarihi: 02.02.2021

³⁵⁸ Ali Asker, "İşgalin Kırılma Noktası veya Yalancı Ateşkesin Sonu: Eylül 2020 Azerbaycan-Ermenistan Savaşını Geniş Tablodan Okumak", Stratejik Düşünce Enstitüsü, 30.09.2020, <https://www.sde.org.tr/degerlendirme/iskalin-kirilma-noktasi-veya-valanci-ateskesin-sonu-eylul-2020-azerbaycan-ermenistan-savasini-genis-tablodan-okumak-analizi-18517> Erişim tarihi: 14.02.2021

topraklarını 10 Kasım 2020 tarihinde büyük bir zafer kazanarak geri almıştır.³⁵⁹ Dünya enerji kaynaklarının %40'ına sahip Güney Kafkasya'da varlığını kaybetmek istemeyen Rusya devreye girmiş 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes antlaşması imzalanmıştır.³⁶⁰ Azerbaycan'ın taleplerinin büyük oranda karşılandığı anlaşmada Karabağ'ın statüsü ve yerleşim yerlerinin Azerbaycan'a devri konularında bir yol haritası ve beraberinde Rus askerinin Azerbaycan topraklarına belirli bir süre ile yerleşmesi öngörülmüştür.³⁶¹

Karabağ'ın işgalden kurtarılması dünya basınında, Azerbaycan ve Türkiye'nin büyük zaferi olarak takdim edilirken bu konuda iki görüş belirginleşmiştir. Birinci görüş Rusya'nın bölgeye tekrar yerleştiği ve stratejik yerlerin Rusya'nın kontrolüne geçtiği yönündedir. Diğer görüş ise geline noktanın geri dönüşün olamayacağı, Türkiye'nin destekleri ile büyük bir zafer kazanan Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da yerini sağlamlaştırdığı ve Türkiye jeopolitiğini güçlendirdiği yönündedir.

Öncelikle büyük bir zafer kazanıldığı ancak Rusya'nın daha karlı çıktığı yönündeki görüşü değerlendirelim. Rusya, "Barış Gücü" adı altında oluşturduğu askeri yapı ile Dağlık Karabağ, Ermenistan-Dağlık Karabağ arasındaki Laçın Koridoru ile Azerbaycan-Nahcivan arasındaki Zengilan olmak üzere 23 yerleşimde silahlı asker bulunduracaktır. Bu alanda Rusya'nın kontrolü ele geçirmesiyle birlikte, aslında Azerbaycan veya Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle bağlantısını kontrol altına almaktadır. Ayrıca Çin'in "Kuşak Yol" projesinin Avrupa bağlantısının kontrolü de tehlikeye girmiştir.³⁶² Lâçın koridoruna yerleşen Rusya bölgede "barış gücü" adı altında yürüttüğü ilhak ve işgal politikasını devam ettirecektir. Ayrıca Rus Barış gücünün yerleştirildiği bölgelere binlerce Ermeni'yi getirip yerleştirdiği medyaya yansımıştır.³⁶³ Şanlı Karabağ Savunmasında Azerbaycan sekiz eyaleti geri

³⁵⁹ "Zafer ve Gurur Günü", Yenişafak Gazetesi, <https://www.yenisafak.com/dunya/zafer-ve-gurur-gunu-azerbaycanda-kutlama-3589020> Erişim tarihi: 13.01.2021

³⁶⁰ Mustafa Sıtkı Bilgin, *a.g.m.*, s. 18.

³⁶¹ Talha Köse, "Karabağ'da Ateşkes ve Bölgenin Yeni Jeopolitik Denklemi", Sabah Gazetesi, 14.10.2020, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/talhakose/2020/11/14/karabagda-ateskes-ve-bolgenin-yeni-jeopolitik-denklemleri>, Erişim tarihi: 14.02.2021

³⁶² İsmail Cingöz, "Dağlık Karabağ'da Kurtarılabilecek mi?", Sonnokta Haber, 03.12.2020 <http://sonnoktahaber.com/yazarlar/ismail-cingoz/daglik-karabag-da-kurtarilabilecek-mi/332/>, Erişim tarihi: 26.12.2020

³⁶³ Muhammet Kemaloğlu, "Azerbaycan'da 10.000 Rus Askeri mi var?", 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 31.12.2020, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/azerbaycan-da-10-000-rus-askeri-mi-var> Erişim Tarihi: 17.01.2021

almıştır. Bunun yanında ise Dağlık Karabağ olarak tabir edilen bölgede ise aslında Rusya'nın desteği ile devam eden fiili bir Ermeni nüfuzu ve yönetimi vardır. Azerbaycan'ın Hocalı, Hankendi, Hocavend ve Ağdere rayonları Rus Barış Gücü'nün kontrolüne geçmiştir. Sahada kanla kazanılan büyük zafer, siyasi olarak o büyüklüğe Rusya'nın Karabağ'a yerleşmesi ile ulaşamamıştır. Azerbaycan'ın Ermeni askerlerinin büyük bir kısmını imha edeceği ve Hankendi rayonunu ele geçireceği esnada Rusya devreye girmiştir. Rusya sadece Karabağ'a yerleşmekle kalmamış aynı zamanda İran ile komşu olmuş ve Nahçıvan üzerinden yapılması planlanan ve anlaşmada yer alan koridorun da kontrolünü ele almıştır.³⁶⁴ Rus askerinin özellikle değerli madenlerin bulunduğu bölgelerde beş yıl boyunca kalıcı olmaları gerçek niyetleri ortaya koymuştur. Gerçek anlamda barış gücü konumlandırılacaksa bunu yeri Ermenistan-Azerbaycan sınırı olmalıdır.³⁶⁵ Azerbaycan hızlı ve kontrollü bir şekilde işgal altındaki topraklarını kurtarıırken, Rusya olaya doğrudan müdahil olmuş ve âdete ateşkes anlaşması ile Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının tamamını almasını engellemiştir. Rusya'nın barış gücü adı altında yerleştirdiği ve bulundurduğu asker sayısı daha çok taarruz gücü niteliğindedir. Bu durum Rusya'nın niyetini ve Kafkasya planını açığa çıkarmaktadır.³⁶⁶ Yıllarca Ermenistan'ı silahlandıran ve ekonomisini destekleyen Rusya'nın bölgeye gerçek anlamda barış getirmesi beklenmemelidir. Rusya'nın jeopolitik hedefinin Karabağ sorunu ile güç kazandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Rusya Karabağ'a yerleşmekle askeri ve siyasi hedeflerini gerçekleştirirken, Kafkasya'da oyun kurucu olduğunu tekrardan hatırlatmıştır.³⁶⁷ Rusya'nın bölgede kalıcı olacağını ve stratejik emellerini gerçekleştirmek için Azerbaycan topraklarını kullanacağı yönünde izlenim uyanmış, Ermenistan'ı yok olmaktan kurtarmıştır.

³⁶⁴ Muhammet Kemaloğlu, “**II. Karabağ Savaşı Ardından Kabul Edilen Ateşkesin Yazı/Turası ve Azerbaycan'a Getirilen 50.000 Ermeni**,” 21.Yüzyıl Enstitüsü, 17.01.2021, <https://21vyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/ii-karabag-savasi-ardindan-kabul-edilen-ateskesin-yazi-turasi-ve-azerbaycan-a-getirilen-50-000-ermeni> Erişim Tarihi: 18.01.2021

³⁶⁵ Alaeddin Yalçınkaya, “**Karabağ'dan Dönüş: 27 Yıl Önce, 27 Yıl Sonra**”, 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 20.11.2020, <https://21vyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/karabag-dan-donus-27-yil-once-27-yil-sonra> Erişim Tarihi: 17.01.2021

³⁶⁶ Ünal Atabay, “**Karabağ'da Rus BG Barışa mı Bağımsızlığa mı Çalışacak?**”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 18.11.2020, <https://21vyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/karabag-da-rus-bg-barisa-mi-bagimsizliga-mi-calisacak> Erişim Tarihi: 17.01.2021

³⁶⁷ Alaeddin Yalçınkaya, “**Ermenistan'ın Sinsi Stratejisi**”, 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 08.10.2020, <https://21vyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/ermenistan-in-sinsi-stratejisi> , 17.01.2021

Daha olumlu bakan ikinci görüş ise Karabağ zaferinin Türkiye'nin büyük destekleri ile birlikte Azerbaycan tarafından tarihe altın harflerle yazıldığı yönündedir. Bu konuda kapsamlı bir değerlendirme yapan Prof. Dr. Yalçın Sarıkaya; 44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi adlı makalesinde; *“Azerbaycan ordusu, 28 yıl boyunca işgal altındaki bölgede Ermenistan tarafındanilmekilmek işlenen güçlü savunma hatlarını önceden planladığı biçimde; kimi yerde ortadan kaldırmayı kimi yerde de yarmayı başarmıştır. Bu askerî harekâtın zafer olarak değerlendirilmesinin pek çok sebebi vardır”* diyerek Azerbaycan Ordusunun uzun zamandır 44 gün savaşına hazırlandığını ve haklı olarak büyük bir zafer kazandığını belirtmiştir. Türkiye'nin son yıllarda savaştığı alanlarda kullandığı İHA-SİHA tecrübesinin Karabağ Zaferinin kazanılmasında çok büyük katkısı olmuştur Ancak savaşı sahada Azerbaycan Ordusu kazanmıştır.³⁶⁸ İkinci Karabağ Savaşı'nın galiplerinden biri de Türkiye'dir. Sürekli Azerbaycan'ın yanında olan Türkiye ise ilk defa bu kadar kapsamlı ve açık bir şekilde tarafsız kalmayacağını ve müdahil olacağını dünyaya ve savaşın taraflarının arkasındaki güçlere net bir şekilde deklare etmiştir.³⁶⁹ Türkiye Azerbaycan ilişkilerinde dönüm noktası olan Karabağ zaferi hem Azerbaycan hem de İran'da yaşayan Türkler nazarında Türkiye'nin itibarını arttırmıştır. İran'ın, Erdoğan tarafından okunan şiirden rahatsız olunmasının asıl sebebi ise Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin yüksek seviyeler gelmiş olması ve bölgede azalacak olan Fars etkisidir.³⁷⁰

Ermeniler tarihteki en büyük yenilgileri alarak yıllarca toparlanamayacak duruma gelmiştir. Sözde Karabağ Cumhuriyeti tarihe karışırken Azerbaycan Ordusu gücünü tüm dünyaya gösterilmiş ve Ermenistan Başbakanı Paşinyan, yapılan anlaşmanın kendisi ve Ermeni halkı için acı ve ıstırap verici olduğunu söylemiştir.³⁷¹ Azerbaycan, 30 yıldır işgal altında bulunan topraklarını 44 gün içerisinde özgürleştirirken, başta Ermenilere ve destekçilerine de büyük bir ders vermiş ve

³⁶⁸ Sarıkaya, a.g.e., s. 12.

³⁶⁹ Yalçın Sarıkaya, “44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi”, TASAV Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi, 1. Baskı Aralık 2020, s.10-11.

³⁷⁰ Arif Keskin, “Karabağ savaşı sonrası Türk parantezinde İran Türkiye ilişkileri”, 28 12 2020, fikirturu.com.

<https://fikirturu.com/jeo-strateji/karabag-savasi-sonrasi-turk-parantezinde-iran-turkiye-iliskileri/>

³⁷¹ “Dağlık Karabağ: Ermenistan Başbakanı Paşinyan, Anlaşmayı 'Halkımız İçin Acı Verici' Sözleriyle Tanımladı”, 10.11.2020, BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54882585> Erişim tarihi: 12.02.2021

askeri başarısını siyasi ve diplomatik başarılarla dönüştürmüştür.³⁷² Karabağ Savunmasına Türkiye en yüksek seviyede desteğini vermiş ve kararlılığını göstererek caydırıcılık sağlamıştır.³⁷³ Azerbaycan'a desteğini esirgemeyen Türkiye bölgede bir adım öne çıkmış, Kafkasya'da konumunu güçlendirmiş ve stratejik kazanımlar elde etmiştir.³⁷⁴

Anlaşma maddelerine bakılacak olursa; 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan, Rusya ve Ermenistan arasında imzalanan ve 9 maddeden oluşan ateşkes antlaşması bir nevi Ermenistan'ın teslimiyet belgesidir. Anlaşmanın 2. maddesinde Ağdam İlçesinin 20 Kasım 2020 tarihine kadar iadesi yerinde bir karar olmuştur. Anlaşmanın 3. ve 4. maddeleri gereğince konuşlandırılacak olan Rus Barış Gücü'nün sayısı oldukça fazla olması ve görev tanımının net olmaması Türkiye açısından da bir kayıptır.³⁷⁵ Her şeyden önce, Rusya Federasyonu askerinin 27 yıl sonra Azerbaycan'a ayak basması, Azerbaycan açısından önemli bir kayıptır. Unutulmamalıdır ki Ebulfaz Elçibey, Rusya ile ilişkileri iki egemen devlet seviyesine çıkartmak için büyük gayret ve fedakârlık göstermiş, Haydar Aliyev de bu ilkeyi ortadan kaldırmamıştır.³⁷⁶ Anlaşmanın 5.maddesine dayanarak Rus kuvvetlerinin bölgeye hızlıca yerleşmesi, Laçın koridorunun uzun bir süre Rusya kontrolü verilmesi, Nahçıvan ile bağlantının yine Rus kontrolünde olması hem endişe verici hem de zaferin şanına gölge düşürmüştür.³⁷⁷ Özellikle Rus Barış Gücünün bazı bölgelere yerleşmesi bazı kesimleri endişelendirse de artık bölgede "Dağlık Karabağ" denen bir bölge olmayacak sadece Azerbaycan'ın bir parçası olan "Karabağ" olacaktır.³⁷⁸ 6. Madde ile Laçın ve Kelbecer ilçelerinin Azerbaycan'a iadesi olumludur. Laçın koridorunun kontrolünün Rusya'ya verilmesi ve kargoların geçişi ifadesi net olmayan durumları ihtiva etmesi ve geçişlerin kontrolünde

³⁷² Sarıkaya, a.g.m., s. 30.

³⁷³ Sarıkaya, a.g.m., s. 16.

³⁷⁴ Sarıkaya, a.g.m., s. 32.

³⁷⁵ Salih Yılmaz, "Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşmasının Değerlendirilmesi", Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, Yıldırım Beyazıt, Üniversitesi, Sayı: 8, Aralık, 2020, s.35. (çevrimiçi) [https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi\(2\).pdf](https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi(2).pdf) Erişim tarihi: 20.02.2021

³⁷⁶ Sarıkaya, a.g.m., s. 27.

³⁷⁷ Vefa Kurban, "Tarihi ve Güncel Boyutları İle Karabağ", Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, Yıldırım Beyazıt, Üniversitesi, Sayı: 8, Aralık, 2020, s.29 (çevrimiçi) [https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi\(2\).pdf](https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi(2).pdf) Erişim tarihi: 20.02.2021

³⁷⁸ Kurban, a.g.m., s. 29.

Türkiye'nin yer almaması ise bir kayıp sayılabilir.³⁷⁹ 7. madde “Yerelde yerinden edilmiş kişiler ve sığınmacılar, Dağlık Karabağ topraklarına ve çevredeki ilçelere BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altında döner.” BM'ye atıf yapılması Türkiye'nin tecrübeleri ile Azerbaycan için fırsata dönüşebilir.³⁸⁰ 9. maddesi “Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları üzerindeki blokaj kaldırılır.” Azerbaycan ile Nahcivan arasından ulaşım koridorunun açılması çok önemli bir husus olup özellikle Türkiye ile doğrudan bağlantı sağlanmıştır. Sorun ise koridorun belirsiz bir süre ile Rus sınır birlikleri tarafından kontrol edilecek olması, sadece insani geçişlere mi ticarete mi açık olacağının net olmamasıdır.³⁸¹

Anlaşmanın sonucuna bakılacak olursa, Azerbaycan yıllardır işgal altındaki ata topraklarını Türkiye'nin büyük desteği ile işgalden kurtarmıştır. Nahcivan koridoru ile topraklarını birleştirmiştir.³⁸² Türkiye olayın başından beri Azerbaycan'ın yanında yer alarak Güney Kafkasya'nın statükosunu değiştirmiştir.³⁸³

Diğer önemli nokta ise Ermenistan'ın yıllardır işgal ettiği bölgelerde işlediği, tabiat ve kültür varlıklarının yok edilmesi suçudur. Azerbaycan bu konularda özel çalışmalar yapıp konuyu uluslararası mahkemelerde dava etmelidir.³⁸⁴ Azerbaycan savaş esnasında sivil yerleşimlere zarar vermemek için her türlü gayreti sarf ederken; Ermenistan ise bilerek gelişigüzel bir şekilde sivil yerleşim alanlarına füzeler fırlatıp panik ve korku yaratmaya çalışmıştır.³⁸⁵ 27 yıl önce kendi topraklarından sürülen ata yurtlarını terk etmek zorunda kalan Azerbaycanlılar yurtlarından ayrılırken herhangi bir yağma ve yıkma olayına asla girmemişlerdir. Medyaya yansıyan ve bağımsız gözlemcilerin tespit ettiği gibi 27 yıldır kendilerine ait olmayan ve çeşitli yerlerden toplatılarak getirilen Ermeniler bu gün Karabağ'ı terk ederken nerede ise zarar

³⁷⁹ Salih Yılmaz, “**Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşmasının Değerlendirilmesi**”, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, Yıldırım Beyazıt, Üniversitesi, Sayı: 8, Aralık, 2020, s. 36. (çevrimiçi) [https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi\(2\).pdf](https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi(2).pdf) Erişim tarihi: 20.02.2021

³⁸⁰ Sarıkaya, **a.g.m.**, s. 29.

³⁸¹ Salih Yılmaz, **a.g.m.**, s. 37.

³⁸² Salih Yılmaz, **a.g.m.**, s. 37.

³⁸³ Salih Yılmaz, **a.g.m.**, s. 38.

³⁸⁴ Özcan Yeniçeri, “**Ermenistan İnsanlık Suçu ve İkiyüzlülük**”, 27.10.2020, Yeniçağ Gazetesi, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ermenistan-insanlik-sucu-ve-ikiyuzluluk-57244yy.htm> Erişim tarihi: 20.02.2021

³⁸⁵ Can Kasapoğlu, “**Ermenistan'ın Füze Saldırıları Açık Savaş Suçu**”, Anadolu Ajansı, 20.10.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ermenistanin-fuze-saldirilari-acik-savas-sucu/2012607> Erişim tarihi: 20.02.2021

vermedik yapı bırakmadılar.³⁸⁶ Ermenistan tarafından işgal edilen bölgelerde yapının ve nüfusun korunmasına yönelik birçok BM kararı bulunmasına rağmen Karabağ'ın büyük kısmında taş üstünde taş bırakılmamış ve kültür varlıkları bilerek yok edilmiştir. Hukukçular tarafından hazırlık çalışmalarına başlanan tazminat taleplerine ilişkin en az 50 milyar dolarlık davaların açılacağı anlaşılmaktadır. Kazanılacak her dava Azerbaycan'a güç katacakken Ermenistan tazminat ödemeye mahkum olacaktır.³⁸⁷ Azerbaycan meşru müdafaa hakkı kapsamında Türkiye'den belli bir gücün Azerbaycan'ın stratejik noktalarında konuşlanmasını sağlamalıdır. Azerbaycan'ın onayı ile bu hukuken meşru hale gelecek ve kurumsal işbirliğinin önünü açacaktır.³⁸⁸

Karabağ Savunmasının diğer boyutu ise komşu devlet İran ile ilgilidir. Özellikle Kuzeyinde yer alan büyük Azeri Türk nüfusu ve mezhepsel olarak büyük kısmının Şii olduğu Azerbaycanlılar arasında İran'ın politikalarına karşı, tepkileri de beraberinde getirmiştir. Karabağ Savunmasının başladığı andan itibaren Rusya'dan gelen silah ve diğer yardımlar İran üzerinden Ermenistan'a girmiştir. İran'ın jeopolitik endişeleri yeni bir durum değildir. 1918 yılında I. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığında da aynı tepkileri göstermiştir. İran Azerbaycan'ın güçlenmesini kendi ulusal güvenliğine bir tehdit olarak görmektedir. Karabağ Savunması beraberinde İran rejiminin Şii kimliği ile örtülü olan ayrıcalıklı fars milliyetçiliğini ortaya çıkarmıştır.³⁸⁹

Karabağ Zaferi'nin diğer önemli bir tarafı ise, dünya silah ve harp lobisini yakından ilgilendirmiş ve bu konuda uluslararası yazılı ve görsel medyada birçok

³⁸⁶ “Dağlık Karabağ’da Yenilgiyi Hazmedemeyen Ermeniler Kelbecer’de Evleri Yaktı”, 13.11.2020, Yenişafak gazetesi, <https://www.yenisafak.com/dunya/daglik-karabagda-yenilgiyi-hazmedemeyen-ermeniler-kelbecerde-evleri-yakti-3575016> Erişim: 20.02.2021

³⁸⁷ Aslan Yaman, “**Nahcivan ile Azerbaycan’ı Birleştirme Fırsatı mı Var?**”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 13.12.2020, <https://21vyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/naheivan-ile-azerbaycan-i-birlestirme-firsati-mi-var>, Erişim Tarihi: 17.01.2021

³⁸⁸ Yücel Acer, “**Ermenistan’ın Karabağ İşgali ve Uluslararası Hukuk**”, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULISA) Enstitüsü, Yıldırım Beyazıt, Üniversitesi, Sayı: 8, Aralık, 2020, s.8. (çevrimiçi) [https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi\(2\).pdf](https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi(2).pdf) Erişim tarihi: 20.02.2021

³⁸⁹ Ramin Cabbarlı, “**Dağlık Karabağ Savaşı İran’daki Etnik Ayrışmayı Derinleştiriyor**”, 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 05.10.2020, <https://21vyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/daglik-karabag-savasi-i-ran-daki-etnik-ayrismayi-derinlestiriyor> Erişim Tarihi: 17.01.2021

haber yapılmıştır.³⁹⁰ Özellikle Türkiye'nin son yıllarda geliştirdiği “İnsansız ve Silahlı Hava Araçlarının” Karabağ Savunmasında bu denli yaygın kullanılabilmesi ve Rus yapımı Ermenistan hava savunma sistemlerini kısa bir sürede yok etmesi nedeni ile büyük dikkat çekmiştir.³⁹¹ Azerbaycan Ordusu'nun insansız hava araçları ile donatılması ve personelinin Türkiye tarafından eğitilmesi savaşta büyük üstünlük kazanmasını sağlarken Ermenistan'a ait kara araçları ve hava savunma sistemleri büyük zarar görmüştür.³⁹² Türkiye'nin sahip olduğu İHA ve SİHA'lar dünya savaş konseptini değiştirmeye etki edecek potansiyele sahiptir.³⁹³ Özellikle Bayraktar TB2'nin Karabağ Savunmasında kullanılması savaşta üstünlük sağlama noktasında kilit rol oynarken, Türkiye stratejik başarı ve üstünlük elde etmiştir.³⁹⁴ Uluslararası ilişkilerle ilgili önemli analizler yapan “Foreign Policy” dergisinde yayınlanan bir makalede, Karabağ savaşının ABD için bir okul olduğunu, özellikler savaşta kullanılan Türk yapımı silahlı hava araçlarının görüntülerinin detaylı bir şekilde incelendiğini ve bu tecrübenin kendi ordusuna aktarılmaya çalışıldığını belirtmiştir.³⁹⁵ Dolayısıyla Karabağ Savaşı aynı zamanda dünya harp teknolojilerinin geleceği açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.

³⁹⁰ Robin Forestier-Walker, Aljazeera, “**Nagorno-Karabakh: New Weapons For An Old Conflict Spell Danger**”, 13 Oct 2020, <https://www.aljazeera.com/features/2020/10/13/nagorno-karabakh-new-weapons-for-an-old-conflict-spell-danger>

³⁹¹ “How drones helped Azerbaijan defeat Armenia, and the implications for future modern warfare”, Theprint, <https://theprint.in/opinion/how-drones-helped-azerbaijan-defeat-armenia-and-the-implications-for-future-modern-warfare/544668/> Erişim Tarihi: 14.02.2021

³⁹² Michael Kofman, “**Armenia's military position in Nagorno-Karabakh grows precarious**”, eurasianet, 24.10.2020, <https://eurasianet.org/perspectives-armenias-military-position-in-nagorno-karabakh-grows-precarious> Erişim tarihi: 21.02.2021

³⁹³ Guc Gonel, Kenan Irtak, “**Turkey's Military Power Changes Concept Of War**”, 08.01.2021, Anatolia news agency, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkeys-military-power-changes-concept-of-war/2103523> Erişim tarihi: 21.02.2021

³⁹⁴ Kareem Fahim, “**Turkey's Military Campaign Beyond Its Borders Is Powered By Homemade Armed Drones**”, The Washington post, https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/turkey-drones-libya-nagorno-karabakh/2020/11/29/d8c98b96-29de-11eb-9c21-3cc501d0981f_story.html Erişim tarihi: 21.02.2021

³⁹⁵ Jack Detsch, “**The U.S. Army Goes to School on Nagorno-Karabakh Conflict**”, 30.03.2021, Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2021/03/30/army-pentagon-nagorno-karabakh-drones/> Erişim tarihi: 31.03.2021

SONUÇ

Azerbaycan, coğrafi konumu ve stratejik önemi bakımından, tarih boyunca büyük güçlerin mücadele alanı olmuştur. Tarihî Azerbaycan coğrafyası, Akkoyunlu, Safevi, Afşar, Gacar gibi İran’da kurulmuş Türk devletlerinin merkezinde yer almış, daha yakın tarihte ise genel manâda Osmanlı, İran, Rusya gibi güçlerin denetimi ve etkisi altında kalmıştır. 1828 yılında Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan’ı ikiye bölen Rusya, egemenliği altına aldığı Kuzey Azerbaycan’da uyguladığı baskıcı ve sömürgeci politikaları yüzünden, farkına varmadan halk arasında Azerbaycan kimliğinin güçlenmesine ve bağımsızlığa götürecek ruhun oluşmasına da sebep olmuştur. Bağımsızlık ruhunun oluşmasında ulusçuluk akımları ile birlikte Anadolu’daki gelişmelerin de büyük etkisi olmuştur. Bunun ilk işareti, 1917 yılında Çarlık Rusya’sında ortaya çıkan karışıklık sonucu 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan etmesidir. Bu süreçte Azerbaycan’ın en büyük destekçisi Osmanlı Devleti olmuştur. 4 Haziran 1918 yılında imzalanan askeri yardım anlaşmasına istinaden Osmanlı’nın yardımı ile Azerbaycan, işgal altındaki topraklarının büyük bir kısmını Ermeni-Rus işgalinden kurtarmıştır. Bu dönemde büyük bir yokluk içerisinde, büyük fedakârlıklarla oluşturulan “Kafkas İslam Ordusu”, Azerbaycan’da İslâm’ın ve Türklüğün varlığını temin etmiştir. Bütün bu fedakârlıklara rağmen Birinci Dünya Savaşı’nın ateşkes antlaşması olan 30 Ekim 1918 Mondros mütarekesi

hükümleri gereğince Türk ordusu Azerbaycan'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Sonrasında Milletler Cemiyeti bünyesinde devam eden bağımsızlık mücadelesi 11 Ocak 1920 tarihinde sonuçlanmış ve Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 22 Ocak 1920 tarihinde Bağımsız Azerbaycan Devletini resmen tanımıştır.

Osmanlı'nın yıkılışı, Anadolu'nun işgale uğraması ile Türkiye'nin kendi derdine düşmesi, Bolşevik ihtilali, İngiliz ve Fransızların Güney Kafkasya üzerindeki emelleri gibi konular, Azerbaycan tarihinin kaderini belirleyen olayların başında gelmiştir. Böylelikle Azerbaycan'da bir Sovyet idaresi dönemi başlamıştır.

Atatürk döneminde, Azerbaycan'a verilen öneme atfen Memduh Şevket Bey Bakü'ye temsilci olarak atanmıştır. Bu olay, aslında Ruslara rağmen Azerbaycan ile bağımsız diplomatik ilişkiler kurulmak istendiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Bu dönemde diğer önemli bir kazanım, Türk diplomatlarının büyük gayreti sonucu Nahcivan'ın Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyet olarak bırakılmasıdır. Türkiye, bu dönemde Azerbaycan ile anlaşmalar imzalamak istese de Neriman Nerimanov, Rus baskısından çekindiği için herhangi bir anlaşma içine girmemiştir. Sovyet Azerbaycan Cumhuriyeti her ne kadar iç işlerinde bağımsız olsa da resmi olarak dış ilişkiler kurmaktan çekinmiştir. İlişkilerini ancak Moskova üzerinden ticari ve kültürel boyutta kurulabilmiştir.

Yaklaşık 70 yıllık Rus esareti ve Moskova'nın baskıcı tutumu sonucunda Azerbaycanlı birçok aydın ve mütefekkir, çeşitli suçlamalara maruz kalarak katledilmiştir. İki kutuplu olarak tanımlanan dünya sisteminin en ağır hükümlerinin sürdüğü bu uzun aralıkta Türkiye ile ilişkiler ancak gayri resmi ya da sadece Sovyetler Birliği üzerinden kurulabilmiştir. Soğuk Savaş döneminde Batı blokunda yer alan Türkiye'ye büyük bir kuşku ile yaklaşan SSCB, Güney Kafkasya politikasında Hazar'ı ve Bakü'yü hiçbir zaman gözden çıkarmamış ve gelecek her türlü müdahaleye karşı sürekli baskı altında tutmaya çalışmıştır. Türkiye-Azerbaycan resmi ilişkileri ise ancak Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesinden sonra başlayabilmiştir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin temelleri aslında 20. yüzyılın başında I. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ile atılmıştır. Günümüzdeki ilişkileri açıklarken bile o döneme atıflar yapmaktayız. Dönemin Azerbaycanlı aydınlarının

yazdıkları ve de temenni ettikleri ilişki biçimini aradan uzun yıllar geçtikten sonra günümüzde iki ülke ilişkilerinde rahatlıkla görebilmekteyiz. Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi olan ve ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti aynı zaman da Azerbaycanlı aydınların faaliyet yürütebildikleri ve Türkçülük üzerinden Azerbaycan'ı besledikleri yer olmuştur. SSCB idaresi altında iken Türkiye'de yürütülen politik ve ideolojik faaliyetler, Azerbaycan halkını diri tutmuştur. SSCB dağıldıktan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler her ne kadar artsa da Türkiye hükümetleri Rusya ile ilişkileri de göz önünde bulundurarak temkinli olmaya devam etmiştir. Fakat Azerbaycan konusundaki toplumsal hassasiyet Türkiye'de her zaman canlılığını korumuş ve bu hassasiyet, iktidarlar tarafından da dikkate alınmıştır. Türkiye, Azerbaycan'ı ilk tanıyan devlet olmakla birlikte özellikle batılı devletlerin Azerbaycan'ı tanıması için büyük çaba sarf etmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığı için verilen mücadele sonrasında Azerbaycan'ın kalkınması ve gelişmesi için de destek verilmiştir. Azerbaycan'ı serbest piyasa ile tanıştırmış, başta savunma olmak üzere birçok alanda Azerbaycan'ın “yenidünya”ya entegre olması için büyük destekler sağlamıştır. Türkiye bütün bunları yaparken doğal olarak kendi jeopolitik amaçlarını düşünmüş ve bölgesel stratejiler de gütmüştür. Ancak, tek millet olmanın getirdiği tarihi ve kültürel bağların korunması hususu, her türlü stratejinin üzerinde tutulmuştur.

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra “Tek Millet” olma avantajını iyi kullanarak Türkiye ile ilişkilerin hızlı bir şekilde geliştirebilmiştir. Ancak bu gelişimde, devletleri idare edenlerin tercihlerinin de etkisi yüksektir. İki devlet ilişkileri incelenirken aynı zamanda iki ülke devlet başkanlarının kişisel dostlukları da irdelenmelidir. Turgut Özal-Ebulfez Elçibey, Süleyman Demirel-Haydar Aliyev, Recep Tayyip Erdoğan-İlham Aliyev isimlerinin, ülkeler arası ilişkilerde çok büyük etkilerinin olduğu ve onların döneminde somut kazanımların olduğu herkesçe malumdur. Tezimizin konusu olan son yirmi yıllık süreçte ise Recep Tayyip Erdoğan ve İlham Aliyev dostluğu Türkiye- Azerbaycan ilişkilerine damga vurmuştur. Haydar Aliyev'in asrın projesi olarak nitelediği ve gerçekten Azerbaycan için kalkınmanın ve ticari olarak dünyaya açılmanın sembolü olan BTC'nin hayata geçmesi bu dönemde gerçekleşmiştir. Azerbaycan için önem arz eden BTE ve TANAP projelerinin hayata geçmesi ve Azerbaycan'ı yeni ipek yoluna entegre olup Asya-

Avrupa'ya bağlayan demiryolu projesi yine bu dönemdedir. Son dönemlerde yapılan en önemli anlaşmalar bu dönemin ürünüdür. 2010 yılında imzalanan “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” ile ilişkiler stratejik ortaklık boyutuna gelmiştir. İlişkilerin ortaklık boyutuna gelmesinde elbette örtüşen güvenlik ve bölgesel politikaların etkisinden söz edilmelidir. İki ülkede Güney Kafkasya’da jeopolitik dengenin oluşmasını, Orta Asya Türk devletleri ile ilişkilerin gelişmesini, Hazar denizindeki kaynakların batıya ulaştırılmasını istemişlerdir. Diğer boyut ise askeri güvenlik işbirliğinin bu dönemde artmış olmasıdır. Türkiye’nin daha bağımsız bir dış politika izlemesi iki ülke ilişkilerine derinleşmesine olumlu yansımıştır. İki devletin ticaret hacimlerinde ciddi yükselmeler olmuş ve karşılıklı yatırımlarda zirveler görülmüştür. Son on yıl içerisinde Azerbaycan’ın yurtdışı yatırımlarının %50’si Türkiye’de gerçekleşirken, Türkiye de Azerbaycan’da en büyük ikinci yatırımcı devlet olmuştur. Türkiye’de üst üste yapılan kamuoyu anketlerinde en güvenilir / dost ülke olarak Azerbaycan ilk sırada çıkmıştır. En güvenilir ülke çıkmasının altında elbette Türkiye’nin yaşamış olduğu önemli krizlerde Azerbaycan halkının ve yöneticilerinin Türkiye’nin yanında olmasının büyük katkısı vardır. Bunun yanında aynı millet olmanın verdiği tarihi ve kültürel ilişkilerin etkisi de vardır. Diğer taraftan son yıllarda birçok sektörde Azerbaycanlıların çok büyük yatırımları gerçekleşmiştir. Enerjiden medyaya, turizme sağlık sektörüne stratejik yatırımlar yapılmıştır. 2009 yılında yaşanan bayrak krizinden sonra iki ülkenin akliselim uzmanları, ilişkilerin gelişmesi ve hamasetten zarar görmemesi için karşılıklı yatırımları işaret etmişlerdir. 2020 yılına gelindiğinde o dönem uyarılan konulara ilişkin iki devletin de büyük yatırımlar yaptığını ve bu yatırımlar sayesinde iki ülkenin artık Kafkasya’da daha güçlü hale geldiğini ve yakınlaştığı rahatlıkla söylemek mümkündür.

Devletlerin jeopolitiğini doğrudan ilgilendiren Kafkasya, karşılıklı çıkarların çatışma alanını oluşturur. İlişkilerin önemli bir tarafı da bölgenin en büyük gücü olarak varlığını koruyan Rusya ve bölgenin tarihinde önemli yeri olan İran’dır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin tarihi, büyük ölçüde Türkiye-Rusya/ Türkiye-İran ilişkilerinden etkilenmiştir.

Zengin doğal kaynakları Azerbaycan’ı Güney Kafkasya’nın en değerli ve stratejik ülkesi yapmaktadır. Güney Kafkasya özelde Azerbaycan Türkiye’nin Orta

Asya'ya açılan en önemli stratejik kapısıdır. Bölgedeki halklarla siyasi sosyal tarihi ve kültürel bağlarını daha önemli hale getirmektedir. Türkiye Kafkasya'da muhakkak suretle koruması gereken jeopolitik etkisi ancak Azerbaycan ile sürdürebilecektir. Azerbaycan üzerinden elde edilen kazanımların Rusya'nın bölgesel gücünde bir gerilemeye tekabül ettiği de gözden kaçırılmamalıdır. Bölgedeki dengeler o kadar hassastır ki Rusya'da etkisini kaybetmemek için coğrafyadaki bölgesel güç olarak kabul edilen devletlerle zaman zaman işbirliğine gitmek zorunda kalmaktadır. Örneğin Rus devlet aklında "Atlantikçi" yapının bir unsuru olarak tabir edilen ve NATO üyesi olan Türkiye gibi devletlerle temkinli bir ilişki içerisine girerken karşı cephede bulunan İran ile daha yakın ilişkiler kurmaktadır. Diğer taraftan ekonominin temel dayanağını oluşturan hidrokarbon gelirlerinin devamı için Türkiye ile ilişkileri diri tutmaya çalışırken, Türkiye'deki en büyük yatırımlarda (Akkuyu Nükleer Santrali, S-400 Füze Savunma Sistemi) Rusya etkisi görülmektedir. Bölgede devam eden Suriye ve Libya iç savaşlarında Türkiye ile karşı karşıya gelirken belli noktalarda iki devlet de anlaşmak zorunda kalmıştır. Özellikle son yıllarda AB ve ABD'den kısmen bağımsız bir dış politika izleyen ve bölgesel konularda daha aktif bir politika içerisine giren Türkiye, Rusya ile yaşadığı 2015 uçak krizi ve hatta Rusya Büyükelçisinin Ankara'da bir terör örgütü militanı tarafından öldürülmesine rağmen ilişkilerin devamı için elinden geleni yapmıştır. 2015 yılında Suriye sınırında düşürülen Rus uçağı nedeni ile yaşanan krizde yine Azerbaycan devreye girmiş ve iki ülke ilişkilerinin onarılması için büyük çaba sarf etmiştir. Azerbaycan Devleti'nin bu hareketinden anlaşılan şu ki Rusya ve Türkiye arasındaki olumsuz hava Azerbaycan ve dolayısıyla Güney Kafkasya'ya birçok açıdan zarar vermektedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra özellikle Atatürk döneminde başlayan olumlu ilişkiler her ne kadar Soğuk Savaş döneminde donuklaştı ise de her zaman ihtiyatlılık prensibi ile devam etmiştir. Son yıllarda Türkiye ile Rusya arasında genişleyen ve gelişen ticari münasebetler ve 2016 yılı 15 Temmuzundaki darbe girişiminden sonra Türkiye'nin yüzünü doğuya dönmesi ve Rusya'nın Türkiye ile artan diplomatik istişare ve siyasi işbirliği, Karabağ zaferine etki etmiştir. Türkiye bu sefer net olarak pozisyon belirlemiş ve Azerbaycan'ı Bakü'nün talep edeceği her türlü araçla (savaş seçeneğinin dâhil olduğuna işaret ederek) destekleyeceğini belirtmiştir. Rusya ise devlet başkanı Vladimir Putin'in ağzından şu cümleyi deklare

etmiştir; “*Azerbaycan kendi topraklarında savaşımaktadır*”. Rusya’nın bu noktaya gelmesi elbette çok önemli bir strateji değişikliğini göstermektedir. Hatta Azerbaycan’da Türk üssünün kurulması, Rusya tarafından bir sorun olarak görülmemiştir. Karabağ’da zaferi getiren muhakkak Azerbaycan Ordusu ve halkıdır ama Türkiye ile Rusya arasında son yıllarda gelişen ve derinleşen siyasi ve ticari ilişkilerin, kısmen değişen eksenin de bunda katkısı büyüktür. Zira Batı merkezli çözüm arayışları 30 yıla yakın bir süredir netice vermemişken güç yoluyla konu büyük ölçüde hallolmuştur.

Nihayetinde iki kardeş devletin son yirmi yıllık süreçte ilişkilerini istikrarlı bir şekilde büyüttüğünü ve somut projeler sayesinde taçlandırdıklarını ifade edebiliriz. İki devletin kamuoyları da birbirine daha çok yakınlaşmış, karşılıklı hassasiyetler daha da artmıştır. “İki Devlet Tek Millet” sözü reel olarak hayata geçerken hamaset yerini projelere ve yatırımlara bırakmıştır. Son yirmi yılda yapılan yatırımlar sayesinde iki devletin ilişkileri güçlenmiş ve Kafkasya jeopolitiğinde belirleyici konuma gelmişlerdir.

KAYNAKÇA

AĞAYEV, Mehman, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara, Kasım 2009,

ARI, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1999.

ARI, Tayyar, **Orta Asya ve Kafkasya**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010.

ASLANLI, Araz, **Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu**, Eko Avrasya yayınları, Ankara, 2013

BRZEZİNSKI, Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası/Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2010

CAFERSOY, Nazım, **Elçibey Döneminde Azerbaycan Dış Politikası**, ASAM yayınları, Ankara, 2001

CAN, Vecdi, ŞAHİN Köksal, UÇAR, Muhammet Kürşad, ÇİĞDEM (Ed.), **Uluslararası Türk Dünyası, Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı**, Bakü/Azerbaycan, Ekim, 2015

DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik ve Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, 42. Baskı, Ocak 2010, İstanbul

DUGİN, Aleksandr, **Rus Jeopolitiği; Avrasyacı Yaklaşım**, Çev. Vügar İmanov, 8. Baskı, İstanbul, 2015

DUMAN, Selçuk, **Güney Azerbaycan Türklerinin Demokratik Hak ve Özgürlük Mücadelesi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007

ERAVCI, H. Mustafa, KARAKUŞ Girayalp, Elçibey ve Haydar Aliyev Dönemlerinde Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve İran, Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı (Ed.) **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi, 12-14 Mayıs 2016

ERHAN, Çağrı, **Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı, İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013

Güney Kafkasya'ya Güncel Bakış Sempozyumu, T.C Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Harp Akademileri Basım Evi Yeni Levent – İstanbul 2006

HASANOV, Ali M., **Güney Kafkasya, Hazar-Karadeniz Havzaları ve Azerbaycan'ın Jeopolitiği**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016,

HASANOV, Ali, **Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti**, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Bakı, 2005
(çevrimiçi)https://achiqkitab.aztc.gov.az/upl/books/pdf/Muasir_beynəlxalq_munasibetler_ve_Azərbaycanın_xarici_siyaseti_55b5f82ae5081.pdf?sa=X&ved=2ahUKEwjJyIGLyZPnAhWHrIsKHWaZD2w4ChAWMAB6BAgAEAE, (Erişim Tarihi: 04.04.2021)

Hükümetlerimiz Döneminde Dış ilişkilerde Gelişmeler, Ak Parti, Ankara, Şubat 2019

İBRAHİMLİ, Haleddin, **Değişen Avrasya’da Kafkasya**, Avrasya Stratejik Araştırmalar merkezi Yayınları, Ankara, 2001

İNANIR Emine, KÖSE, Osman, ULUTÜRK Yasemin (Ed), **Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya -2-**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019

Nizami Ceferov, Ahmet Tecim, **Kardeş Yardımı (Qardaş Kömeyi)**, İpekyolu Neşriyat, 2. Baskı, Bakü, 2013

KAYA, Sezgin, **Rusya’nın Doğu Politikası**, Ekin Yayınları, Bursa, 2013

MİKAİL, Elnur- Hasan, TAZEGÜL, Alper, **Türkiye ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1990-2005)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Kasım İstanbul, 2012,

ÖZARSLAN, Bahadır Bumin, **Kanayan Yara Karabağ**, Astana Yayınları, Ankara, 2016

SAPMAZ, Ahmet, **Rusya’nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye’ye etkileri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008

SARIKAYA, Yalçın, 2023’e **Doğru Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Karşısında Türk Dış Politikası**, (Derleyen), Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı, (TASAV), Ankara, 2020

SARIKAYA, Yalçın, **44 Gün Savaşı: Azerbaycan’ın Karabağ Zaferi**, TASAV Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2020

ŞİMŞİR, Sebahattin, **Bir Kere Yükselen Bayrak Bir Daha İnmez - Mehmet Emin Resulzade**, post yayın dağıtım, 3. Baskı, Ankara, 2019

TANSÜ Yunus Emre, **Ahmet Cevad Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-V**, Yunus Emre Tansü (Ed.), İksad yayınevi, Ankara, 2020

TAŞKIRAN, Cemalettin, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Genelkurmay Basım evi, 1995

TOPAL, Mehmet, MAMMADOV, Rza (Ed.), **1918’den Günümüze Azerbaycan, 100. Yılınca Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Kongresi**, TİKA, TÜDEM, Eskişehir, Mayıs 2018

TOPSAKAL, İlyas, AY Selma, **Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri**: “Politik ve Ekonomik Boyut”, Ekin Yayınevi Aralık, Bursa, 2018

VELİYEV, Cavid, **Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı Tarih ve Güncel Boyutlar**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2020,

YALÇINKAYA, Alaeddin, **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 1998

YILMAZ Mehmet Serhat, YAKUPOĞLU Cevdet, MUSALI, Namıq, (Ed.) **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi

YÜRÜR, Özkan, **Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Komşu Siyaseti, Balkanlar-Kafkasya-Ortadoğu**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2016

MAKALELER

ABASLI, Könül, “Türkiye’deki Azerbaycanlı Öğrencilerin Eğitim Sürecindeki Deneyimleri”, ed: Mehmet TOPAL, Rza MAMMADOV, **100. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti” Uluslararası Kongresi** 26-27 Mayıs 2018 Eskişehir, s. 290. https://www.researchgate.net/publication/329024875_TURKIYE'DEKI_AZERBAYCANLI_OGRENCILERIN_EGITIM_SURECINDEKI_DENEYIMLERI/link/5c86246d458515831f9ae0c9/download Erişim tarihi: 03.03.2021

ACER, Yücel, “Ermenistan’ın Karabağ İşgali ve Uluslararası Hukuk”, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü**, Yıldırım Beyazıt, Üniversitesi, Sayı: 8, s. 8, Aralık,2020,[https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%C%86%20Zaferi\(2\).pdf](https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%C%86%20Zaferi(2).pdf) (Erişim tarihi: 20.02.2021)

AFYONCU, Erhan, “Ölüm Döşegindeyken Bile Azerbaycan'ın Yardımına Koşmuştuk”, **Sabah Gazetesi**, 11.10.2020,

<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2020/10/11/olum-dosegindeyken-bile-azerbaycanin-yardimina-kosmustuk>, (Erişim tarihi: 27.01.2021)

Ahmet Özcan, **Azerbaycan’a Süreli Yayınlardan Bakmak**, s. 289-293, Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı (Ed.) **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi,

AKÇAY, Ekrem Yaşar, “**Ebulfez Elçibey Dönemi Türkiye Azerbaycan İlişkileri**”, s. 333-340, Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı (Ed.) **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi

ALADAĞ, Hüseyin Hilmi, “Devr-i Hamîdîde Azerbaycan’ın İnşasında Cömert Bir İşadamı: Hacı Zeynelabidin Tağıyev”, **Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9/1 2019, s. 69-85, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/772135> (Erişim tarihi: 29.01.2021)

ARAS, Bülent, AKPINAR, Pinar, “The Relations between Turkey and the Caucasus”, **perception journal of International Relation**, Autumn 2011, Volume XVI, Number:3, p.53-68, https://www.researchgate.net/publication/259910583_The_Relations_between_Turkey_and_the_Caucasus (Erişim Tarihi: 01.02.2021)

ASKER, Ali, Türkiye - Azerbaycan İlişkilerinin Pragmatist Boyutu, 21.Yüzyıl Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum bildirileri, **Eko Avrasya**, 02-05- Lefke, K.K.T.C, s.405-408

ASKERZADE, Aygün, “NATO Çerçevesinde Azerbaycan – Türkiye Askeri İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları” **Karadeniz Araştırmaları -KARAM**, Sayı. 20, Kış – 2009, s. 1-17.

ASKERZADE, Aygün, “NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askeri Siyasi İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 20, Kış 2009, s.1-17.
http://www.karamdergisi.com/Makaleler/121387085_askerzade.pdf Erişim tarihi: 10.02.2021)

ASLANLI, Araz – KURBAN, Vefa, “Azerbaycan – Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları” **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 3, Sayı 1, Bahar – 2016, s. 31-43.

ASLANLI, Araz, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri” Yönetim ve Ekonomi: **Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 25, Sayı. 1, 2018, s. 15-24.

ASLANLI, Araz, “10. yılında Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklık Anlaşması ve ortak askeri tatbikatlar”, 10.08.2020. **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/10-yilinda-azerbaycan-turkiye-stratejik-ortaklik-anlasmasi-ve-ortak-askeri-tatbikatlar/1937068> (Erişim tarihi: 30.01.2021)

ASLANLI, Araz, “Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin stratejik niteliği derinleşiyor”, **Anadolu Ajansı**, 06.07.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/azerbaycan-turkiye-iliskilerinin-stratejik-niteligi-derinlesiyor/1901031> (Erişim tarihi: 27.12.2020)

ASLANLI, Araz, “**Türkiye Azerbaycan Askeri İlişkilerinde Kazanımlar ve Beklentiler**”, s. 475, Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı (Ed.) I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu 12-14 Mayıs 2016,

ASLANLI, Araz, “Türkiye Ermenistan İlişkilerindeki Gelişmeler ve Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Yansımalar”, **21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, Ocak-Haziran 2008 Cilt 3, Sayı 8-9, s. 51-62

ASLANLI, Araz, “Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası, 2023’e doğru küresel ve Bölgesel Gelişmeler Karşısında Türk Dış Politikası”, Der. Yalçın Sarıkaya, **TASAV**, Ankara, 2020, s.206

ASLANLI, Araz, “Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkileri stratejik boyutlar kazanıyor”, **Anadolu Ajansı**, 10.01.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-azerbaycan-ekonomik-iliskileri-stratejik-boyutlar-kazaniyor/1698615> (Erişim tarihi: 27.12.2020)

ASLANLI, Araz, “Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri”, **Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Nisan 2018 , https://www.researchgate.net/publication/324812615_TURKIYE-

AZERBAYCAN EKONOMİK İLİSKİLERİ/link/5da8055492851caa1baa6f17/download (Erişim tarihi: 27.12.2020)

ATABAY, Ünal, “Karabağ’da Rus BG Barışa mı Bağımsızlığa mı Çalışacak?”, **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 18.11.2020, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/karabag-da-rus-bg-barisa-mi-bagimsizliga-mi-calisacak> (Erişim Tarihi: 17.01.2021)

AYDIN, Ulviye , “AB Enerji politikaları: Bakü Petrolünün Lojistik Boyutu”, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Cilt 10, Sayı 40: 35-66. s. 27- 30. https://www.academia.edu/10004544/Avrupa_Birli%C4%9Fi_nin_Enerji_Politikalar%C4%B1_Bak%C3%BC_Petrollerinin_Lojistik_Boyutu Erişim tarihi: 09.01.2021AYDIN,

Mustafa, “Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan Anlaşmasının Neresinde?” **TEPAV** Politika Notu Eylül 2009, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271313033r6785.Azerbaycan_Turkiye_Ermenistan_Anlasmasının_Neresinde.pdf (Erişim tarihi: 27.12.2020)

AYDIN, Ulviye , “Türkiye - Azerbaycan İlişkilerinin Son On Yılı (2006-2016):Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol”, **AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi** Cilt: 6 Sayı: 13 Sayfa: 38 - 62 Mayıs 2018, https://www.researchgate.net/publication/331323816_TURKIYE_AZERBAYCAN_ILISKILERININ_SON_ON_YILI_20062016_KARDESLIKTEN_STRATEJIK_IS_BIRLIGINE_UZANAN_YOL (Erişim tarihi: 06.02.2021)

AYDIN, Ulviye, “Türkiye Ve Azerbaycan Arasında Ulaştırma İşbirliği: Çağdaş İpek Yolu Üzerine Bölgesel Ve Küresel Bir Analiz”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Bahar 2017, Sayı:19, s.207-223, <https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/sobedergi/file/19%20Son/14.pdf>(Erişimtarihi: 06.02.2021)

Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu,” **TC Serhat Kalkınma Ajansı**, Aralık 2016, İstanbul, s. 59

Bağırılı Aygün, **Sovyetler Döneminde Türkiye Azerbaycan Edebi Alakaları**, s. 278-281, Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı (Ed.) **I.**

Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi,

BAŞLAMİŞ, Cenk, “Ebulfez Elçibey: Karabağ'ı geri almak isteyen, Rusya ve İran'la yıldızı barışmayan Türkiye sevdalısı Azeri lider”, 22.08.2020, **BBC** , <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53873112> (Erişim tarihi: 02.01.2021)

Bayat Sevgi, Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri: Milli Mücadele Dönemi İki Dost Ülke, s. 325-330, , Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı (Ed.) **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi,

BEŞİKÇİ, Seçil Öraz, “Bağımsızlık Sonrasında Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/** Kış 2016, sayı: 16-2 s. 238-239 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/633596> (Erişim tarihi: 27.12.2020)

BİLGİN, Mustafa Sıtkı, “Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları”, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü**, Yıldırım Beyazıt, Üniversitesi, Sayı: 8, s. 16, Aralık, 2020, (çevrimiçi), [https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi\(2\).pdf](https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi(2).pdf) Erişim tarihi: 20.02.2021

Bostancı Mustafa, Hocalı Katliamının Türk Basınındaki Yankıları Ve Katliamın Türkiye Azerbaycan İlişkilerine Etkisi, s. 293-302, Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı (Ed.) **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi,

BOSTANCI, Mustafa, “**II. Milletlerarası Azerbaycan Türkiye Münasebetleri Sempozyumu. AK Parti Dönemi Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri**” Bakü, 12-14 Ekim 2017, s.20, https://www.researchgate.net/publication/340665412_8_II_Milletlerarasi_Azerbaycan_Turkiye_Munasebetleri_Sempozyumu_AK_Partii_Donemi_TurkiyeAzerbaycan_Munasebetleri/link/5e982f2b299bf130799ea5d3/download (Erişim tarihi: 27.12.2020)

BUZBAY, Betül, Akdemir, Türkiye - Azerbaycan İlişkileri, Turgut Özal Dönemi, **Kafkassam.com**, <https://kafkassam.com/turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-turgut-ozal-donemi.html> Erişim tarihi: 14.03.2021

CABBARLI, Hatem, ABDULLAYEVA, Vüsale, “Azerbaycan’ın Dış Politikasının Temel Özellikleri”, **21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, Ocak-Haziran 2008 Cilt 3, Sayı 8-9, s.77-92

CABBARLI, Ramin, “Dağlık Karabağ Savaşı İran’daki Etnik Ayrışmayı Derinleştiriyor”, **21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 05.10.2020, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/daglik-karabag-savasi-i-ran-daki-etnik-ayrismayi-derinlestiriyor> (Erişim Tarihi: 17.01.2021)

CAFEROV, Nazim, “Azerbaycan Türkiye Askeri İlişkiler”, **Türkiye Azerbaycan Dergisi**, Sayı:2, s.29-31 <https://www.turkiyeazerbaycan.com/2.pdf>, (Erişim tarihi: 29.01.2021)

CAFERSOY, Nazım, “Bağımsızlığının onuncu yılında Azerbaycan-Rusya”, **ASAM Rusya-Ukrayna Araştırmalar Masası, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel**, 2001, Cilt: 7, Sayı 1, s. 286-316, <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/286-318%20nazim.PDF> (Erişim tarihi: 27.12.2020)

CAN, Tufan, “Türkiye’nin Büyük Öğrenci Projesi 1992–2012”, **Altayli net**, <https://www.altayli.net/turkiyenin-buyuk-ogrenci-projesi-1992-2012.html>, Erişim tarihi: 03.03.2021

Cesur Ekrem Ersin, Azerbaycan ve Türkiye Arasındaki İlişkilerin Ekonomi Politigi, s. 246-256, Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı (Ed.) **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi,

CİNGÖZ, İsmail, “Dağlık Karabağ’da Kurtarılabilecek mi?”, **Sonnokta Haber**, 03.12.2020 <http://sonnoktahaber.com/yazarlar/ismail-cingoz/daglik-karabag-da-kurtarilabilecek-mi/332/>, Erişim tarihi: 26.12.2020

CÖHÇE, Salim, “Büyük Ermenistan Kurma Projesi”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 1, Mart-Nisan-Mayıs, 2001

<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=200>
(Erişim tarihi: 13.02.2021)

CURA, Ali, ABAY, Emre Gürkan, “Azerbaycan'ın işgal altındaki toprakları Karabağ”, **Anadolu Ajansı**, 29.09.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanin-iskal-altindaki-topraklari-karabag/1989594> (Erişim tarihi, 10.01.2021)

ÇAKIR, Merve Özlem, “Türkiye Azerbaycan arasında 15 milyar Dolarlık Ticaret için Yeni İmzalar Yolda”, **Anadolu Ajansı**, 25.02.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-15-milyar-dolarlik-ticaret-icin-yeni-imzalar-yolda/1744165> (Erişim tarihi: 01.02.2021)

ÇAPRAZ, Hayri, “19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ Politikası”, **BELGİ Dergisi**, sayı: 3, Kış 2012/1, s. 234-236, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/417276> (Erişim tarihi: 10.02.2021)

ÇELİK, Mehmet mazlum, “Bolşevik devrimi sonrası Türklerin imdadına Osmanlı yetişti: Bakü'nün Fethi”, **INDEPENDENT TR**, Erişim Tarihi: 15.09.2020, <https://www.indyturk.com/node/244151/k%C3%BCİt%C3%BCr/bol%C5%9Fevik-devrimi-sonras%C4%B1-t%C3%BCrklerin-imdad%C4%B1na-osmanlı%C4%B1-yeti%C5%9Fti-bak%C3%BCn%C3%BCn-fethi> (Erişim Tarihi:27.01.2021)

ÇETİNKAYA, Selma Göktürk, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Askeri Boyutu ve Jandarma Merkezli Yardımlar (1992-2014)”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 5-1, s.15-40, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bseusbed/issue/52545/688144>, (Erişim Tarihi: 02.01.2021)

Demirtaş Bahattin, **Sovyetler Döneminde Türk Devlet Adamlarının Azerbaycan'a Yönelik Diplomatik Ve Siyasi Ziyaretleri (1960-1991)**, s. 333, Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı (Ed.) I. **Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu 12-14 Mayıs 2016**, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi,

DENİZHAN, Emrah , “Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi** , Cilt 2, Sayı 1, 2010 ISSN: 1309 -8012 (Online) , <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117228> (Erişim Tarihi: 23.01.2021)

DETSCH Jack, The U.S. Army Goes to School on Nagorno-Karabakh Conflict, 30.03.2021, **Foreign Policy Magazine**, <https://foreignpolicy.com/2021/03/30/army-pentagon-nagorno-karabakh-drones/> Erişim tarihi: 31.03.2021

EKŞİ, Muharrem, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitige”, **Avrasya Etüdleri**, 36/2009-2 (95-112), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/421935> (Erişim tarihi: 24.01.2021)

ERASLAN, Ahmet Fadıl, “Türk'ün zafer fotoğrafı' İran'ı neden rahatsız etti?”, **Yeni Şafak Gazetesi**, Gazetesi, 15.12.2020, <https://www.yenisafak.com/dunya/turkun-zafer-fotografiirani-neden-rahatsiz-etti-3589716> , (Erişim tarihi: 26.12.2020)

ERDOĞAN Nuray, TANAP Projesinin Türkiye Azerbaycan Enerji Politikalarında Yeri ve Önemi, **Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** Yıl: 2017, Temmuz, Cilt:10, Sayı: 3, s. 10-26

ESEN, Ahmet Turan, “İkinci Ermeni Açılımı”, 29.04.2013, **21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü** <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/ikinci-ermeni-acilimi> (Erişim tarihi: 01.02.2021)

FAHİM, Kareem, Turkey’s military campaign beyond its borders is powered by homemade-armed drones, **The Washington Post**, 30.10.2020 https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/turkey-drones-libya-nagorno-karabakh/2020/11/29/d8c98b96-29de-11eb-9c21-3cc501d0981f_story.html (Erişim tarihi: 21.02.2021)

GAYTANCIOĞLU, Kaan, “Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi’nin Değerlendirilmesi”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi** Cilt 2, Sayı 1, 2010, s. 44-48, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/117231> (Erişim tarihi: 27.12.2020)

GAYTANCIOĞLU, Kaan, “Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi’nin Değerlendirilmesi”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2010, s. 43, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117231> (Erişim tarihi: 24.01.2021)

GONEL, Guc , IRTAK, Kenan, Turkey's military power changes concept of war, 08.01.2021, **Anatolia News Agency**, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkeys-military-power-changes-concept-of-war/2103523> (Erişim tarihi: 21.02.2021)

GÖL, Hacer, “Geçmişten Günümüze Azerbaycan”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 5 Sayı:1, Haziran, 2016, s.157-159, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/224455> (Erişim tarihi: 17.02.2021)

GÖRGÜLÜ, Aybars, KRİKORİAN, Onnik, “Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası: Devlet ve Sivil Toplum Aktörlerinin Rolü”, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), https://www.tesev.org.tr/wpcontent/uploads/rapor_Turkiyenin_Guney_Kafkasya_Politikasi_Devletlerin_Ve_Sivil_Toplunun_Rolu.pdf (Erişim tarihi: 02.02.2021)

HÜSEYİNLİ, Ziver, “Türkiye’de Güney Azerbaycan Şair ve Yazarları” s. 96, Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı (Ed.) I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi,

IŞIK, Mithat, “Kafkasya’nın Geleceği için Stratejik Düşünce”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü SDE**, 05.10.2018, <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/kafkasyanın-gelecegi-icin-stratejik-dusunce-kose-yazisi-7374> (Erişim Tarihi: 02.02.2021)

İMAMBEYLİ, Vügar, “Uçak Krizi ve Türkiye-Rusya İlişkileri”, sayı:119-Aralık 2015, **SETA PERSPEKTİF**, http://file.setav.org/Files/Pdf/20151231165033_ucak-krizi-ve-turkiye-rusya-iliskileri-pdf.pdf (Erişim tarihi: 26.01.2021)

KANBOLAT, Hasan, “Güney Osetya savaşı sonrası Montrö sözleşmesi”, 19.08.2008, **Hürriyet Gazetesi**, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/guney-osetya-savasi-sonrasi-montro-sozlesmesi-9696224> (Erişim tarihi: 27.01.2021)

KANBOLAT, Hasan, “Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi”, **ORSAM**, <https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-azerbaycan-yuksek-duzeyli-stratejik-isbirligi-konseyi> (Erişim tarihi: 15.12.2020)

Karabulut Tahsin , Türkiye ve Azerbaycan Ticari İlişkilerinin Gelişme Potansiyeli Üzerine bir Değerlendirme, s. 224-230, Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu,

Namıq Musalı (Ed.) **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi,

KASAPOĞLU, Can, “Türkiye-Azerbaycan: Savunma iş birliğinden askeri ittifaka”, **Anadolu Ajansı**, 31.10.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-azerbaycan-savunma-is-birliginden-askeri-ittifaka/952323> (Erişim tarihi: 02.01.2021)

KASAPOĞLU, Can, Ermenistan’ın Füze Saldırıları Açık Savaş Suçu, **Anadolu Ajansı**, 20.10.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ermenistanin-fuze-saldirilari-acik-savas-sucu/2012607> (Erişim tarihi: 20.02.2021)

KAZIMLI, Elnur, “Azerbaycan’ın jeopolitik konumu ve Karabağ sorunu”, **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, TASAM**, 27.06.2018, s.101-111 https://tasam.org/Files/Icerik/File/Pages_from_karadenizkafkaskong_pdf_9d8f1acf-2ae7-4c72-bea0-33b8b232aacc.pdf, Erişim Tarihi: (11.11.2020)

KELKİTLİ, Fatma Aslı, “Azerbaycan-Türkiye-İran Üçgeni: Politik Sorunların Gölgesinde Ekonomik İşbirliği Çabaları”, **Karadeniz Araştırmaları**, Bahar 2017, Sayı 53, s.74, http://www.karamdergisi.com/Makaleler/2062746411_05.Fatma%20Asl%20c4%b0TL%20c4%b0.pdf (Erişim tarihi: 04.03.2021)

KEMALOĞLU, Muhammet, “Azerbaycan’da 10.000 Rus Askeri mi var?”, **21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 31.12.2020, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/azerbaycan-da-10-000-rus-askeri-mi-var> (Erişim Tarihi: 17.01.2021)

KEMALOĞLU, Muhammet, “II. Karabağ Savaşı Ardından Kabul Edilen Ateşkesin Yazı/Turası ve Azerbaycan’a Getirilen 50.000 Ermeni”, **21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/ii-karabag-savasi-ardindan-kabul-edilen-ateskesin-yazi-turasi-ve-azerbaycan-a-getirilen-50-000-ermeni> Erişim Tarihi: 18.01.2021

KESKİN, Arif, “Karabağ savaşı sonrası Türk parantezinde İran Türkiye ilişkileri”, 28. 12. 2020, **Fikirturu**, <https://fikirturu.com/jeo-strateji/karabag-savasi-sonrasi-turk-parantezinde-iran-turkiye-iliskileri/> (Erişim tarihi: 18.12.2020)

KODAMAN, Timuçin, “Ermeni Açılımı ve Trük Dünyası”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi** Aralık 2013, Sayı:30, s.119, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/117762> Erişim tarihi: 16.03.2021

KOFMAN, Michael, Armenia’s military position in Nagorno-Karabakh grows precarious, **Eurasia net**, 24.10.2020, <https://eurasianet.org/perspectives-armenias-military-position-in-nagorno-karabakh-grows-precarious> (Erişim tarihi: 21.02.2021)

KÖSE, Talha, “Karabağ’da Ateşkes ve Bölgenin Yeni Jeopolitik Denklemi”, **Sabah Gazetesi**, 14.10.2020,

<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/talhakose/2020/11/14/karabagda-ateskes-ve-bolgenin-yeni-jeopolitik-denklemleri>, (Erişim tarihi: 14.02.2021)

KUBALI, Ali Nail, “Kardeş Kardeşe Borç Vermez”, 26.10.2010, **Milliyet Gazetesi**, [https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ali-nail-kubali/kardes-kardese-borc-vermez-](https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ali-nail-kubali/kardes-kardese-borc-vermez-1190685#:~:text=%E2%80%9CMustafa%20Kemal%20Pa%C5%9Fa%2C%203%20May%C4%B1s,%2C%20Devlette%20hi%C3%A7%20para%20kalmad.&text=Baka%20kaynaklardan%20para%20temin%20edinceye,Pa%C5%9Fa%2C%20iste%C4%9Fi%20Azerbaycan%20h%C3%BCk%C3%BCmetine%20iletti)

[1190685#:~:text=%E2%80%9CMustafa%20Kemal%20Pa%C5%9Fa%2C%203%20May%C4%B1s,%2C%20Devlette%20hi%C3%A7%20para%20kalmad.&text=Baka%20kaynaklardan%20para%20temin%20edinceye,Pa%C5%9Fa%2C%20iste%C4%9Fi%20Azerbaycan%20h%C3%BCk%C3%BCmetine%20iletti](https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/ali-nail-kubali/kardes-kardese-borc-vermez-1190685#:~:text=%E2%80%9CMustafa%20Kemal%20Pa%C5%9Fa%2C%203%20May%C4%B1s,%2C%20Devlette%20hi%C3%A7%20para%20kalmad.&text=Baka%20kaynaklardan%20para%20temin%20edinceye,Pa%C5%9Fa%2C%20iste%C4%9Fi%20Azerbaycan%20h%C3%BCk%C3%BCmetine%20iletti). Erişim Tarihi: 10.01.2021

KURBAN, Vefa, “Tarihi ve Güncel Boyutları İle Karabağ”, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü**, Yıldırım Beyazıt, Üniversitesi, Sayı: 8, s. 29,

Aralık,2020,[https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%C%C%86%20Zaferi\(2\).pdf](https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%C%C%86%20Zaferi(2).pdf) (Erişim tarihi: 20.02.2021)

KURBAN, Vefa, CABBARLI, Hatem, “Türkiye-Rusya İlişkileri ve Uçak Krizinin Rus-Türk Kamuoyundaki Yansısı”, **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi** Cilt 10, Sayı 2, 2019, s. 105-118, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/765024> , (Erişim tarihi: 27.01.2021)

LÜTEM, Ömer Engin, Kara Sınırının Açılması ve Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri, **Ermeni Araştırmaları Enstitüsü**, Sayı 12-13, Kış 2003 - İlkbahar 2004 , <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=35> Erişim tarihi: 16.03.2021

MEHMEDOV, Havva, “Ermenistan Saldırganlığı Karşısında Birleşmiş Milletler’ in Tutumu”, **Akademik Bakış**, Cilt 2, Sayı 4 Yaz 2009, s. 25-31, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73998> (Erişim tarihi: 14.02.2021)

MƏMMƏDOV, Novruz, “Azərbaycan Türkiyədəki hərbi çevriliş cəhdini qətiyyətlə pisləyir və qəbul edilməz sayır”, **1news**, 16.07.2016, <https://1news.az/az/siyaset/20160716030610421.html> Erişim tarihi: 17.03.2021

MEMMEDOVA, İrade “18. Ve 19. Yüzyılların Başlarında Azərbaycan’ın Arazboyu Bölgeleri Ve Nüfusu (İrevan, Nahçıvan, Karabağ Hanlıkları Üzerine)”, **Avrasya Uluslar Arası Araştırmalar Dergisi**, cilt 2 sayı 3 Temmuz 2013 s. 12-14 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/155111> (Erişim tarihi: 17.02.2021)

MESİMOV, Ali, “Bağımsızlık Yıllarında Türkiye Azerbaycan İlişkileri”, **21.YY Türkiye Enstitüsü**, <https://www.21yyte.org/assets/uploads/files/274-285%20ali.PDF> (Erişim tarihi: 18.03.2021)

OĞAN, Sinan, “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan Ekonomisi Ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri”, **Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel**, ilkbahar 2001, Cilt: 7, Say 1, s. 56-85. <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/056-85%20sinan.PDF> (Erişim tarihi: 29.01.2021)

OKTAY, Hasan, Kafkaslarda Barışın Önündeki Engeller Ve Ermenistan, 21.yy Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum bildirileri, **Eko Avrasya**, 02-05- Lefke, K.K.T.C, s.317

ÖZDAŞLI, Esmâ Saraç, “Sınırsız Kardeşlikten Stratejik Ortaklığa: Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Durum”, **21.YY Türkiye Enstitüsü**, 10.05.2016, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/sinirsiz-kardesilikten-stratejik-ortakliga-turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-son-durum> (Erişim tarihi: 01.02.2021)

ÖZEL, Soli, UÇAR, Belkıs Gökçe, “Türkiye Rusya İlişkilerinin Ekonomik Boyutu”, **EDAM, Ekonomik ve Dış Politika Araştırma Merkezi**, Dış Politika & Güvenlik 2019/11, s.11

ÖZERTEM, Hasan Selim, Hazar Havzası: Enerji Kaynakları Ve Ekonomik Yansımaları, 21.Yüzyıl Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum bildirileri, **Eko Avrasya**, 02-05- Lefke, K.K.T.C, s.481-487

ÖZKAN, Gökhan, “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği”, **Akademik Bakış**, Cilt 4 Sayı 7 Kış 2010, s.17-39, <http://www.gaziakademikbakis.com/dosyalar/d306681a-d2b1-4901-980b-80eb75dc4d05.pdf> (Erişim Tarihi: 07.02.2021)

PALA, Cenk, Hazar Boru Hatları, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Ve Türkiye, **Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel**, Kış, 2001-2002, Cilt: 7, Sayı:4, s. 249, <https://www.21yyte.org/assets/uploads/files/231-252%20Cenk%20Pala.pdf> Erişim tarihi: 25.03.2021

PARMAKSIZ, Alaettin, “Jeopolitik Eksende Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, **21.YY Türkiye Enstitüsü**, Ocak-Haziran 2008 Cilt 3, Sayı 8-9, s.63-76

PİRİNÇÇİ, Ferhat, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve Bölgenin Yarınları”, **SETAV**, 10.10.2020, <https://www.setav.org/turkiye-azerbaycan-iliskileri-ve-bolgenin-yarinlari/> (Erişim tarihi: 02.02.202)

RAHİMOV, Ruslan, “Ebulfez Elçibey doğumunun 82. yılında anılıyor”, **Anadolu Ajansı**, 24.06.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ebulfez-elcibey-dogumunun-82-yilinda-aniliyor/1887933#> (Erişim tarihi: 27.12.2020)

REHİMOV, Ruslan, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Türkiye'ye yatırımlarımız 20 milyar dolara ulaşacak”, **Anadolu Ajansı**, 26.12.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-cumhurbaskani-aliev-turkiyeye-yatirimlarimiz-20-milyar-dolara-ulasacak/1684696> Erişim tarihi: 04.02.2021

REHİMOV, Ruslan, “Azerbaycan’ın mimarı Haydar Aliyev” **Anadolu Ajansı**, 10.05.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanin-mimari-haydar-aliev/1835439>

REHİMOV, Ruslan, “Bakü Fatih'i Nuri Paşa”, **Anadolu Ajansı** 15.09.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baku-fatih-i-nuri-pasa-/1584049> (Erişim tarihi: 27.01.2021)

SALİH, Yılmaz, “Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşmasının Değerlendirilmesi”, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü**, Yıldırım Beyazıt, Üniversitesi, Sayı: 8, s. 36-38 Aralık, 2020,
[https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi\(2\).pdf](https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/8%20ULISA12%20Karabag%CC%86%20Zaferi(2).pdf) (Erişim tarihi: 20.02.2021)

SANCAK, İrfan, “Bağımsızlık Süresince Azerbaycan ve Haziran Darbesinin Dış Politikaya etkileri,” **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 7 sayı 13
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/409935> (Erişim tarihi: 27.12.2020)

SANCAK, Kadir, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Kamu Diplomasisinin Önemi Ve Türkiye’nin Azerbaycan’da Resmi Kurumlarla Yürüttüğü Kamu Diplomasisi Faaliyetleri”, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Elektronik Dergisi**, Cilt:9 Sayı: 22, 2018, s. 298-313
https://www.researchgate.net/publication/329935939_TurkiyeAzerbaycan_Iliskilerin_de_Kamu_Diplomasisinin_Onemi_Ve_Turkiye%27nin_Azerbaycan%27da_Resmi_Kurumlarla_Yuruttugu_Kamu_Diplomasisi_Faaliyetleri , (Erişim tarihi: 27.12.2020)

SARIKAYA, Yalçın, Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu, **Karadeniz Araştırmaları, KARAM**, XVI/64: 585-597., s. 586,
http://www.karamdergisi.com/Makaleler/1499998913_2.%20Yal%c3%a7%c4%b1n%20Sar%c4%b1kaya%20TM.pdf, Erişim Tarihi: 18.03.2021

OĞAN, Sinan, Yüzyılın Dramı... Azerbaycan’da Göçmen (kaçkın) Sorunu, , 21.yy Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum bildirileri, **Eko Avrasya**, 02-05- Lefke, K.K.T.C, s.415-416

SÜRMELİOĞLU, Derya, Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Komşu Siyaseti, edt, Pınar Yürür, Arda Özkan, Detay Yayıncılık, s.234-235, Ankara, 2016

TOPAL, Coşkun, “Turkey's South Caucasus Policy And Georgia.” **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/1 winter 2015, p. 753-770.
<https://app.trdizin.gov.tr/dokumangoruntule?ext=pdf&path=CrmWZGRsXTjRjLjWxD978OSUAL2jXitizhVYmCxNvH4sbpjS0lqKPTiOVw0NaPxZFtvx2TlZASKOURu>

oswrlLv6l7A8ksu87zFIpTBQtMwIhLTC02qLwtlodPbX1MsFxUuInsqjW-pl-fAWD3-

Iyze9jOal3F5uImTBsTxUxutPIY0YzKKgH1i41OgG5hNwYzQfYL6JVXTXuTGvSdHjP6um9bxG0-lJhc1OyKcxV9k=&contentType=application/pdf, (Erişim tarihi: 03.02.2021)

TOPAL, Coşkun, “Türk-Rus İlişkileri Ve Moskova Anlaşması”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 4/6, s.313-330. https://www.ktu.edu.tr/dosyalar/karendergi_624d1.pdf (Erişim Tarihi: 31.01.2021)

TOPÇU, Yılmaz, “Elçibey Dönemi Türkiye – Azerbaycan İlişkileri”, **Kafkassam.com**, 19.06.2017, <https://kafkassam.com/elcibey-donemi-turkiye-azerbaycan-iliskileri.html> (Erişim tarihi: 24.01.2021)

TURAN Refik, “Türkiye’de Bir Azerbaycanşinaslık Ocağı” Azerbaycan Kültür Derneği, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, sayı: 5/3, 2016, s.1182-1203, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/230491> Erişim Tarihi: (10.10.2020)

TUTAR Filiz, KOÇER Fatma Şura, Çin’in Yeni İpekyolu Projesi: Bir kuşak bir yol, **Journal of Social, Humanities And Administrative Sciences**, Vol:5, Issue:17, 2019, pp. 618-626, https://www.researchgate.net/publication/335189138_Cin'in_Yeni_Ipek_Yolu_Projesi_Bir_Kusak_Bir_Yol (Erişim tarihi: 01.02.2021)

Türkmen İsmet, **TBMM Tutanakları Işığında Karabağ Sorununa Dair bir Değerlendirme**, s.266-273, Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı (Ed.) **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi,

TÜRKYILMAZ, Selçuk, “Kafkas İslam Ordusu Ve Bakü’nün Kurtuluşu”, **Gerçek Hayat Dergisi**, 11.05.2016, <http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/kafkas-islam-ordusu-ve-bakunun-kurtulusu/> (Erişim tarihi: 27.01.2021)

TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, Türkiye-Gürcistan İlişkileri, Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Komşu Siyaseti, edt, Pınar Yürür, Arda Özkan, Detay Yayıncılık, s.134, Ankara, 2016

UZUN, Ezgi, “Değişen Kafkasya jeopolitiğinde Türkiye-İran ilişkileri”, 31.12.2020, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/degisen-kafkasya-jeopolitiginde-turkiye-iran-iliskileri/2094578> (Erişim tarihi: 06.02.2021)

ÜNAL, Levent, “Tarihsel Gerçeklik Işığında Türkiye’nin Transkafkasya Politikası”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Bahar 2019; (26): 555-576, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/710872> (Erişim tarihi: 23.01.2021)

ÜZÜMCÜ, Adem, AKDENİZ, Sıdika, “Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi”, **T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Avrasya Etüdleri**, sayı: Ocak 2014, s. 171-199, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/422111> (Erişim tarihi: 07.02.2021)

YALÇINKAYA, Alaeddin, “Ermenistan’ın Sinsi Stratejisi”, **21.YY Türkiye Enstitüsü**, 08.10.2020, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/ermenistan-in-sinsi-stratejisi> , (Erişim Tarihi:17.01.2021)

YALÇINKAYA, Alaeddin, “Karabağ’dan Dönüş: 27 Yıl Önce, 27 Yıl Sonra”, **21.YY Türkiye Enstitüsü**, 20.11.2020, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/karabag-dan-donus-27-yil-once-27-yil-sonra> (Erişim Tarihi: 17.01.2021)

YAMAN, Aslan, “Nahcivan ile Azerbaycan’ı Birleştirme Fırsatı mı Var?”, **21. YY. Türkiye Enstitüsü**, 13.12.2020, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/nahcivan-ile-azerbaycan-i-birlestirme-firsati-mi-var> , (Erişim Tarihi: 17.01.2021)

YENEN, İbrahim, Türkiye Azerbaycan ilişkilerinde Din Eğitimi ve Hizmetlerinin Yeri, s. 205-210, Mehmet serhat Yılmaz, Cevdet Yakupoğlu, Namıq Musalı (Ed.) **I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu** 12-14 Mayıs 2016, Bildiriler, Kastamonu Üniversitesi,

YENİÇERİ, Özcan, “Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin mukadderatı”, 30.01.2012, **21.YY Türkiye Enstitüsü**, <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/turkiye-azerbaycan-iliskilerinin-mukadderati> Erişim tarihi: 31.12.2020

YENİÇERİ, Özcan, **Ermenistan İnsanlık Suçu ve İkiyüzlülük**, 27.10.2020, Yeniçağ gazetesi, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ermenistan-insanlik-sucu-ve-ikiyuzluluk-57244yy.htm> (Erişim tarihi: 20.02.2021)

YILDIZ, Gökhan **Azerbaycan-Türkiye ticari-ekonomik ilişkilerin potansiyeli altında**, Anadolu Ajansı, 29.11.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-turkiye-ticari-ekonomik-iliskileri-potansiyelin-altinda/1324764>, (Erişim tarihi: 17.0.2021)

YILMAZ, Reha, , “Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, 2010, s.69-93 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/802119> (Erişim tarihi: 16.12.2020)

YILMAZ, Reha, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem”, **Bilge Strateji**, Cilt 2, Sayı 2, Bahar 2010,s. 31, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/43521> (Erişim tarihi: 28.01.2021)

YILMAZ, Reha, SAYIN, Fatih Mehmet, “Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 4/1, s.23-42, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/253939> (Erişim tarihi: 27.12.2020)

YÜCE, Ahmet Yüce, Azerbaycan Türkiye Askeri İlişkilerinin Hukuki Temelleri, 2016, **Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi Elmi Əsərlər Məcmuəsi**, Bakı, 2016, no:1(2,) s.3-14, https://www.academia.edu/39268824/AZERBAYCAN_T%C3%9CRK%C4%B0YE_ASKER%C4%B0_%C4%B0%C5%9EB%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_FAAL%C4%B0YETLER%C4%B0N%C4%B0N_HUKUK%C4%B0_TEMEL%C4%B0 Erişim tarihi: 18.03.2021

YÜRÜR, Pınar, Yakın Geçmiş Perspektifinden Türkiye’nin Komşu Siyasetine Bakışı, Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Komşu Siyaseti, edt, Pınar Yürür, Arda Özkan, Detay Yayıncılık, s. 4-5, Ankara, 2016

TEZLER

Bahadır Karimov, “Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993-2003)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi**, 2007

Hafız Ceferli, “Azerbaycan-Rusya Ekonomik-Politik İlişkiler” **İstanbul Üniversitesi SBE İktisat Politikası Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi**, 2019

Vefa Babayeva, “Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri” **İstanbul Ticaret Üniversitesi, SBE Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi**, 2013

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

ALJAZEERA, “Nagorno-Karabakh: New weapons for an old conflict spell danger”, Robin Forestier-Walker, Aljazeera, 13 Oct 2020
<https://www.aljazeera.com/features/2020/10/13/nagorno-karabakh-new-weapons-for-an-old-conflict-spell-danger> (Erişim Tarihi: 14.02.2021)

Amerikaninsesi, “Putin'in Tarihi Türkiye Ziyareti Devam Ediyor”, 05.12.2004,
<https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2004-12-05-11-1-87936197/820379.html>
 Erişim tarihi: 27.01.2021

Anadolu Ajansı, Aliyev'den Kınama, 16.07.2016 Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyevden-kinama/608889> Erişim tarihi: 17.03.2021

Anadolu Ajansı, Karabağ zaferi 2020 Türk dış politikasının en büyük kazanımı oldu, 30.12.2020, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/karabag-zaferi-2020-turk-dis-politikasinin-en-buyuk-kazanimi-oldu/2093171>
 Erişim tarihi: 17.03.2021

Ansiklopedim, “Azerbaycan'ın Sosyal Yapısı”,
<http://www.ansiklopedim.com/detay/70/Azerbaycan-in-Sosyal-Yapisi.html> (Erişim tarihi: 27.12.2020)

AZERNEWS, Azerbaijan invests \$ 14.5B in Turkish economy, 24.10.2018,
<https://www.azernews.az/business/139700.html> , Erişim tarihi: 23.03.2021

BBC, Bakü Ceyhan'da açılış Günü, 13.07.2006
http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/07/printable/060713_btc_opening.s.html (Erişim tarihi: 01.01.2021)

BBC, “Dağlık Karabağ: Ermenistan Başbakanı Paşinyan, anlaşmayı 'halkımız için acı verici' sözleriyle tanımladı”, 10.11.2020, BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54882585> (Erişim tarihi: 12.02.2021)

BP, Statistical Review of World Energy 2020, 69th edition, BP, p.30, https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf?utm_source=BP_Global_GroupCommunications_UK_external&utm_medium=email&utm_campaign=11599394_Statistical%20Review%202020%20-%20on%20the%20day%20reminder&dm_i=1PGC%2C6WM5E%2COV0LQ4%2CRQW75%2C1 Erişim tarihi: 25.03.2021

BRITANNICA, “Soğuk Savaş”, <https://www.britannica.com/event/Cold-War> ,

CNN Türk, Uçak Krizi patladığından beri Erdoğan ve Putin neler söyledi? CNN Türk, 30.11.2015, <https://www.cnntrk.com/dunya/ucak-krizi-patladi-gindan-beri-erdogan-ve-putin-neler-soylediler>, Erişim tarihi: 17.03.2021

Cumhuriyet Gazetesi, Türkiye’yi ziyaret eden Hasanov Ülkesinde hızlı bir özelleştirme Programı uygulayacak, Cumhuriyet Gazetesi, 18.09.1990 , <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1990/9/18/12.xhtml> Erişim tarihi: 14.03.2021

DTÖ, Dünya Ticaret Örgütü veri bankası,

[https://data.wto.org/?idSavedQuery=18ad2153-0c39-4d2a-a32b-2f1f469c7caa /](https://data.wto.org/?idSavedQuery=18ad2153-0c39-4d2a-a32b-2f1f469c7caa/)

Erişim tarihi: 27.02.2021

Haydar Aliyev Mirası Çevrimiçi Kütüphanesi , “Türkiye Azerbaycan İlişkileri” , , <https://lib.aliyevheritage.org/tk/4610295.html> (Erişim tarihi: 06.03.2021)

Haydar Aliyev Mirası Çevrimiçi Kütüphanesi, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in konuşma ve beyanatları, 31 Ekim 2003, <https://files.preslib.az/site/ialiyev/2003.pdf> Erişim tarihi: 16.03.2021

Haydar Aliyev Mirası Çevrimiçi Kütüphanesi, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in TBMM’ye hitaben yaptığı konuşma - Ankara, 6 Mayıs 1997 <https://lib.aliyevheritage.org/tk/1020396.html>, Erişim tarihi: 14.03.2021

<https://peacemaker.un.org/armeniaazerbaijan-bishkekprotocol94> (Erişim tarihi: 10.

Hürriyet Gazetesi, Cumhurbaşkanı Demirel’den Kafkas İstikrar paketi önerisi, 16.01.200, Hürriyet gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/cumhurbaskani-demirelden-kafkas-istikrar-pakti-onerisi-39126399>, Erişim tarihi: 18.03.2021

Hürriyet Gazetesi, Tartışmalı Tezkere Reddedildi, 01.03.2003, Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/tartismali-tezkere-reddedildi-130976> , 18.03.2021

Hürriyet Gazetesi, “Darbede Kilit İsimler”,

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/darbede-kilit-isimler-39006644> , (Erişim tarihi: 03.03.2021)

Hürriyet Gazetesi, “Darbenin Haberini Demirel verdi”,
<https://www.milliyet.com.tr/gundem/darbe-haberini-demirel-verdi-6167186> (Erişim tarihi: 03.03.2021)

Hürriyet Gazetesi, Başbakan Erdoğan İlham Aliyev İle Görüştü, Hürriyet Gazetesi, 08.09.2003, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogan-ilham-aliyev-ile-gorustu-170102> Erişim tarihi: 16.03.2021

Hürriyet Gazetesi, Bir millet ayrılıyor, 19.10.2009, Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bir-millet-ayriliyor-12720855> Erişim tarihi: 16.03.2021

ile Dışışleri Komisyonu Raporu (1/979) , 08.12.2010
<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>, Erişim: 18.03.2021

IMF DATA, <https://data.imf.org/?sk=40313609-F037-48C1-84B1-E1F1CE54D6D5&sId=1482331048410>, Erişim tarihi: 20.03.2021

IMF DATA, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61227424> Erişim tarihi: 21.03.2021

International Energy Agency, “Azerbaijan Energy profile”,
<https://www.iea.org/reports/azerbaijan-energy-profile>, (Erişim tarihi: 09.01.2021)

INTERNETHABER, Aliyev Türkiye’yi takmadı, İnternet Haber,14.07.2009,
<https://www.internethaber.com/aliyev-turkiyeyi-takmadi-mi-199727h.htm> Erişim tarihi: 16.03.2021

Milliyet Gazetesi, “Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yatırımlar daha stratejik hale geliyor”, 08.06.2020 <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-yatirimlar-daha-stratejik-hale-geliyor-6229755> (Erişim tarihi: 04.02.2021)

Milliyet Gazetesi, ABD’li Kuruluş; Türk SİHA’ları savaşın kaderini değiştirdi, Milliyet Gazetesi, 22.12.2020, <https://www.milliyet.com.tr/galeri/abdli-kurulus-turk-sihaları-oyunun-kurallarini-degistirdi-6385688> Erişim tarihi: 19.03.2021

Milliyet Gazetesi, Azeri Başbakan Ayaz Muttalibov Konuşumuz, 06.01.1990
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1990/01/06> Erişim tarihi: 14.03.2021

Milliyet Gazetesi, Can Kardeş Sevgisi, 28.06.1990 Milliyet Gazetesi,
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Semra%20Ozal/> Erişim tarihi: 14.03.2021

MTA, Azerbaycan Cumhuriyeti Yeraltı Kaynakları, MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni, 2020
https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/kutuphane/ekonomi-bultenleri/2020_29/6.pdf Erişim tarihi: 23.03.2021

NATO, Ortaklık Yolu ile Güvenlik, NATO, <https://www.nato.int/docu/sec-partnership/sec-partner-turkish.pdf> Erişim Tarihi: 17.03.2021

NATO, Relation with Azerbaijan, NATO, 21.10.2020,
https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49111.htm#:~:text=Azerbaijan%20contributes%20to%20NATO%20led,reform%20efforts%20is%20a%20priority.&text=Bilat

eral%20cooperation%20began%20when%20Azerbaijan,(PfP)%20programme%20in%201994. Erişim Tarihi: 18.03.2021

OECD, “Country profile by export and import, Azerbaijan”,

<https://oec.world/en/profile/country/aze> (Erişim tarihi: 01.03.2021)

ORSAM, “Türkiye Azerbaycan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi”,

<https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-azerbaycan-yuksek-duzeyli-stratejik-isbirligi-konseyi/> (Erişim tarihi 13.12.2020)

SETAV, Çalıştay notu, 27.06.2009, <https://www.setav.org/turkiye-azerbaycan-iliskileri-kafkasyada-guvenligin-teminatidir/> (Erişim tarihi: 06.02.2021)

SETAV, “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Kafkasya’da Güvenliğin Teminatıdır”,

STATE GOV., 2020 Investment Climate Statements: Azerbaijan, Foreign Direct Investment and Foreign Portfolio Investment Statistics, us department o state, <https://www.state.gov/reports/2020-investment-climate-statements/azerbaijan/> Erişim 20.0.2021

T.C. AB Başkanlığı, Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi, TC AB Başkanlığı, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html Erişim tarihi: 16.03.2021

T.C. Bakü Büyükelçiliği, “Büyükelçilik tarihi ve önceki Büyükelçilerimiz”,

<http://baku.emb.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> (Erişim tarihi: 18.02.2021)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, “Uluslararası Doğrudan Yatırım

Sermayesi”, <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/fdi-in-turkey.aspx>

Erişim tarihi: 31.01.2021

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti

arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına dair protokol”,

<http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/t%C3%BCrkiye-ermenistan-turkce.pdf>

(Erişim tarihi: 10.02.2021)

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Azerbaycan Ekonomisi”,

<http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 04.02.2021)

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Güney Kafka Ülkeleri ile İlişkiler”,

http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa

(Erişim tarihi: 05.03.2021)

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Güney Kafkasya Ülkeleri ile İlişkiler”,

http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa

(Erişim tarihi: 23.01.2021)

T.C. Dışışleri Bakanlığı, “iki Taraflı Münasebetler”, Azerbaycan Ankara Büyükelçiliğı, <https://ankara.mfa.gov.az/az/content/97/ikiterefli-siyasi-elageler> (Erişim tarihi: 18.02.2021)

T.C. Dışışleri Bakanlığı, “Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirve Toplantısının Bildirisi”, (İstanbul, 16 Eylül 2010), <http://www.mfa.gov.tr/bildiri.tr.mfa> (Erişim tarihi: 15.12.2020)

T.C. Dışışleri Bakanlığı, “Türkiye Azerbaycan Siyasi İlişkiler”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim tarihi: 24.01.2021

T.C. Dışışleri Bakanlığı, “Türkiye- Azerbaycan Siyasi İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> , (Erişim tarihi: 13.12.2020)

T.C. Dışışleri Bakanlığı, “Türkiye’nin çok taraflı ulaştırma politikası”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-taraflı-ulaştırma-politikasi.tr.mfa

T.C. İçişleri Bakanlığı, Türkiye’de Faaliyet İzni verilen Yabancı STK’lar, TC içişleri Bakanlığı, Sivil Toplum İlişkileri Genel Müdürlüğü, https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/istatistikler/YabancıSTK/izin_verilen_listesi_tr.pdf Erişim tarihi: 21.03.2021

T.C. Kadir Has Üniversitesi, Türk Dış Politikası Kamuoyu Algıları Araştırması 17 Haziran 2020, https://www.khas.edu.tr/sites/khas.edu.tr/files/inline-files/DPA2020_BASIN%5B1%5D_0.pdf Erişim tarihi: 17.03.2021

T.C. Resmi Gazete, “ Milletler arası Antlaşma”, 30 Mayıs 1994, Sayı: 21945, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21945.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.01.2021)

T.C. Resmi Gazete, “Milletlerarası antlaşmalar”, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/05/20110528M1-30.htm> (Erişim tarihi: 15.12.2020)

T.C. Resmi Gazete, “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliğı ve Dayanışma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna İlişkin Karar” , Sayı21578, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc076/kanuntbmmc076/kanuntbmmc07603905.pdf (Erişim tarihi: 27.12.2020)

T.C. Resmi Gazete, “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması’nın onaylanması”, Karar Sayısı: 2011/1792, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/05/20110528M1-30.htm> (Erişim tarihi: 01.03.2021)

T.C. Resmi Gazete, Milletlerarası Anlaşma, Karar Sayısı: 2013/5049, 12.07.2013, sayı: 2807, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130712-1.htm> Erişim tarihi: 18.03.2021

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım İstatistikleri, <https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri/mi0803011615> Erişim tarihi: 23.03.20021

T.C. Ticaret Bakanlığı, “Azerbaycan İhracat”, <https://www.kolayihracat.gov.tr/ulkeler/azerbaycan> (Erişim tarihi: 28.02.2021)

T.C. Ticaret Bakanlığı, Azerbaycan Ülke Profili, 2020 Raporu, s. 6

T.C. Ticaret Bakanlığı, Ülke Masaları Bülteni, Haziran 2020, Sayı: 19 s. 15 https://dtuegm.ticaret.gov.tr/data/5ef0b88413b8761ddcfd2671/%C3%9Cİke_Masalar_%C4%B1_B%C3%BCİteni_Haziran2020_Say%C4%B119.pdf (Erişim tarihi: 27.02.2021)

TANAP, “Dünyanın Konuştuğu Proje”, http://www.tanap.com/content/file/TANAP_WEB_201812.pdf (Erişim tarihi: 13.12.2020)

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 19, 13.10.1992, s.11 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c019/tbmm19019014.pdf> (Erişim Tarihi: 10.10.2021)

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 18, Cilt: 41, Yasama yılı: 3, s. 23, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c041/tbmm18041080.pdf> Erişim tarihi: 10.03.2021

TBMM Tutanaklar Dergisi, Dönem: 22 Cilt:6, Yasama Yılı: 1 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b039m.htm> (Erişim tarihi: 27.01.2021)

TBMM Tutanaklar Dergisi, “Haydar Aliyev’in TBMM Hitaben Konuşması”, Tutanak Dergisi, Cilt 26, 89. Birleşim, 06.05.1997, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/yil2/bas/b089m.htm> Erişim tarihi: (28.01.2021)

TBMM Tutanaklar Dergisi, “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve iyi Komşuluk Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu”,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c032/tbmm19032080ss0123.pdf> (Erişim Tarihi: 29.01.2021)

TBMM, “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye-Azerbaycan Dostluğuna İlişkin Konuşması,

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik.tutanak_hazirla?v_mecelis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_alt_baslik=&v_mv=HAYDAR%20AL%DDYEV&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=AZERBAYCAN%20CUMHUR%DDYET%DD%20CUMHURBA%DEKANI&v_bittarih= (Erişim tarihi: 02.01.2021)

TBMM, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında ortak bildiri , 13.04.2004, <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari-ahmet-necdet-sezer/1720/6204/turkiye-cumhuriyeti-ile-azerbaycan-cumhuriyeti-arasında-ortak-bildiri> 17.03.2021

THEPRINT, “How drones helped Azerbaijan defeat Armenia, and the implications for future modern warfare”, Theprint, <https://theprint.in/opinion/how-drones-helped-azerbaijan-defeat-armenia-and-the-implications-for-future-modern-warfare/544668/> (Erişim: 14.02.2021)

TİKA, desteği ile Azerbaycan’da Noter Arşivi Kuruldu, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_destegiyle_azerbaycan_noter_arsivi_kuruldu-50675 Erişim tarihi: 21.0.2021

TİKA, Otak Kültürel Mirasın Koruyucusu TİKA, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/ortak_kultur_mirasimizin_koruyucusu_tika-19645, Erişim Tarihi: 21.03.2021

TİKA, Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Kuruluş Amacı, <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649> Erişim tarihi: 21.03.2021

TİM, “Ülkelere göre sektör İhracat Rakamları, Azerbaycan”, <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari> (Erişim rakamları: 28.02.202)

TRENDECONOMY, “Merchandise Exports by Country, Azerbaijan Exports”, 2019

https://trendeconomy.com/data/export_h2?time_period=2019&reporter=Azerbaijan&trade_flow=Export&commodity=TOTAL (Erişim tarihi: 27.02.2021)

TUİK, “Ülkelere Göre İhracat – İthalat, Azerbaycan”,

<https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2013%2618792%3D2014%2618792%3D2015%2618792%3D2016%2618792%3D2017%2618792%3D2018%2618792%3D2019%2618792%3D2020%2618792%3D2021%2619283%3D78%20-%20Azerbaycan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecfd>, (Erişim tarihi: 28.02.2021)

TÜRKSOY, Kuruluş Mamacı, <https://www.turksoy.org/turksoy/about> Erişim tarihi: 21.03.2021

United Nation, Department of Economics and social Affairs, Statistic Division Trade statistics, <https://comtrade.un.org/data/> Erişim tarihi: 24.03.2021

WORDMETER, “Dünya petrol rezervleri sıralaması-Azerbaycan”, <https://www.worldometers.info/oil/azerbaijan-oil/#oil-reserves> (Erişim tarihi: 10.12.2020)

WORLDBANK, “Country Data Azerbaijan”, <https://data.worldbank.org/country/azerbaijan>, (Erişim tarihi: 27.02.2021)

Yeni Şafak Gazetesi, Dağlık Karabağ’da Yenilgiyi Hazmedemeyen Ermeniler Kelbecer’de Evleri Yaktı, 13.11.2020, , <https://www.yenisafak.com/dunya/daglik-karabagda-yenilgiyi-hazmedemeyen-ermeniler-kelbecerde-evleri-yakti-3575016> (Erişim: 20.02.2021)

YOUTUBE, “Ebülfez Elçibey: Türkiye’den dört helikopter istedim vermediler”, Mitat Bereket’e 1993 yılında verdiği röportaj, <https://www.youtube.com/watch?v=z4GNkGvYHqM> (Erişim Tarihi: 19.12.2020)

ÖZGEÇMİŞ